

Magyar Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Magyar Történelmi Intézetéből.
1. sz.

AZ ERDÉLYI SZÁSZ ÖNKORMÁNYZAT KIALAKULÁSA

IRTA:
HANZÓ LAJOS

S Z E G E D
1 9 4 1.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000858182

SZEGEDI TUDOMÁNYOS INTÉZET
Magyar Történelmi Intézet

Lelt. napló: VI.
Csoport: szám.

Bevezetés.

Szent István Intelmeinek „a vendégek tartásáról és táplálásáról” rendelkező soraiban mélyen átélt keresztény eszmék és ősi magyar hagyományok szólalnak meg. Éppenezért egy adott helyzet szükségletén túl kifejezik a középkori magyarságnak az idegen elemek irányában tanúsított magatartását, azt, amit „középkori magyar nemzetiségi politikának” nevezhetünk: Propterea iubeo te fili mi, ut bona voluntate illos nutrias et honeste teneas ut tecum libentius degant, quam alicubi habitent.¹

¹ Libellus de institutione morum. Scriptores Rerum Hungaricarum (Szerk. Szentpétery I.) II. 625. l. Értelmezésére ld.: Balogh, Székfi, Deér megállapításait, melyeknek helyességéről Mályusz újabb magyarázatának ismeretében is meg vagyok győződve.

Szent István Intelmeinek fentebb idézett sorait Mályusz Elemér »A középkori magyar nemzetiségi politika« (Századok, 1939) c. cikkében egészen sajátos módon értelmezi, midőn szerinte a fentebbi soroknak közvéleményünkben és tudományos irodalmunkban egyaránt elfogadott és a vendégekkel szemben való bánásmódot megrogzító kifejezéseket téves felfogásnak minősíti és az Intelmek egész De deieutione et nutrimento hospitem c. fejezetét egy új és némileg erőltetettnek látszó megvilágításba helyezi, mert a fejezetben előforduló regnum szó szerinte nem az országot, illetve annak lakosságát jelenti, hanem a királyi kíséretet. Véleményünk szerint a kritikus sorok kétségtelenül a nemzetiségekkel hozhatók kapcsolatba. De éppen sohasem jelentettek megváltozhatatlan törvényt, mint ezt Mályuszéval ellentétes felfogás képviselői sem tartották sohasem annak, hanem csupán egy, a magyarság lelki habitusának leginkább megfelelő magatartás már korán lerogzított megnyilvánulási formáját. Ezen szellem századokon át tovább hat és a magyarság konzervatív jogfelfogása jut kifejezésre, midőn nemzetiségeinket Isten és természet által az embernek adományozott jogaikban nem kívánja háborgatni. Nem csupán az Intelmekben nyilvánul meg ezen magatartás, hanem az Aranybulla 19. cikkelye is hasonló állásponton helyezkedik: hospites cuiuscunque nationis, secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur. (Corpus Iuris Hungarici 1899, 139. l.) Az aranybulla után két évvel megjelenő Andreanum ezen elméleti síkon mozgó gondolatoknak realizálását jelenti. A fentebb idézett cikkekre, a Mályuszéval szemben álló vélemény képviselői részéről Székfi Gyula ad meg a választ »Még egyszer középkori kisebbségeinkről« (Magyar Nemle 1945, XXXIX. k. 3. sz. 169. l.) c. tanulmányában.

Lelt. napló: 747
Csoport: szám.

A „kegyes, igazságos és békességes“ magyar király a betelepülő hospeseket szerető gondoskodásába fogadta. Magukkal hozott jogszokásaikat, itt, magyar földön is tiszteletben tartotta, sőt megerősítette és kibővítette azokat. A bevándorolt népek sajátos életformáinak biztosításával állott elő a magyarországi nemzetiségek jogainak az a kaleidoszkopszerű változatossága, mely ezt a korszakot sok más vonás mellett annyira jellemzi. E politika következtében fejlődik ki az autonóm nemesi vármegyék kialakulásával egyidőben a határszéli elhelyezkedésű nemzetiségek területi, jogi egysége, illetőleg közjogilag elismert autonómiája.

E fejlődés keretébe illeszthető be a szász nemzeti egyetem (Universitas Saxonum, sächsische Nationuniversität), kialakulása. Virágzása idején jelentősége fokozatosan emelkedik, nemcsak gazdasági, hanem politikai vonatkozásban is. Így nem mint elszigetelt territórium, hanem mint az államterület szerves része osztozik az ország életében.

Egyes szász történetírók az universitas Saxonum eme szerepét a sovinizmus nagyító prizmáján át vizsgálták, és a szászság jelentőségére vonatkozó értékelésük nagyrészt túlzott. Hiszen akad szász történetíró, aki Erdélyben germán kontinuitást tételez fel,² és a dákoromán kontinuitás elvének propagálóival együtt menetelve, egy évszázadok óta fennálló germán-román szinbiózis híve.³

Nincs szándékunkban a szászság nagy jelentőségét nemzeti életünk bizonyos területein (pl. ipar, kereskedelem) kétségbevonni, csupán a túlértékeléstől kívánunk tartózkodni. Ez a szempont vezet bennünket akkor, midőn a következőkben a szász önkormányzatot kifejlődésének útján végigkísérjük.

Munkám befejeztével kedves kötelességemnek kívánok eleget tenni, midőn hálás köszönetet mondok Dr. Deér József e. ny. r. tanár úrnak, azért a sokoldalú támogatásért és irányításért, mellyel munkám elkészítésében részesített szíves volt.

² G. Kisch: Germanische Kontinuität in Siebenbürgen (Korrespondenzblatt des Vereins f. Siebenbürgische Landeskunde. 1929. Festschrift dr. Friedrich Teutsch. 1935.)

³ G. Kischhez hasonló álláspontra helyezkedik oláh részről Constantin Diclescu Die Gepiden c. munkájában. Németországban pedig E. Gamillscheg, a berlini egyetem tanára vált e tan hírdetőjévé Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen (Romania Germania sorozat II. kötet) c. művében.

I. Rész.

Az autonomia kifejlődésének története.

A betelepülés folyamata.

A magyarság honfoglaláskori településterületét hatalmas erdőségek, nagy kiterjedésű desertumok koszorúzták. A Kárpát-medence központi területeit megszálló magyarság fokozatosan terjeszkedett a hatássférájába tartozó, periferikus elhelyezkedésű ősréngetegek, a még lakatlan, vagy kevésbé benépesített országrészek felé. Ez az előnyomulás mindenkor a folyók völgyeiben történt. A Maros mentén Gyula törzsének, a Szamos völgyében pedig Kende törzs magyarjai terjeszkedtek Erdély belső részei felé. Ez a keleti irányú előnyomulás a X. sz. második felében folyt le. Őseink e területen való korai megtelepedésének emlékei Erdély északkeleti és déli részén meglevő szász helynevek, melyek jórészt a magyar hatás alatt keletkeztek. Hasonló jelenség tapasztalható a Királyföld (fundus regius) helynevei között is.⁴ Az itt létesült magyar telepek korát tehát a szász beköltözés előtti időre kell tennünk. Az Olt völgyében történő magyar terjeszkedés viszont semmiféleképpen sem érte el a Barcaságot, mert az itt található szász helynevek egyike sem mutatja azt a hatást, melynek az északkeleti és déli határterületen, valamint a Királyföldön tanúi lehettünk. XI. sz.-i előnyomulásuk tehát a „Mezőség és az erdőöv határára, azaz körülbelül Teke és Marosvásárhely tájékára”⁵ tehető, „délen pedig valószínűleg eljutottak a Nagyküküllőig; Nagyszében felé esetleg már Vizakna tájékáig”.⁶ A délkeleti határt a XII. század közepén „a Fogarasi havasok és Udvarhelyszék délkeleti határán vonuló Rika hegylánc vonaláig tehetjük.”⁷ A magyarság életszférája már ekkor a Kárpáтокig terjedt és ennek következtében a fentebb vázolt előnyomulás ellenére is még nagy kiterjedésű desertumok ál-

⁴ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv II. kötet 290—1. l.

⁵ U. o. 392. l.

⁶ I. m. 391. l.

⁷ U. o. 392. l.

lottak kiaknázatlanul. E területek megfelelő gazdasági kihasználása csak telepítés, inpopuláció útján volt elérhető.

Ugyanebben az időben, tehát a XI.—XII. sz.-ban a kunok és az uzok állandó támadásaikkal nyugtalanították a keleti országhatárt.⁸ Azok az utak, amelyek a magyarságot az Alföld televényére vezették, utat nyitottak az ország központi részei felé az ellenség számára is. Így történt meg, hogy a kunok 1091-ben az ország belső területein oly nagy pusztításokat vihettek végbe.^{8a}) E betörés szerencsés visszaverése után az ellenségeskedések nem szüntek meg, amennyiben Szent László király oroszországi hadjárata is „az 1091-iki kun betöréssel állott összefüggésben.”^{8b}) Az ország keleti határain folyó küzdelem szereplői között mindenkor ott találjuk a kunokat is, mint a magyarság állandó ellenfelét. Erre vonatkozólag elengedőnek tartom megemlíteni, hogy 1099-ben az oroszországi belviszályokba Vladimir Monomachos és Csernigovi Oleg pártján beavatkozó Kálmán király szemben találta magát Dávid volhiniai fejedelem oldalán harcoló kunokkal.⁹ Ugyancsak készséges szövetségesei voltak 1154-ben Mánuel görög császárnak,¹⁰ továbbá hadvezéreinek Vatzés Leonak és Dukász Jánosnak is, kiknek seregeivel 1166 elején együtt pusztítják Erdélyt.¹¹ Ezek az immár állandóvá váló betörések szükségessé tették olyan népelem betelepítését, mely egyrészt védelmezi az ország keleti határait, másrészt pedig a desertumból kultúrterületet varázsol elő. Tehát az előbb vázolt, szorosan egybefonódó katonai és gazdasági okok tették szükségessé a magyarok által még lakatlanul hagyott területek inpopulációját. Idegen népelemnek az ország határterületére való betelepítését azon ősi határvédelmi gyakorlat egyik tüneteként kell felfogni, mely stratégiai szempontból

⁸ Hóman—Szekfű: Magyar történet I. 342. l. Színes leírást nyújt erre vonatkozólag Pauler: Magyar történet I. kötet 205 l.

^{8a}) Kossányi Béla: Az uzok és kománok történetéhez c. cikkében (Századok 1923—24.) foglalkozik krónikáinkban előforduló és ezen keleti népeket jellemző Cuni-Cumani népnevekkel. Alapos tanulmányában arra a megállapításra jut, hogy a cserhalmi ütközetben nem kunok szerepeltek, mint ezt a Képes Krónika írja, de nem is besenyők, akikre Kézai nyomán Pauler (Magyar történet, 1301-ig I. kötet 2. kiadás 115 l.) gondolt, hanem uzok, akiket az orosz évkönyvek törkoknak neveznek.

^{8b}) Deér: Magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928.

⁹ Hóman—Szekfű: Magyar történet, I. 350 l.

¹⁰ U. o. 391. l.

¹¹ U. o. 382. l.

a központi magyar területeket idegen elemekkel vette körül. Magyar részről tehát fennállott valamely idegen népelem betelepítésének szükségessége. Kérdés az, vajjon miért éppen germán elemekkel töltetett be Erdély desertuma? Erre a kérdésre az akkori német viszonyok adják meg a feleletet. Királyaink politikája mellett itt kell keresnünk a kolonizáció másik okát.

A német birodalom nyugati részein a X. században túlnépesedés állott be. Ennek következtében a sűrű lakosságú nyugati részeken megmozdult az eddig szülőföldjéhez ragaszkodó parasztság és ez más országrészek felé irányuló vándorlás kiindulópontja lett. Ezzel a belső kolonizációval mintegy a népességelosztás problémáját kívánták megoldani. Az ország területe nem bírta ezek ellenére sem eltartani azt a lakosságot, mely a Karolingoktól a száliak koráig állandóan szaporodott. E népgyarapodásra élénk fényt vetnek *Lamprecht* számításai. Szerinte ugyanis a Mosel vidék lakossága a IX. századtól a X. századig négyszeresére növekedett.¹² Ugyanekkor viszont a birodalom keleti határán lévő szláv területeken, valamint Magyarország egyes részein emberhiány volt tapasztalható. Németország lakosságának ily mérvű elszaporodása következtében a mezőgazdasági termelés intenzívebbé való tételeire irányuló törekvések keltek életre és a többtermelés elérése céljából egy rendkívül magas színvonalú, ú. n. háromnyomásos termelési rendszer fejlődött ki, melyet azután a kolonusok a későbbi településterületeken is meghonosítottak (pl. Erdélyben). Az egyre szaporodó lakosság számára mindez nem hozott megoldást. A népfölösleg levezetésének egyetlen útja volt: a kivándorlás. A meginduló kolonizációs folyamatot *Hampe* szerint maguk a német császárok is elősegítették. A száli uralkodók ezen politikájukkal egyúttal hatalmukat is terjeszteni kívánták, egész Közép-Európa országait saját kezükben akarták egyesíteni, hogy ily módon nyugati politikájuk számára új erőforrásokat biztosítsanak.¹³

A német historikusok a kelet felé irányuló kolonizációt a német császárság nagyhatalmi állásának szemszögéből veszik vizsgálat alá és ezen álláspont eredményeképpen fejlődött ki a német történelemírásban az a sajátos szemlélet, mely a kolonizációs folyamatot a német imperializmus tüne-

¹² Hampe: *Der Zug nach dem Osten* 22. l.

¹³ Hampe: I. m. 21. l.: Die Kräftezusammenfassung Mitteleuropas in einer Hand sicherte gegen Westen und deckte der bald selbständig einsetzenden Ostbewegung den Rücken.

teként tekinti és a német paraszttömeget Európa keleti és délkeleti részein a kultúra egyedüli terjesztőinek véli.¹⁴ Ugyanekkor figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a germán tömegek ezen kelet felé irányuló terjeszkedése éppen a német világhatalom nagyméretű dekadenciájával, a német császárság történetének egyik mélypontjával esik egybe. A paraszttömegek megmozdulásában a politikai irányításnál sokkal jelentősebb szerepet játszottak a népi és természeti adottságok, így a túlszaporodás mellett a tengerárnak az északbelgiumi területre való betörése.¹⁵ A kivándorlás indokainak vizsgálatánál nem szabad megelégednünk azon lelki és társadalmi okokról sem, melyek végeredményben az egyes egyéneket szülőföldjük, valamint családi tűzhelyük örökre való elhagyására indították. Itt kell megemlítenünk, hogy a XI.—XII. sz. folyamán a kereszteshadjáratok hatalmas néptömeget mozgattak meg és bár ebben az esetben vallásos érzület indította útnak a földjéhez kötött embert, mégis a hazai földről való távozás nem ismeretlen többé és nem jelentett különösebb lelki konfliktust. Ugyancsak lelki-, társadalmi okok játszanak közre azon esetben is, amikor a parasztok otthoni nyomasztó helyzetükből akarnak szabadulni, hogy kivándorlás révén szabad paraszttá legyenek. Ez a reménység kétségtelenül növelte a kolonisták vállalkozó kedvét.¹⁶

A kelet, délkelet felé irányuló kolonizáció megszervezését¹⁷ és vezetését az ú. n. locatorok végezték.¹⁸

¹⁴ Hampe: I. m. 20., 22. l., W. Goetz: Propyläen Weltgeschichte IV. kötet 395. l. D. Schäffer: Deutsche Geschichte. I. kötet 337.

¹⁵ Hampe: I. m. 23. l.

¹⁶ U. o. 23. l.

¹⁷ Schweistal német historikus Zur Sprachgeschichte Luxemburgs und Deutsch-Siebungens c. művében a staveloti apátság 1103 és 1124-ből származó okleveles anyagára támaszkodva azt bizonyítja, hogy az Ardennekből II. Gézá megelőző időkben Magyarország felé irányuló kivándorlás volt megszervezve. E vállalkozás szervezői német lovagi családok sarjadékai voltak. Auner: Erdélyi szászok oklevelei a XIV. században. 10. l.

¹⁸ Schünemann szerint (Zur Geschichte des Deutschen Landesausbaus in Mittelalter. Südostdeutsche Forschungen 1936. 34. l.) Az Erdélybe betelepülő németek kb. 1000 km.-t tettek meg anélkül, hogy telepítésüket egy minden tekintetben hozzáértő egyén vezette volna. Részletes tanulmányában megállapítja, hogy Erdély esetében is éppen olyan lokatori intézménnyel van dolgunk, mint azt a többi keletre irányuló német telepítésnél láthatjuk. Az erdélyi szász helységeinek egyharmada, számszerint 100, személynévvel van kapcsolatban, (Pl. Bonnesdorf = Bonetti villa). Származásukra nézve legnagyobb-

Hampe szerint II. Géza és Oroszlán Henrik szövetségének eredményeképpen a magyar király hívására, locatorok által vezetett 10.000 parasztsaládból álló germán néptömeg vonult Meissen, Szilézia és Galicián át hazánk felé, hogy uralkodói engedély alapján a Királyföldön (*fundus regius*) letelepedhessen.^{18a} Hampe azon állítását, mely szerint Géza és Henrik szövetségének következménye lett volna a németek bevándorlása, nem fogadhatjuk el teljes bizonyosságnak, mert már Géza uralkodásának első éveiben bizonyos elhidegülés észlelhető III. Konrád és a magyar király eddigi barátságos viszonyában. Ugyanis III. Konrád eddigi közeledése Gézához a Hohenstaufok és Welfek viszályával függött össze, de midőn Konrád helyzete megerősödött és ezáltal az egyre fenyegető magyar beavatkozás veszélye csökkent, az elhidegülés elkerülhetetlen volt.^{18b} Ily körülmények között nagy a valószínűsége annak, hogy itt a magyar király saját, minden egyéb körülménytől független elhatározásával, illetve vállalkozásával van dolgunk.

G. Keinzel kutatásainak eredményeképpen megállapítja, hogy a németek Erdélybe kétségtelenül Szilézián át jöttek.¹⁹ Ugyanerre az álláspontra helyezkedik Fr. Zimmermann,²⁰ valamint A. Metizen is,²¹ aki a következőket írja: „... die Zuwanderung über Schlesien und den durchwegs offenen Jablunkapass erfolgt sei“. E megállapításra építi fel A. Scheiner²² azon véleményét, hogy II. Géza közvetlenül

részt nem paraszti osztályból valók a locatorok, hanem polgári származásúak. A magyar király telepítési tevékenységük viszonzásaképpen, mely az országnak gazdag nyereséget hozott, nagyobb kiterjedésű területet adományozott és így szociális tekintetben a nemesség helyzetéhez emelkedhettek.

^{18a} Hampe: I. m. 63. l.: Von König Géza II., der vielleicht durch seine Beziehungen zu Heinrich dem Löwen auf die beginnende Kolonisationsbewegung aufmerksam geworden war, wird uns berichtet, dass er um die Mitte des 12. Jahrhunderts an die 10.000 deutsche Bauern-Familien über Schlesien in sein Reich geleitet und sie ausser in der Zips in den fast menschenleeren Waldwildnissen Siebenbürgens auf Königsboden angesiedelt habe.

^{18b} Deér: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. 122. l.

¹⁹ Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1888 46. l.

²⁰ Korrespondenzblatt 1930. 17. l.

²¹ U. o. 1896. 129. l.

²² Scheiner: Sprachgeschichtliche Beziehungen zwischen Schlesien und Siebenbürgen. Korrespondenzblatt 1930. 97. l.

Sziléziából hívta be az erdélyi szászokat és így Szilézia nem csupán mint átvonulási terület szerepel a német hospesek életében, hanem ideiglenes hazájuknak tekinthető, mert itt hosszabb ideig tartózkodtak. Sziléziából kiindulva Észak-Magyarországon át szálltak le a bevándorlók a Szamos völgyébe, hogy azután Erdélyben véglegesen megtelepedjenek.²³

Ez a II. Géza-kori település agrárjellegű volt. A tatárjárás után hazánkat újabb német telpeítési hullám lepte el, de ez az inpopuláció az előző agrárjellegűvel szemben már urbanus, polgári jellegű kolonizációnak tekinthető.

Arra a kérdésre vonatkozólag, hogy ez a Szilézia felől benyomuló német telepescsoport Németország melyik részéből származik, a nyelvészeti kutatások világánál kell tájékozódást keresnünk. Huss Richárd szerint az erdélyi német nyelv dialektusa kétségtelenül Luxemburg felé mutat.²⁴ Ugyancsak moseli frank-luxemburgi származásúnak véli a besztercei kerületben letelepedett németek nyelvét is.²⁵ Hasonló eredményre jut szerzőnk a nemesi előnevek vizsgálata után is.²⁶ K. Hampe szerint²⁷ az erdélyi telepések túlnyomórésztben a Rajna és Mosel mellékéről vándoroltak ki és jelentősnek tartja a flandriai elem jelenlétét. Scheiner²⁸ véleménye is abban foglalható össze, hogy az 1141 és 1161 között bevándoroltak nagyrésze flandriai volt, G. Kisch²⁹ ugyanezt a felfogást vallja.

Az irodalom áttekintése alapján azt a végső következtetést vonhatjuk le, hogy erdélyi németjeink legősibb rétege, nem csupán a szebeni kerületben, hanem a besztercei körzetben is, rajnamelléki és frank származású volt. E két ősrétég (flandriai, frank) Erdélyben mindenkor együtt szerepel. Az erdélyi szászsnak ez a frank származása sajátos

²³ Teutsch: Die Siebenbürgen Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Nagyszeben, 1924.

²⁴ Luxemburg und Siebenbürgen. Die Einwanderung der Deutschen nach Siebenbürgen und die Gruppenverteilung ihren Mundarten innerhalb des Römerstrassennetzes. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 43. évf. 1926.

²⁵ Baierische Unterlagerung und baierischer Adel in Nordsiebenbürgen. Südostdeutsche Forschungen, 1936. 148 l.

²⁶ Deutsche Adel in Siebenbürgen und seine Urheimatliche Herkunft. Deutsch Ungarische Heimatsblätter 1933. 213. l. Történeti megállapításainak értékéről ld. Mályusz (Századok 1939. 9—10. sz. 407. l.) véleményét.

²⁷ I. m. 63. l.

²⁸ Scheiner: I. m. 103. l.

²⁹ Korrespondenzblatt, 1927. 138. l.

germán jogintézményeiben is megnyilatkozik. Példa erre a „halsune“ jogintézménye, mely tiltja a bíróságon kívüli meg-egyeződést, mert ezáltal a királyi fiscus elvesztené az egyezés vagy bírságdíjakat.³⁰ Ezen jognak magyarországi gyakorlatára 1379-ből Veresmart és Borberek között támadt peres ügygel kapcsolatban okleveles emlékekkel is rendelkezünk.³¹ A szász örökösödési jogban viszont egyesek³² a fri-zekkel analog vonásra mutatnak rá.

A fundus regiusra betelepülő németek központja Nagyszeben vidékére tehető. Az itt lakó hospesek közül Johannes Latinus az első, akit a király privilégiumokkal látott el³³ és ezzel megnyitja ezen hospesek számára a magasabb magyar társadalmi osztályokba való felemelkedés lehetőségét.³⁴

Az erdélyi szászok jogállása az Andreanum előtti időkben.

A betelepülés legfontosabb mozzanatainak ismeretében arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy ezek az első jövevények az 1224-ig terjedő időszakban, azaz az Andreanum kibocsátása előtt milyen jogi formák között rendezték be életüket.

Míg a szászság élete az Andreanum utáni időkben a fennmaradt gazdag forrásanyag világánál viszonylag tisztán áll szemünk előtt, addig az Andreanum előtti időkből alig néhány oklevél áll rendelkezésünkre. Kétségtelen bizonyítékok hiányában kétkedéssel kell fogadnunk a német törté-

³⁰ Kaindl: Gesch. d. Deutschen in Karpatenländern II. kötet 25. 1., továbbá u. a. Studien zur Gesch. der Deutschen Rechtes in Ungarn,

³¹ Z. W. III. k. 529. l.

³² Fischer: Zur Frage nach der Herkunft der siebenbürgischen Sachsen. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 11. kötet 481. l.

³³ ZW. L. 7. l., Wenzel: Adalék 5. l.

³⁴ Johannes Latinus nemzetisége hosszú ideig nyílt kérdés volt. Ez a probléma ma már eldöntöttnek tekinthető, amennyiben Auer Mihály Latinus c. cikkében (Századok 1906) Johannes francia származása mellett tör lándzsát arra a tényre támaszkodva, hogy 1204-ből származó oklevélben (ZW. 1. 7. l.) Johannem Latinum inter Theutonicos Transilvanenses in villa Riuetel commorantem olvasható Johannem Latinum Theutonicum kifejezés helyett, mely német származását bizonyítaná. Ugyanerre az álláspontra helyezkedett Schünemann Konrád is, aki szerint Latinus elnevezés alatt Magyarországon flandriaiakat és a latin nemzetek fiait értették. (Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. Breslau, 111. 113. l.)

netírók egy részének (Teutsch, Kaindl) azon feltevését, mint-ha a szászok már az Andreanum előtt is fejlett közösségi életet éltek volna.

Bizonyító adatok hiányában arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a szász multitudo csak az Andreanum által lesz unus populussá. 1224 előtt csak külön jogszokások szerint élő, elszigetelt csoportokról tudunk. A rendelkezésekre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az első erdélyi német települések: Krakko, Chrapundorf (Magyar-Igen) és Rams (Sárd) voltak.³⁵ II. András 1206-ból származó oklevele ezen helységek lakosait mint *primi hospites regni* említi.³⁶ A *primi hospites regni* e telepei Fehér, valamint Hunyad megyékben keresendők. Az itt élő szászok kapják azokat az első kiváltságokat, melyek majdnem két évtizeddel megelőzik az Andreanumot és így a szászok 1224 előtti jogállásra vonatkozólag becses útbaigazítással szolgálnak.

Ha ezen oklevél alapján vizsgáljuk a szászok Andreanum előtti helyzetét, úgy megállapíthatjuk, hogy már akkor is bizonyos önkormányzattal rendelkeztek, de ez a közösségi önkormányzat kereteit nem haladta túl. Ugyanis II. András e három falut az erdélyi vajda joghatósága alól kivieszi és mentesíti őket a vajda elszállásolásának (*descensus*) terhe alól, kivéve azt az esetet, ha ők maguk saját akaratukból megvendégelik. Kötelességükké teszi a király, hogy mint a többi szászok, úgy ők is közösen fizessék az adójukat, a borból, melyet ők, vagy mások termeltek, harmadrészt tartoznak beszolgáltatni, nemkülönben állataikból is, melyeket az erdőkben szabadon legeltethetnek. Hadiszolgáltatások tekintetében pedig kötelesek a határon őrt állani, továbbá, ha a király személyesen vonul hadba, akkor ők is tartoznak vele menni (*in exercitum ire teneantur*). Önkormányzatukat viszont azzal biztosította, hogy papjaikat és bírásaikat szabadon választhatták.

A régi állapotokra vonatkozó ismereteinket kiegészítik még az Andreanum azon utalásai, melyek az 1224. év előtti idő viszonyaira vonatkoznak. Az Andreanum ugyanis oly 1224 előtt fennálló ispánságokról beszél, melyek a privilegialis oklevél életbeléptetése által megszüntetendők: *omnibus comitatibus praeter Chyminiensem cessantibus radicitus*. Szabad talán ebből az idézetből arra következtetni, hogy a szét-szórtan élő szászság eleinte ispánok irányítása alatt álló közösségi önkormányzatokban helyezkedett el. A szászság ezen ál-

³⁵ Pauler: Magyar nemzet története I. 319–331. l.

³⁶ ZW. I. 9. l., Fehér III/1 33. l.

lapota megfelelt az akkori országos helyzetnek is, amennyiben a XI.—XII. századi Magyarországon nagyobb autonóm egységek kialakulása királyság patrimonialis berendezése és értelmezése következtében még lehetetlen volt. Csak ezen államszemlélet elhalványulása után érkezett el a nagyobb önkormányzati egységek kialakulásának ideje, amely a rendiség irányába haladó átmeneti korszakra, a XIII. századra esik.

Az erdélyi német telepek között különálló helyet foglalt el a német lovagrend területe: a Barcaság. Nem feledkezhetünk meg erről a német csoportról sem, hiszen a lovagok kötelességei között a katonai és gazdasági feladatok mellett a Barcaság benépesítése is szerepelt. A német lovagrend jelentékeny német tömegeket³⁷ indított útnak Németország népi rezervoárjából Erdély felé, hogy itt, új környezetben éljék tovább életüket.

Amint már érintettük, gazdasági és katonai problémák késztették II. András királyunkat arra, hogy a német lovagrendnek a Barcaságban helyet adjon. Ennek a telepítésnek egyrészt a desertum megművelése volt a célja, másrészt a bodzai, tömösi, ósánci, törösvári szorosok katonai megerősítése. Ezekkel a feladatokkal bízta meg II. András a lovagokat 1211-ben.³⁸

Lássuk részletesen azokat a kötelezettségeket, amelyek a lovagok vállaira neheztek. Elsősorban feladatuk volt a desertum benépesítése *ultra silvas Cumanos*. Arany és ezüst bányászat esetén a kitermelt arany- és ezüstérc egy részét tartoztak a fiscusnak beszolgáltatni (*una pars ad fiscum pertinere*) a többi rész az övék marad. Elsőrendű feladatukká teszi a király, hogy az országot támadó kun ellenségekkel szemben fallal körülvett várakat, valamint városokat építsenek³⁹ Kötelességeik ellenértékeképpen mentesíti őket a vajda *descensus* jogától, továbbá szabad dénár és súlyhasználatot engedélyez számukra,⁴⁰ megadja nekik a szászok általános kiváltságát is, hogy az összes szolgáltatásaikat közösen viseljék.⁴¹ Legfontosabb kiváltsága a rendnek, hogy bírójukat maguk választják és semmi néven nevezendő más bírás-

³⁷ E telepések legnagyobb részét Középrajna vidékéről, valamint a Spree és Eiffel mellől vándoroltak be. L. Obert: I. m. 15.o.

³⁸ ZW. I. 11. o.

³⁹ Ad munimen regni contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas construere eos premisimus.

⁴⁰ Liberos denarios et pondere eis remisimus.

⁴¹ Ab omni exactione immunes.

kodásnak alávetve nincsenek⁴² A német lovagrend munkálkodása következtében az egykori desertumon német és besenyő lakosokból álló apró telepek keletkeztek, melyeknek munkája megteremtette a későbbi virágzó gazdasági élet előfeltételeit.

A király gondoskodása ezzel nem ért véget. Nemcsak az alapokat rakta le az 1211-iki privilégiumával, hanem az így teremtett állapotokat megszilárdítani igyekezett azáltal, hogy jogaikat túlkapásokkal szemben megvédte és területüket új birtokok adományozásával gyarapította. Egy 1212-iki oklevelében⁴³ a pénzváltók zaklatásai ellen veszi őket védelmébe és ugyanakkor Crucpurg várának környékével bővíti ki területüket. A lovagrend iránti gondoskodás nem csupán világi, hanem egyházi vonatkozásban is megnyilvánul: Vilmos erdélyi püspök, nyilván a király óhajára lemondott Barcaság tizedéről a rend javára,⁴⁴ kivéve azt a részt, amelyet a lovagrend területére betelepülő magyarok fizetnének s amely továbbra is őt illeti.⁴⁵ 1222-ben a király e kiváltságokat vámmmentességgel,⁴⁶ bővítette ki, továbbá a Barcaság területén állókat teljesen a lovagoknak rendelte alá, amennyiben megparancsolja, hogy azok a Rendnek szolgáljanak.⁴⁷ Ezáltal nem csupán a nekik adományozott terület teljes önkormányzatát biztosítja a király, hanem még más ethnikumu népeket is, így a magyart és székelyt magyar felségjog alá tartozó területen német kormányzás alá rendel.

A király és a lovagrend között azonban mélyreható konfliktus támadt, melynek problémái a magyar felségjog körül jegecesednek ki. E kérdés irodalmában e probléma lényege sokszor torzító tükrökhöz vetődik felénk. Teljes tárgylagossággal megállapíthatjuk, hogy a lovagrend a magyar felségjogokkal súlyos összeütközésbe került, ami természetesen maga után vonta a király és a lovagrend között fennálló, mindeddig zavartalan harmónia megszűnését, majd az

⁴² Nullius iudicio sive jurisdictioni nisi solius regis subiacent iudicem inter se eligentes super se constituant.

⁴³ ZW. I. 14. l.

⁴⁴ Ab universis eiusdem terrae incolis praesentibus et futuris liberam percipiendi decimas eisdem fratribus de consensu capituli nostri concessimus facultatem: ZW. I. 15.

⁴⁵ Quod si Ungaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et eccelsiae nostrae in decimis teneantur respondere.

⁴⁶ ZW. I. 18–20. l.

⁴⁷ Homines quoque nunc terram in habitantes praedictam ad eorumdem fratrum servitium.

áthidalhatatlan ellentétek következtében a lovagrendnek Barcaságból való végleges kiűzését.

G. E. Müller szerint a lovagrend és a király közötti vita a rend eredeti területének kiterjesztésével hozható kapcsolatba.⁴⁸ A lovagrend ugyanis átlépte azokat a határokat, amelyeket az 1211-iki oklevél számára kijelölt.⁴⁹ Ezen határsértéseket, melyeknek következménye természetesen egy-egy területsáv elfoglalása volt, a székelyterületek és Kúnország ellen követték el. Ezen kúnországi terjeszkedések mögött messzemenő tervek húzódtak meg. Az alig egy évtizede letelepedett lovagrend ugyanis önálló territorium kialakítására törekedett. Kúnországon át azután a Duna közvetítésével a magyar államterülettől független összeköttetést lehetett a külfölddel kiépíteni. Mivel pedig Kúnország a magyar király joghatósága alá tartozott, így a lovagok illegális törekvései a magyar államkeretet súlyosan veszélyeztették. Ezen kunteoria álláspontját W. v. Ketrzynski,⁵⁰ Fr. Obert⁵¹ képviselik, míg Bethlen A.⁵² és J. K. Schuller⁵³ a konfliktus igazi okának a székely területre való benyomulást tartják. A lovagrend terjeszkedési tervei közé tartozott az Olt medence egy részének elfoglalása is. Ezen terv igazi mozgatóoka az a törekvés volt, mely Barcaság és Szeben provinciájának németiségét egy önálló territorium kereteiben kívánta egyesíteni.⁵⁴ Az itt vázolt területi kérdések mellett, a felségjogi kérdések még jobban kiélezték a király és a lovagrend közötti ellentétet. Ugyanis a lovagrend Barcaság területét hűbérül ajánlotta fel a pápai széknak. E törekvés hátterében a Kúria azon törekvése áll, mely VII. Gergely óta az ú. n. constantinusi alapító-levélre való hivatkozással, a regnum felett a sacerdotium uralmát szándékozott megvalósítani. Ezen ideológia szerint ugyanis az európai államok a pápával hűbéri viszonyban vannak és Szent Péter fősége alatt álló hierarchikus rendbe illeszkednek. VII. Gergely hűbérigényeit Magyarországra is kiakarta terjesztetni, de ez a tö-

⁴⁸ Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus Burzenland und Kumanien in Jahre 1225. Korrespondenzblatt 1925 48. I.: Der Streit zwischen dem Orden und dem Könige hauptsächlich mit den Gebietsüberschreitung im Zusammenhang zu bringen.

⁴⁹ ZW. I. 11. I.

⁵⁰ Der Deutschen Orden und Konrad von Masovien.

⁵¹ Hermann von Salza und die Besiedlung des Burzenlandes.

⁵² Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen.

⁵³ Umrisse und Kritische Studien zur Gesch. von Siebenbürgen.

⁵⁴ G. E. Müller: I. m. Korrespondenzblatt 66., valamint Ober: I. m. 9. I.

rekvés kudarcot vallott. VII. Gergely halála után a pápai szék politikája bizonyos fokig mérséklődik, míg III. Ince uralkodása alatt a pápai szék e törekvései felújultak.^{54a} III. Ince pápa ezen politikája közben azután összeütközésbe került a Balkánon előnyomuló magyar királlyal. Ugyanis Szerbiában Nemanja fiai, István és Vuk küzdöttek a hatalomért és István a pápától kért koronát, Vuk pedig a magyar király, segítségéhez folyamodott. Imre meg is jelent hadseregével és Vukot segítette győzelemre, ezzel egyúttal pedig saját hatalmi körét is kiterjesztette. Hasonlóképpen szembekerült Imre király a pápával, a bolgár fejedelemmel való küzdelmében, amikor is III. Ince királlyá koronáztatta Kalojánt Leó bíborossal, anélkül, hogy a bolgár király Magyarországhoz való viszonyát előzőleg tisztázta volna.^{54b} A balkáni magyar hatalmi érdekek, a Kuria eme politikája következtében nem valósulhattak meg. E szerb és bolgár földön érvényesülő pápai hűbéri törekvésekkel analóg esetnek kell vennünk a pápának Barcaság esetében tanúsított politikáját is. Midőn a pápa Barcaságot *in ius et proprietatem apostolicae sedis* helyezte, a lovagok az egyháznak tartoztak leróni kötelességeiket *in recognitionem huius dominii et praeceptae libertatis* évente 2 márka aranyat.⁵⁵ A hűbéri kötelezettségek ellenszolgáltatásaképpen a Kuria speciális protecciót és defensiót biztosít a lovagrend számára Fr. Schuster felfogása szerint,^{55a} ez még nem veszélyeztette Magyarország területi integritását, mert a „sub speciali apostolice sedis protectione et defensione“ való fogadás nem államjogi kapcsolatra, hanem csupán oly pápai felsőbbbségre mutat, mint amint a közvetlen pápai igazgatás alá rendelt kolostoroknál is láthatunk. Ha el is fogadjuk ezt az eléggé megokolt fejtegetést, a német lovagok hatalmi terjeszkedése mögött mégis egy, a magyar királytól független territorium kialakítására való törekvést kell látnunk, így a pápai protectio minden bizonnyal csak segítségére volt a rendnek céljai elérésében. A lovagrend a pápai protecciót kérő lépésének okát Fr. Obert⁵⁶

^{54a} Váczy: Középkor története, 467/5 l.

^{54b} Hóman—Szekfü: I. kötet 2. kiadás 429. l.

⁵⁵ ZW. I. 29—30. l.

^{55a}) Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ritterordens aus dem Burzenland. Korrespondenzblatt. 1938. 47. l.

⁵⁶ Obert: I. m. 20. l.: Dass jene Urkunde die Macht des Königs in seinen Augen derart herabsetzte dass er nach kräftigerem Schutz sich umzusehen genötigt war. So kam es, dass er in diesem Jahre das Burzenländer Ordensgebiet der päpstlichen Oberherrschaft unterstellte.

abban véli felismerni, hogy II. András királyi hatalma az Arany Bulla kiadása következtében annyira megrendült, hogy immár nem tudta a lovagrend számára biztosítani az adománylevélben megígért különös védelmet. Szerinte e helyzet felismerése indította Hermann von Salzát, a lovagrend külföldön élő nagymesterét, hogy a király védelme helyett a pápa protekciójához folyamodjék.⁵⁷

A magyar király, aki eddig kegyének jeleivel halmozta el a lovagokat és egy esetben már kiutasításukat is visszavonta, most, amikor a lovagok a magyar korona területeit más főség alá akarják átjátszani, IV. Béla ifjabb király kérésére, az ország területéről 1225-ben kiűzte őket.

F. Schuster véleménye szerint⁵⁸ a lovagrend kiűzésének okai a következőkben foglalhatók össze: 1. Barcaságot hűbérül felajánlották a pápának és ezzel az ország felségjogait sértették meg; 2. az uralmuk alatt álló területen erőszakoskodásokat követtek el, amennyiben a hivatalos minőségben ott járó királyi embereket elfogták, továbbá az ő iurisdictionuktól független egyéneket saját törvényszékük elé állították; 3. a magyar felségjog alá tartozó területen önálló territóriális hatalmat szándékoztak megvalósítani. Obert⁵⁹ Schusterhez hasonlóan a felségjog és az ország területi integritásának megsértését véli a kiűzés okának. E. Caspar⁶⁰ is erre az álláspontra helyezkedik.

A lovagrend kiűzése Barcaság életében nem jelentett különösebb megrázkódtatást. A lovagok által betelepített hospesek tovább éltek eddigi életüket. Barcaság 1225. utáni berendezését a továbbiakban fogjuk vizsgálat alá venni . . .

Ugyancsak az Andreanum előtti idők jogállására ad felvilágosítást a már más vonatkozásban említett Johannes Latinus számára kiállított privilégium is.⁶¹

A király Johannes Latinust azon kötelezettségek alól menti fel, melyeket a szászok (theutonici) viselnek. Tehát az eddigi keretek közül kiemeli őt az uralkodó és kiváltságai közé tartozik az a jog is, hogy a királyi udvarban családjának tagjaival együtt bármikor megjelenhet, továbbá adómentességet élveznek. Honvédelmi vonatkozású kötelezettsége pedig az volt hogy fegyveresen tartozott szolgálni az

⁵⁷ ZW. I. 28—29.

⁵⁸ Die Ursachen des Vertreibung des Deutschen Ritterordens aus dem Burzenland. Korrespondenzblatt 1938. 47. 1.

⁵⁹ I. m. 21. 1.

⁶⁰ Hermann von Salza, Tübingen 1824.

⁶¹ ZW. I. K. 7. 1.

országot és az uralkodót.⁶² Jelentős kiváltsága az is Johannes Latinusnak, hogy kizárólag királyi bíraskodás alá tartozik. Imre király Johannesnek, akit *hospes fideles noster milesnek* nevez, birtokadományt is juttatott, valamint eddigi kiváltságait megerősíti és újakkal egészíti ki. Így megengedi számára *quod in placito, nullius iudicis adstet praesentium, praeter Regiae maiestatis et comitis Palatini*. Ezen törvénykezési immunitás mellett vagyona királyi oltalom alatt állott és a teljes vámszabadságot is elnyeri.⁶³

Ha tüzetesen vizsgálat alá vesszük ezen kiváltságokat, akkor teljes azonosságot állapíthatunk meg azon jogokkal, melyeket a királyi szerviensek rétege élvezett. Váczy Péter szerint⁶⁴ ugyanis a királyi szerviensek oly jogokat élveztek, melyeket később már nemesi kiváltságoknak kezdtek tekinteni. „Három ilyen jelentős jogot sikerült megállapítani, 1. hogy a király közvetlen bírósága alá tartoznak, annak védelme alatt állanak, 2. a király seregében az ő zászlója alatt harcolnak, 3. ennek megfelelően bizonyos mértékű adómentességgel tartoznak.” Johannes Latinus esetében is e három pontosan konkretizált jogot adományozza a király. Ezen adományozások fejében az uralkodó további lojális magatartást kíván. Ezzel kapcsolatban Váczy az *in armis militaribus servire tenentur* kifejezésében hűbéri jelleget pillant meg.⁶⁵ A király tehát Johannes Latinust olyan jogokkal ruházta fel, melyek később nemesi jogoknak voltak tekinthetők, így a *gratia regis* megnyilvánulása mindenféleképpen jelentősnek minősíthető.

A rendelkezésünkre álló gyér adatok alapján a szász élet 1224 előtti alakulásáról a következőket állapíthatjuk meg:

⁶² Nisi in armis militaribus in quibus nobis et regno tali libertate donati servire tenentur.

⁶³ Quod ad quemunque locum ipse vel eius famuli causa mercationis venerint ab omni exactione vel pensione tributii liberi sint et exempti.

⁶⁴ Királyi szerviensek és a patrimoniális királyság. Századok 1927. 273. l.

⁶⁵ I. m. 325. l. Váczy egy későbbi tanulmányában megállapítja, hogy Johannes Latinus a királynak csak szerviense volt és nem hűbérese, mert mint mondja a birtokot, akárcsak milestársai hadiszolgálatról függetlenül adta és az adományozás, valamint a kötelezettség megállapítása közt semmi összefüggés nincs. Szent István Emlékkönyv II. 46.

1. A szász községek és a barcasági kerület lényegében mindazokkal a jogokkal rendelkezik már, melyek később a zárt területi önkormányzat sarkalatos kiváltságai lesznek. Így élvezik a községek a szabad bíró- és papválasztás jogát és ezzel összefüggésben a vajda és megyésispán iurisdic-tioja alól való mentességét. Adózási kötelezettségük a köz-ségeken belül egyetemleges és így a financiális önkor-mányzat csíráit már magában rejti. Katonai terheik meg-lehetősen enyhék: csak a határőrségre kell mindig készen ál-laniok, míg egyéb vállalkozásban való részvételük a király személyes vezetéséhez van kötve. Ebben a rendelkezésben már megcsillannak a bel- és külháború megkülönböztetésé-nek és a sub vexillo regio hadakozásának a XIII. századi fejlődésben oly nagy szerepet játszó tendenciái.

2. E kiváltságok a különböző telepek jogainak egyezése ellenére sem tekinthetők a szászság egyetemes tulajdonának. A király kegyelmi aktusa hangsúlyozottan kis kerületeket privilégizált. A fejlődés azonkívül egyenletlen is, amennyi-ben a lovagrend területén sokkal tágabb önkormányzattal ta-lálkozunk, mint aminő az 1206-ban említett szász falvaknak jutott. A Barcaság későbbi, — a lovagrend kiűzése utáni fej-lődése azt mutatja, hogy a széleskörű kiváltságok csupán a lovagrendnek szóltak és a területi zártság ennek a katonai hivatású testületnek sajátos feladataival állott összefüggés-ben. Szász közösségi életéről tehát — az 1224 előtti és utáni jogfejlődés kontinuitását elismerve — az Andreanum előtt nem lehet beszélni. A szászság viszonyainak alakulása a le-hető legszorosabb összefüggésben áll az országos fejlődés-sel, így az helyesen csak a magyar történelem általános ke-reteiből érthető és magyarázható. Így a szász területi egy-ség a szászok erre irányuló akaratától függetlenül csak ak-kor valósulhatott meg, midőn a territoriálisan körülírt és közjogilag meghatározott önkormányzatok kialakulásának ideje országos viszonylatban is elérkezett.

3. Az 1206-ban kiváltságolt falvak helyzete, a lovagrend sorsa és Johannes Latinus példája már az Andreanumot megelőző időkben is világosan elénk tárja a magyar kirá-lyok szászpolitikájának alapelveit: érzéket és méltánylást e jövővények autochton életberendezései és népi sajátságai iránt, a védelem ellenében vállalt közkötelességek és király-hűség szigorú megkövetelését, végül pedig oly utak nyitva-hagyását, melyekben a szászság egyedei a magyar élet egye-temesebb feladataiba bekapcsolódhattak.

Az Andreanum.

Amint az előzőekben láttuk, a szászok a XII. század második felében és a XIII. század első két évtizedében közösségi autonómiák keretében, nagyrészt őshazájukból magukkal hozott jogszokásaik szerint éltek.

A patrimoniális királyság alapjai azonban megrendültek. Ugyanakkor midőn a nemesi vármegye körvonalai kibontakoznak, vagyis a rendi gondolat és tagozódás kezd előtérbe nyomulni, ezzel egyidőben nemzetiségeink is ennek a rendi tagozódásnak megfelelő és végeredményben a nemzeti autonómiák felé vezető fejlődés útjára lépnek.

II. András a szászok ily irányú fejlődését egy 1224. okt. 30-n kiadott privilégialis oklevéllel segítette elő.⁶⁶ Ezzel megindult az a folyamat, mely végül is a szász egység kialakulásához vezetett.

A szászok az Andreanumban II. Géza óta élvezett szabadságukra hivatkoznak és ennek újból való megerősítését kéri a királvtól. A középkori gyakorlatnak ilyen előzményekre való hivatkozását azonban óvatosan kell kezelnünk, hiszen jogok bevezetése is rendszerint a jó és ősi jogra való hivatkozással történt. Éppen ezért az 1224 előtti időket illetően nem tulajdoníthatunk jelentőséget a szászok jogállására vonatkozólag az Andreanumban lefektetett jogoknak. Kétségtelen az, hogy az egyes szász kommunálisok már 1224 előtt is mind egyházi, mind világi téren rendelkeztek autonóm jogokkal és pedig nem csak Szében körül, hanem a Barcaságban is. De mint fentebb is rámutattam, a szász közösségek ekkor még egymástól teljesen függetlenül, minden összekötő kapocs nélkül éltek életüket. Most, az Andreanum kiadásával megadattak az erdélyi szász nép ethnikai egységének kialakulásához szükséges alapok, melyeken a további fejlődés megindulhatott. A privilégium a Szászvárostól Barótig terjedő területen élő szász nép viszonyait szabályozza. Az itt élő szásztságot a szebeni ispán alatt egyesítette. A király kifejezte azon kívánságát, hogy ezen területen a sebusföldi⁶⁷ székelyek földjével és a Daróc-földjével⁶⁸ együtt a nép-

⁶⁶ ZW. I. 32. l. Az Andreanum eredetiben nem marad reánk, csupán I. Károly 1317. évi átírását ismerjük.

⁶⁷ Sebus egyes történészek (Benkő: Milkovia, Deutsch: Archiv des Vereins f. Siebenbürgerische Landeskunde, 1912, 65. l., Müller: Zur Sebusfrage, Archiv, 49. l.) Sepsiszeknek veszik, mások: (Martenburg, Baumann) pedig Szászsebesnek.

egy legyen (unus sit populus),⁶⁹ mégpedig egy bíró alatt álljon (sub uno iudice) és minden ispánság — a szebeni kivételével — megszűnjön.^{70, 71} Ispánnak csak a provinciában lakó egyént lehetett megtenni. Ezen hivatalnak pénzzel való megszerzését szigorúan megtiltotta II. András.

Ezután rendezi a király a bíró- és papválasztást, továbbá az erdő- és mezőhasználatot. Ezek szerint: papjaikat maguk választják,⁷² a tizedet is nekik fizetik (ipsis decimas persolvant), a törvénykezési tekintetben is immunitással rendelkeznek, amennyiben quatenus ipsos nullos iudicet nisi nos vel comes Chybiniensis. Ezt a comest pedig a király maga nevezi ki. Elrendeli továbbá a király, hogy bírói eljárás folytatásánál csakis saját szokásjoguk használtassék, abban az esetben pedig, ha saját bírójuk nem volna hajlandó ítélkezni, a király elé vihetik ügyüket döntés végett.⁷³ Pereskedés esetén, ha ez pénzért történt volna, csakis az ő سراikból származó tanúval lehet bizonyítani, mert ők minden idegen joghatóság alól mentesek.⁷⁴ Az oláhok és besenyők földjén az erdőket és vizeket az előbb említettekkel együtt szabadon használhatják s ezért kötelezettségekkel nem terhelhetők. Jogukban állott továbbá, Szt. István, Szt. László és Szt. György napja körül 8 napig szabadon sőt

^{69 69} Huss Richard szerint (Archiv 43. évf. 28. l.) az unus sit populus kifejezés mögött a különböző törzsekből származó németeknek populus Teutonicussá való egyesítése áll. Ily jellegzetes »völkisch« gondolat a magyar királynak még a középkorban sem tulajdonítható, ezért Fr. Teusch véleményéhez kell csatlakoznunk, aki szerint (Korrespondenzblatt 1929) e kifejezés nem ethnikai, hanem jogi és kormányzati egységre vonatkozik (167. l. Das sie eine rechtliche und Verwaltungseinheit bilden soll). Teusch ezen feltevését igen helyesen az Andreanum azon rendelkezésére alapítja, mely az összes ispánságok megsemmisítését rendeli el a szebeni kivételével.

⁷⁰ Omnibus comitatibus praeter Cybiniensem cessantibus radicatus.

⁷¹ Az itt előforduló Daraus értelme: Erdővidék. (Hóman: Daróc c. tanulmány, Magyar Nyelv 1920. 116. l.), mely a székelyek Sebusföldjéhez tartozik. Mások Darócfalunak vélik.

⁷² Sacerdotes vero suos libere eligant.

⁷³ Si vero coram quocumque iudice remanserint tantummodo iudicium consuetudinarium reddere teneantur, nec eos etiam aliquis ad praesentiam nostram citare praesumat, nisi causa coram suo iudice non possit terminari.

⁷⁴ Si vero aliquis eorum aliquem convenire voluerit in causa pecuniali, coram iudice, non possit uti testibus, nisi personis infra terminos eorum constitutis, ipsos ab omni iurisdictione penitus exemptos.

szállítani. Mentesséti őket a király az adószedők zaklatásaitól és megtiltja a saját jobbágynak és tisztviselőinek, hogy a szászoknak adományozott területen falut és mezei jöszágot kérjenek. Az erdőket és vizeket a szászok szabadon használhatták, kereskedők az egész országban libere et sine tributo vadant et reventantur kereskedhetnek és vásárt teljesen szabadon, adó nélkül rendezhetnek.

Az eddigiekben a szászok kiváltságairól esett szó. Nézzük most a kötelezettségeiket, melyek vizsgálata azt mutatja, hogy az Andreanum e téren sem egyéb, mint az 1224 előtti kivételesen kedvező helyzetüknek további fenntartása és az egész szászagra való kiterjesztése.

Kamaranyereségül kötelesek évente 500 márkát fizetni.⁷⁵ Ez alól csak az lehet mentes, qui super hoc gaudeat privilegio speciali. A pénzt viszont III. Béla által engedélyezett súlyban tartoznak beszolgáltatni. Az adó felvételére kiküldött királyi embernek napidíjat tartoznak fizetni.⁷⁶ Hadiszolgáltatásként az ország határain belül 500, határon kívül pedig, ha a király személyesen vezeti hadat 100, ha pedig jobbágját küldi akár barátja támogatására, akár pedig saját ügyében, 50 jól felszerelt katonát kötelesek a szászok kiállítani.

A homogén ethnikumu szász nép tehát már bizonyos önkormányzatot kapott. Külön szász terület állapított meg számukra, ahol más nemzetiségű egyén nem kaphatott birtokot. Zárt területük legmagasabb tisztviselője a királyi ispán (graf), akit még a király nevez ki. Saját hatáskörükben intézik el a peres ügyeiket is, mégpedig szabadon választott tisztviselők és bírák segítségével, akik az Andreanum rendelkezése szerint ítéleznek. Kedvező volt a szászok helyzete hadiszolgáltatás tekintetében is, mert míg Erdélyben az ugyancsak autonóm jogokkal rendelkező székelyek per se et personaliter voltak kötelesek hadbaszállni, addig a király a szászok esetében megelégedett egy meghatározott kontingens kiállításával.

Bármennyire is sajátos vonásokat fedezünk fel ezen szász fejlődésben, mégis — Asztalos Miklós szavaival élve⁷⁷

⁷⁵ Ad lucrum vero nostrae camerae quingentas marcas argentum dare teneantur annuatim.

⁷⁶ Nuntiis vero, quos regia maiestas ad dictam pecuniam colligendam statuerit, singulis diebus, quibus ibidem moram fecerint tres lotones pro eorum expensis solvere non recusent.

⁷⁷ Asztalos M: Történeti Erdély, 188. l.

— „a szász berendezkedést nem szabad sajátos erdélyi fejlődés tüneteként felfogni, mert — az ilyen bánásmód — a nagyobb vendég néptömeggel szemben a XIII. században kormányzati elv volt a magyar állam egész területén“. Tehát az erdélyi szász autonómia már kezdeti stádiumában is nem izolált jelenség, hanem minden zökkenő nélkül belehelyezhető az általános magyar fejlődésbe.

Az Andreanum hitelessége körül a legutóbbi időkben szenvedélyes polémia fejlődött ki, melynek megindítója Josif Schiopul egykori kolozsvári egyetemi tanár, aki kétségbevonta az Andreanumnak II. András korában való keletkezését.⁷⁸ Érvei között a leglényegesebb az, hogy az oklevél a szász provincia területének határára vonatkozólag nem ad pontos felvilágosítást, hanem csak nagy vonásokban rajzolja meg azt, így e pontnál bizonyos tájékoztatlanságot fedez fel az oklevél írója részéről, amit csak azzal tud megmagyarázni, hogy az Andreanum egy későbbi, 1224 utáni időben íródhatott. Ezzel szemben F. G. Müller⁷⁹ rámutat arra, hogy ez a felületes határmegállapítás nem csupán az Andreanumban, a szebeni provinciával kapcsolatban található, hanem ugyanazt vehetjük észre a Barcaságnál, sőt kisebb területek, pl. terra Zek⁸⁰ esetében is. Szerinte nem volt semmi értelme a pontos körülhatárolásnak, hiszen az általános gyakorlatban is egy területnek csak nagy vonásokkal való meghatározására törekedtek. Az oklevél diplomatikai szempontból nézve is kétségtelenül hiteles.^{80a}

A hét és a két szék fejlődése a XVI. sz.-ig.

A német vaseke és szorgalom az egykori desertumból kultúrterületet varázsolt elő. Virágzó telepek, falvak keletkeztek mindenfelé, melyek az Andreanum óta nem az eddigi, minden tekintetben izoláltnak nevezhető közösségi életüket folytatták tovább, hanem immár egységes jogokkal és kötelességekkel rendelkeztek. A meginduló fejlődésben Nagyszeben központi helyzeténél fogva magához ragadta a vezetést és a provincia Cibiniensis központjává vált.⁸¹ A pro-

⁷⁸ Diploma Andreana din 1924. si alte documente false san fas interpretate. Kolozsvár 1934.

⁷⁹ Ist das Andreanum von Jahre 1224 eine Fällscung? Nagyszeben 1935.

⁸⁰ ZW. I. Nr. 86.

⁸⁰ a) Szentpétery: Árpádkori okleveleink kritikai jegyzéke 413. sz.

⁸¹ Okleveleinkben Zeben, Cibir és ezek különböző változatai fordulnak elő. Villa Hermani egy esetben 1223-ban (ZW. I. 26. l.)

vincia (comitatus Cybiniensis) jelentőségét már az Andreanum kiemelte, midőn az összes szászok fejévé e kerület ispánját tette. A provincia Cybiniensis közigazgatásilag nem foghatjuk fel teljesen egységes területnek, mert már a XIII. század elején is több kerületre oszlott, ami minden bizonynyal a kormányzati és adminisztratív teendők leegyszerűsítésének szándékára vezethető vissza. Ezen állításunkat alátámasztja az Andreanum azon rendelkezése, mely szerint omnibus comitatibus praeter Cybiniensem cessantibus radicatus. Az Andreanum ezen rendelkezése által a kerületek a szebeni ispán egységes vezetése alá kerültek, de maga a kerületi beosztás ezután is megmaradt. A fejlődés folyamán e kerületekből az ú. n. székek fejlődtek ki. Az Andreanum rendelkezése folytán a szebeni comes egységes vezetése alá eredetileg három ily terület került, a XIV. században ezek száma már hét volt.⁸² Szerdahely, Szászsebes, Szászváros, Ujegyház, Segesvár, Kőhalom székek és Szebenszék.^{82a} Oklevelelünk tanúsága alapján állítható, hogy e székszervezet, mint már fentebb említettük, az előbbi évtizedekben is fennállott, pl. 1302-ben⁸³ és 1335-ben⁸⁴ amikor is az universitas provincialium sedis Cybini et ad ipsos pertinentis meglételének lehetünk tanúi, 1340-ben⁸⁵ pedig ezek fennállása egész szabatosan van megjelölve: nos universi provinciales sedis Cybiniensis provinciales aliarum sedium ad eosdem provinciales Cybiniensis pertinentes.

A szebeni provincia kerületeit tehát székeknek nevezték. Fel kell tennünk azt, hogy a fejlődés első szakaszaiban nem tartotta őket össze egyéb kötelék, mint a szebeni ispán személye. A XIII. századi forrásainkban ugyanis még nem szerepelnek egységesen s így a XIV. sz. első felében kell megjelölnünk azt az időszakot, melyben a szebeni provincia kerületeinek egysége megvalósul. Ezen folyamat részleteiről, valamint arról, hogy e kerületek egysége mily körülmények között kovácsolódott össze sajnos nincsenek adataink s így azt nem vizsgálhatjuk tüzetesebben. Előttünk már csak az oklevelekben lerögzített konkrét és kifejlődött helyzet áll. Kétségtelen az, hogy e kerületek egysége a XIV. sz. folyamán válik teljessé oly mértékben, hogy a 8 szék minden funkcióját együttesen végezheti. Nem csupán az amúgy is

⁸² L.: Mátyusz: I. c. 388. 1.

^{82a} ZW. II. 60—61. 1.

⁸³ ZW. I. 225. 1.

⁸⁴ ZW. I. 466. 1.

⁸⁵ ZW. I. 421. 1.

közös kötelezettségek lerovásában megnyilvánuló egységes eljárásra gondolunk, hanem közigazgatási és bíraskodási tekintetben is ily helyzetet kell felismernünk. Természetesen Szeben primátusa e kerületek körében kétségtelen, már azon helyzeténél fogva is, melyet az Andreanum biztosított számára. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy 1355-ben Szeben már nem csupán a maga, hanem a köréje csoportosult többi székek nevében is rendelkezik.⁸⁶ Ettől az időtől kezdve a szebeni provincia kerületeit okleveleink már nem jelzik külön-külön, hanem Szebennel együtt. Ebben a korban már az előbb említett székek jelzésére a septem sedes terminológiája válik használatossá. Ezen állításunk alátámasztásaképpen utalhatunk okleveleinkre is: Nagy Lajos 1366-ban Vilmos pécsi püspököt, királyi titkos kancellárt vicarius Saxonum sedium terrae nostrae Transsilvaniae per nos constitutus generalisnak nevezi. Ehhez hasonló terminologia válik használatossá a két székek, mint külön egységnek jelölésénél is. A hét és két szék összeolvadása után pedig az utóbbiak is a septem sedes keretébe tartoztak.⁸⁷ A királyi kancellária is átveszi a szebeni provincia ezen új elnevezését és újabb kiváltságok nyújtásánál már ez az elnevezés válik közhasználatúvá.⁸⁸

E székek összefogása és mindenkori egységes fellépése meghozta a maga gyümölcseit. A septem sedesnek immár döntő súlya van a szász kérdések eldöntésében. A septem sedes kerületeinek egységes állásfoglalása következtében a többi szász telepekkel szemben magukhoz ragadják a szász föld és nép vezetését és körük mint fókusz köré csoportosulnak az összes többi szász telepek.

A hét szék centripetális erejének vonzáskörébe először Medgyes és Selyk székek léptek. Ezek alapítása a Székes völgyéből Küküllő völgyébe húzódó szászok munkájának eredménye, ők alapították meg Medgyes és Selyk községeit, amelyek azután központjai lettek a róluk elnevezett két székeknek.

Az a folyamat, mely a 2 székek a 7 székekkel való szorosabb kapcsolatát eredményezte, a XV. sz. folyamán ment végbe. A fejlődés ezen stádiumában Szeben kapta a leglényegesebb szerepet, mert tekintélytöbblete korlátlanul érvényesült a többi székekkel szemben. A szorosabb kapcsolat megvalósulását csupán főbb vonásaiban van módunkban követ-

⁸⁶ ZW. II. 111. 1.

⁸⁷ 1370: ZW. II. 358—59. 1.

⁸⁸ Jakab: Oklevéltár: I. 203—206. 1

ni. A XIV. sz. második felében, közelebbről 1453-ban már a 7 és a 2 szék elnevezés tűnik szemünkbe: *saxonibus septem sedium saxonicalium item aliarum duarum sedium, videlicet Selk et Medgyes ac terrae Barcensis civitatisque Cluswar et oppidi Vintz vocatarum*. 1459-ben ismét e jelölés jelenik meg: *pro communitate... Saxonum omnium regalium in et sub septem ac duabus sedibus saxonicalibus*.⁸⁹ A hét és a két szék kapcsolata tehát kétségtelen. Meg kell vizsgálnunk e kapcsolat kérdését, vagyis azt a problémát, hogy közigazgatási, törvényhozási és hadügyi téren melyek azok az összekötő szálak, melyek a teljes egybeolvadást voltak hivatva szolgálni. Bármennyire szoros volt is a kapcsolat a XIV. században, teljessé csak a XVI. században válik, mert az összeolvadás első stádiumában a két szék még olyan jogokkal rendelkezett, melyek a septem sedestől való függetlenségüket kétségtelenül jelzik.

Károly Róbert 1315-ben rendezi elsőnek a hét és a két szék egymáshoz való viszonyát.⁹⁰ A két szék már Károly Róbert előtt is kapcsolatban állott a 7 székkal és ez a helyzet csak akkor szűnt meg, midőn László erdélyi vajda Medgyes és Selyk területét septem sedestől elszakítva saját birtokához csatolta. Ily törvénytelen elnyomatásban találta Károly Róbert is a két széket, mert uralkodása elején László vajda fiának, Lászlónak a birtokához tartoztak. A király most ezt az állapotot megszüntette mégpedig olyképpen, hogy a hatalmaskodás folytán szerzett birtokától Lászlót megfosztotta, de mostmár nem csatolta vissza Szebenhez, hanem különállását biztosította. 1318-ban felmentette a király a két szék lakosságát a katonáskodás, élelmezés, valamint az elszállítás kötelezettségei alól, ugyanekkor ezek ellenértékeképpen pedig köteleességükké tette, hogy évente 100 márka ezüstöt szolgáltatassanak a királyi fiscusba.⁹¹ Az 1318-iki rendezés révén a két szék igazságszolgáltatási fellebbezési fóruma Szeben lett, ezzel függő viszonyba került.

E törvénykezési kapcsolat a következő időkben is fennállott. Így 1365-ben a provincia Cibiniensis bírósága határozatot hozott a szászszelykiek számára. Ezek új malmukat védték a mikeszásziakkal szemben, akik minden erejükkel annak megszerzésére törekedtek.⁹² Midőn a két székeknek Szebentől való törvénykezési függőségét megállapítjuk, nem

⁸⁹ Jakab: Oklevéltár: I. 203—6. l.

⁹⁰ ZW. I. 315. l.

⁹¹ ZW. I. 319. l.

⁹² ZW. I. 228. l.

csupán erre az egy adatra hivatkozhatunk, hanem a hasonló esetek nagy tömegére is.⁹³

Bármily nagy jelentősége is volt a későbbiek szempontjából a két szék és Szeben közötti igazságszolgáltatási kapcsolatnak, ez a körülmény a közigazgatási különállás tényét még nem érintette. A két széeknek ugyanígy megvoltak a maga külön comesei, grafjai akárcsak Szebennek. Ezek éppen úgy, mint Szeben esetében hatalmas főurak voltak, akik címeik felsorolásában a megyesi ispánságról is megemlékeztek. Fel kell tennünk azt, hogy a főurak nemcsak névleges szerepet játszottak a két szék életében, hanem tényleges vezetői is voltak annak, így nem valószínű, hogy már a XIV. sz. első éveiben a Szebennel való egybeolvadás megvalósult volna. E hatalmas főurak közül csak néhányat említünk: 1320-ban⁹⁴ tehát abban az időben, midőn Károly Róbert törvényhozási tekintetben Szeben alá rendeli a két széket Medgyes comese Simon, Mihály fia, aki 1319-ben Somlyó és Krassó ispánja,⁹⁵ 1339-ben⁹⁶ László, Herman nembeli Dénes fia, Csanád, Beszterce, és Medgyes ispánja. Nagy Lajos 1369-ben a megyesi és a selyki ispánságot a székelyispánnal töltötte be, akinek joghatósága és jogszolgáltatása a két szék egész területére kiterjedt.⁹⁷ Ugyanekkor újra rendezi a két széktől követelt szolgáltatások kérdését is: abban az esetben, ha az ország keleti részén háború törne ki, a két szék tehetségéhez mérten köteles a szebeniekhez hasonlóan résztvenni az élelmezés és a szállás nyújtásában, a már 1318-ban elrendelt 400 márka ezüstöt budai súly szerint tartozik beszolgáltatni, ha pedig ennyi ezüstje nincsen, azt megfelelő mennyiségű aranyforinttal megválthatja. Ha a király a szebeni provincia szászai számára valamely rendelkezést bocsájtana ki, akkor ez a megyesi és a selyki szék szászáira még abban az esetben is kötelező, ha a már előbb kibocsájtott privilégiumokkal ellentétben állana.

A szálak tehát az eddigieknél szorosabbra fűződnek, mert a bíráskodás kapcsolatán túl a jogok és köteleességek is azonosakká válnak. Viszont az ispánok személye és hatásköre még élesen szétválasztja egymástól a két és hét széket. Bármennyire is közősek voltak a kötelezettségek, az egyesülés ebben az időben nem vált még teljessé. Oklevele-

⁹³ ZW. II. 157—160., 167. l.

⁹⁴ ZW. I. 345. l.

⁹⁵ ZW. I. 339. l.

⁹⁶ ZW. I. 500/501. l.

⁹⁷ ZW. I. 326/7. l.

ink is minden esetben külön jelzik a hét és két széket. Aból a néhány adathból, mikor a két és hét szék nincs külön jelezve, még nem lehet teljes egyesülésre gondolni. Ily példa áll előttünk 1491-ből, midőn egy fesőbb bíraskodás alkalmával a két szék bírái külön említettnek.⁹⁸

A XV. század e kapcsolatok tekintetében fordulópontot jelent. Az országos fejlődés elősegítette a teljes egyesülés gondolatának megvalósulását. A szóbanforgó szász kerületek összeolvadását csak elősegítette az a körülmény, hogy a 2 szék legfelsőbb közigazgatási méltóságát a lakosok maguk tölthették be. Az ispáni hivatal szabad választás útján való betöltését Zsigmond király 1402-ben engedélyezte.⁹⁹ Ekkor Medgyest és Selyket mind a vajda, mind pedig a feletük régebben parancsoló székelyispán joghatósága alól kivette és megengedte nekik, hogy felsőbb tisztviselőiket saját maguk választhassák.

A két szék ezután teljesen tetszése szerint intézhette sorát: a székelyispán helyét, aki a szászok körében a király képviselője volt, immár saját sorukból választott szász nemzetiségi tisztviselő foglalhatta el. Ez az intézkedés oly nagyfokú lojalitásról és tudatos megértésről beszél, melyet a nacionalizmus századának sok kisebbsége megirigyelhetne. A szászok ezen kiváltsággal nem bírtak megfelelően élni és a legtöbb: kisebbségre jellemző módon a hivatal betöltésével kapcsolatos egymásközötti harcban égették el építő munkára hivatott erejüket. Medgyes ugyanis a két szék többi helységével szemben a hivatal betöltésével kapcsolatban előjogokat követelt. Ezen erőszakos törekvést a szászság igyekezett régi jogaira való hivatkozással megakadályozni. A harc a két fél között éveken keresztül változatlan erővel folyt, anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik félnek sikerült volna álláspontját diadalra juttatni. A meddő és kilátástalan küzdelembe végül is a király volt kénytelen beleavatkozni és kompromisszummal oly módon megoldani a vitás kérdést, hogy mindaddig, míg Medgyes városát teljesen körül nem falazták, a választott bíróság az egyik évben Medgyesen, a következő évben pedig azon a helyen ítélezzék, amelyben a két szék lakosai azt megkívánják. A tisztviselők választására vonatkozólag pedig úgy rendelkezik a király, hogy midőn a bíróság Medgyesen hozza az ítéletét, akkor Medgyes város lakosai, a másik évben pedig a székbeliek saját maguk szabadon gyakorolhatják a választást.¹⁰⁰

⁹⁸ Jakab: Oklevéltár I. 292/99. I.

⁹⁹ Jakab: Királyföldi visz. II. 1911.

¹⁰⁰ Kiss. B.: 28. I.

Láttuk, hogy a hét és két szék kapcsolata mindenekelőtt törvénykezési vonatkozásban állott fenn, majd 1369-ben kötelezettségeik is teljesen azonosokká válnak. E területek teljes egyesülése a XV. század második felében valósul meg, mert 1475-ben¹⁰¹ a két szék a hét szász székekkel közösen teljesíti minden kötelezettségét és így az adót is közösen szolgáltatják be, pedig e szolgáltatás összegét még az 1369-iki rendelkezés is külön-külön állapította meg.

A hét és a két szék egysége megvalósulásának tanúi lehettünk, a továbbiakban vizsgálódás tárgyává kell tennünk a többi szász területeknek a hét és két székhez való csatlakozásának problémáját is.

A Barcaság fejlődése a XVI. századig.

A szászság Erdélyben három nagy csoportban telepedett meg. Az első csoport Szeben és vidékén helyezkedett el, a második Barcaságban vetette meg a lábát, míg a harmadik Besztercét és környékét népesítette be. A három fő telepítési csoporton kívül megyei területen, összefüggő magyar ethnikumú talajon elhelyezkedő elszigetelt szász közösségek jelenlétének is tanúi lehettünk.

Az előzőekben alkalmunk volt látni Szebennek és vidékének közigazgatási fejlődését. Ezzel kapcsolatban kell megismernednünk Barcaság, valamint Beszterce ily irányú fejlődésével is. Barcaság területén jelentős szász tömeg homogén csoportja élte a többi szász telepekhez hasonlóan önálló, a vármegyei közigazgatástól független életét. Barcaság területén, — melynek határai Halmágytól Gáltvár területéig, innen pedig Miklósvár határáig, majd az Olt mentén egészen a Prázsmár patak beömléséig, valamint a havasok mentén Tömös és Barca forrásain keresztül a már említett Halmágyig húzódtak,¹⁰² — élő szászok, a német lovagrend vezetése alatt, egy minden tekintetben autonóm jogokkal rendelkező népelemet jelentettek. Ezen autonomia közigazgatásában, valamint vezetésében jelentős változás következett be akkor, midőn a német lovagrendet részben a magyar felségjog megsértése, a fent leírt határ átlépése, részben pedig elszakadási, territorális törekvések miatt II. András kiűzte. A lovagok által betelepített lakosok azonban zavartalanul folytatták munkájukat ezután is, az élet tovább lüktetett és ennek eredményeként fejlődött ki e terület virágzó kereskedel-

¹⁰¹ Jakab: Királyföldi visz. II. 20. l.

¹⁰² ZW. I. 11—12. l.

me, ipara, valamint gócponttá izmosodott fővárosa: Brassó. Részben stratégiai helyzete, részben pedig hatalmas átmenő forgalma következtében már 1252-ben¹⁰³ mint terra Saxonum de Barasu jelentkezik. Alapját tehát még e terület benépesítésekor vetették meg.

A lovagrend kiűzése után hosszú ideig az általuk kiépített keretek között folytatták életüket Barcaság lakói. Nagy Lajos volt az első, aki 1225 után, először szabályozta Barcaság lakóinak jogállását: 1353 március 23-án. E szerint kötelesek voltak királyi collectaként 150 márka szebeni értékű ezüstöt beszolgáltatni, továbbá abban az esetben, ha az ország keleti szélén háború törne ki és a király saját maga vezeti hadseregét, kiki tehetségéhez mérten, saját költségén, lóháton vagy gyalog tartozik a királyt hadba követni, akkor pedig ha a fegyveres összeütközés nyugaton történne, úgy csupán 50 jól felfegyverzett lovaszt kell küldeniök. Ezekkel szemben jogukban áll a király által fölējük rendelt királybíróknak járó bírságpénz 1/4-ét a saját maguk által választott bírójuknak, comes terrestrisüknek juttatni. Tiszviselőiket is maguk választhatják. A bírságpénz 1/5-e pedig a villicust illeti. Jelentősek az igazságszolgáltatás lefolytatásáról szóló rendelkezések: ha valaki a közösség tagjai közül gyilkosságot követne el, akkor a királybíró elfogathatja, de jószágaihoz mindaddig nem nyúlhat, amíg a bűnözőt a közösség ki nem közösítette. Ha a gyilkos az áldozat hozzátartozóival egyezséget kötne, úgy a királybíró számára 5 márka büntetéspénzt kell fizetnie.

A brassói districtus élén a király által kinevezett comes áll. Aki akárcsak a két szék területén magas közjogi méltóságokat visel. Elég jellemző ezen comesek nagy tekintélyére felhoznunk azt az esetet, midőn Salamon brassói comesnek, aki Simon fia, maga a pápa ír levelet, melyben az odaküldött domonkosok támogatását kéri tőle.¹⁰⁴ Pósa István is az országnagyok közé tartozott.¹⁰⁵ János és Jakab comesek pedig saját személyükben egyesítik Brassó és Beszterce ispáni székrét.¹⁰⁶ 1408-ban Nádasdy Salamon fia Mihály mint trium generum Siculorum, Bistrice, Brassovice comes van jelölve.¹⁰⁷ A legutóbbi esetben tehát már a székyispán szerepel mint brassói comes. A XV. századtól kezdve ez a helyzet állandósul és így azon következtetést vonhatjuk le, hogy a bras-

¹⁰³ ZW. I. 78. l.

¹⁰⁴ ZW. I. 408. l.

¹⁰⁵ ZW. I. 411. l.

¹⁰⁶ ZW. I. 512. l. és ZW. I. 521/522. l.

¹⁰⁷ Teleki: I. 339. l.

sói kerület comesi méltóságát, akárcsak a két székét a székelly ispánnal töltötte be a király. Lackfi András, aki jelen van a Velencével 1348-ban kötött fegyverszünet ratifikálásánál,¹⁰⁸ 1349-ben székelly, brassói, máramarosi és szatmári ispáni székeket viselte.¹⁰⁹ E hatalmas főurak sokszor nem riadnak vissza a hatalmaskodástól sem, így 1351-ben a Báthori nemzetségből származó Bereck fia Miklós volt a brassói főispán és ebben a hivatalában a brassói dekanatus papi tizedének negyed részét saját magának foglalta le. Brassó közönsége a szebeniektől támogatva ezen erőszakoskodások miatt panaszkodott a király előtt.¹¹⁰ Még ugyanebben az évtizedben hasonló esettel állunk szemben,¹¹¹ Ez a gyakorlat mégsem állandósulhatott, mert az uralkodó mindenkor védelmébe vette hospeseit még saját párthiveivel és képviselőivel szemben is.¹¹² E gesztusokban a magyar nemzetiségpolitika mindenkori irányvonalának megnyilvánulási formáját kell látnunk.

Utaltunk már arra, hogy Brassó comesi méltóságát a király székellyispánnal töltötte be, aki legtöbbször még Beszterce ispánja is volt és így három közjogi méltóságának teendőit természetesen saját maga nem végezhetette el, ezért kerületének kormányzási munkáját officialisaival az ú. n. comes terrestrissel osztotta meg, akinek hatáskörét és feladatait ő maga határozza meg. Törvénykezés esetében pedig még a bírák munkakörének megállapítása is a comes teendői közé tartozott. Mindezt a király által neki adományozott jogánál fogva cselekszi.¹¹³

Királyaink jó akarata következtében Barcasággal kapcsolatban is találkozunk azzal a jelenséggel, melyet a két szék esetében már megfigyelhattünk: igyekeztek a szász népnek saját nemzetiségű vezetőt adni. A nemzeti törekvések eme figyelembevétele Brassó esetében is megjelenik, tehát e tekintetben feltétlen tudatosságot és szándékosságot kell feltételeznünk a magyar királyok részéről. 1378-ban látjuk az első szász nemzetiségű egyént a brassói districtus comesi

¹⁰⁸ Anjoukori okmánytár. II. 316. l.

¹⁰⁹ ZW. II. 72/73. l.

¹¹⁰ ZW. II. 80. l.

¹¹¹ ZW. II. 110. l.

¹¹² ZW. II. 187. l., 188, 193, 194. l.

¹¹³ Ethoc idem iniungimus ceteris comitibus Siculorum et eorum vices gerentibus constituendis in futurum similiter sub praecepto. ZW. II. 394 l.

székébe: Johannes Dominus in Scharpenek et in Brassow comes neonon Sancrone castellamus¹¹⁴ személyében.

Az eddigiekben a brassói districtus felépítését vizsgáltuk, most kutatásunk tárgya azon szálak megállapítása lesz, melyek Barcaságot, illetőleg Brassót a septem sedessel és ennek fővárosával, Nagyszebennel fűzték össze. Itt is, akár csak a két szék esetében Szeben törvénykezés tekintetében Barcaság számára is a legfelsőbb fellebbezési fórum volt. Ez az első szál, amely a két területet egymáshoz fűzi. Pl. a XIV. században (1371 április 24) Szeben ítélkezik egy határkiigazítási perben, mely Brassó, Veresmart és Földvár közötti határkérdéssel volt kapcsolatban.¹¹⁵ Ily gyakorlatnak több esetben is tanúi lehetünk. Ezen törvénykezési ügyeket kivéve a XV. sz. második feléig Barcaság minden tekintetében független volt a hét széktől.¹¹⁶ Közigazgatási kapcsolatról, ezen igazságszolgáltatási függőség ellenére sem beszélhetünk, Zsigmond király ugyanis megengedi, hogy a brassói polgárok abban az esetben, ha a helyi bírakkal megelégedve nincsenek, a hét székhöz fellebbezhetnek, de ugyanakkor azt is kijelenti, hogy minden más ügyben teljesen függetlenek.¹¹⁷

Ebben az időben, amikor a hét és két szék közötti kapcsolat oly szorossá válik, hogy szinte a teljes egység megvalósításáról beszélhetünk, — mert már adójukat is közösen rótták le, — a Barcaság ilyen tekintetben még független volt. E különállás oka pedig abban keresendő, hogy e területen a territorálisnak mondható fejlődés lehetősége a lovagrendnek adományozott sajátos jogok következtében sokkal inkább meg volt adva, mint a szász terület bármely részén és így a különállás feltételei is sokkal inkább jelen voltak, mint a többi szász kerületnél. Hiszen már a mémet lovagrendnek is sokkal nagyobb méretű önkormányzatot biztosított az 1211-ik évi privilégium, mint a többi, akkor még elszigetelten községi önkormányzat keretében élő szász telepnek. Ily adottságok következtében a különállás érzete sokkal erősebb, az autonomia alapja sokkal határozottabb volt, semhogy Barcaság oly könnyen egyesülhetett volna a fiatalabb önkormányzattal rendelkező szász teleppel. A teljes egység megvalósulása a szászság számára a továbbfejlődés lehetőségét jelentette. Szeben primátusa pedig ebben a korban mind kétségtelenebbé vált és így vonzásereje is nagyobb lett. Lát-

¹¹⁴ ZW. II. 497. l.

¹¹⁵ ZW. II. 364. l.

¹¹⁶ ZW. II. 636. l.

¹¹⁷ ZW. IV. 365. l.

tuk Barcaság teljes függetlenségén az igazságszolgáltatási függőség is nagy rést vágott, továbbá Szeben crósodásával együtt járt Brassó gyengülése is és e fejlődési folyamat következtében elkerülhetetlenné vált Barcaság csatlakozása a Szeben körül kifejeződött univarsitas Saxonumhoz. E folyamat 1475-ben¹¹⁸ teljesedett be. Ekkor Brassó vezetése alatt álló Barcaság adóját már nem a hét és két szász széktől függetlenül, hanem azokkal együttesen róttá le. Ez pedig már élénk bizonyosság amellett, hogy a szász egység útja minden zökkenő nélkül haladt a teljes megvalósulás felé.

A besztercei districtus fejlődése az Andreanumtól

a XVI. századig.

A hét és két szász szék, valamint Barcaság egységes zárt településterületei mellett, ezekhez hasonlóan, nagyobb tömegű szász hospes települési területe volt Beszterce és környéke. E terület Radnával, Zsolnával és Király-Németivel együtt a királynéi birtokok közé tartozott. Ezen helyzetéből kifolyólag mindennemű kötelezettségét a királynénak tartozott leróni. Az adó behajtásáról az esztergomi érsek tartozott gondoskodni, aki azt egyházi úton hajtotta be. A városnak és kerületének fejlődése többször súlyos válságon ment keresztül. A tatár betörések rendszeresen megsemmisítették a mindig fejlődésnek induló településterületet. Ezen megpróbáltatásokban a király siet a teljesen tönkrement lakosok segítségére és sorsukat könnyítendő, adójuk 2/3 részét elengedi.¹¹⁹ A virágzásnak induló várost földesura, rendszeres támogatásban részesíti. A Besztercének, valamint a hozzátartozó terület helyzetét 1530-ban rendezte a király, megengedte Beszterce polgárai, hospesei és az ezen kerülethez tartozók számára, hogy az országban egyetlen idegen bíró elé sem legyenek kötelesek állani és felelősséggel csak annak tartoznak, akit a király maga nevez ki számukra, vagy pedig szabad akarattal ők maguk választják azt meg. Beszterce és kerületének lakosait és azok javait senki ebben az országban nem veszélyeztetheti, mert királyi védele alatt állanak.¹²⁰

A jogok főbb vonásaikban a többi szász területek kiváltságaihoz hasonlíthatók. A hasonlóság mellett azonban észre kell vennünk a lényeges különbségeket. így

¹¹⁸ Jakab: Királyföldi visz. II. 20. l.

¹¹⁹ ZW. I. 149., 150. o.

¹²⁰ ZW. I. 427., 438. o.

pl. azt, hogy Beszterce polgárai csak saját bíráik elé voltak állíthatók, ami gyakorlatilag annyit jelentett, hogy Beszterce még törvényhozási tekintetben sem tartozott Szeben fősége alá. Négy év múlva, 1334-ben¹²¹ pedig a magyar megyei hatóságok mindennemű rendelkezései alól is mentesítik a város lakóit és a terület földesura, a király hozzájárulásával, elrendeli, hogy ezen lakosok pereiben a megyei hatóságok ne ítélkezhessenek, hanem csak ő maga, vagyis a királyné, esetleg az általa kinevezett ispán, aki a nép saját akaratából megválasztott bíróval közösen ítélkezik. Itt már a szász községeknél jelentkező önkormányzatot nyeri el Beszterce, anélkül azonban, hogy ugyanakkor függőségi viszonyba kerülne Szebennel, vagy bármely más szász területtel. Eme kivételes helyzetét annak köszönheti, hogy az összes királynéi birtokok között a legjelentősebb volt. E rendelkezésekben megnyilvánuló lojalitást lehetetlen kétségbevonni. Ha az ispán a királyné bizalmi embere, ott találjuk mellette a nép képviselőit a bírákat is, kiket a közösség szabad akaratral, saját soráiból választ. A megválasztott népképviselők pedig szász nemzetiségű egyének, akik teljesen szabadon hozzák ítéletüket és védelmezik saját polgártársaikat.

Beszterce városa csakhamar nagy jelentőségre tesz szert messze kiterjedő kereskedelme révén. Jelentősége fokozatosan növekedik, úgy, hogy 1353-ban budai mintára országos vásárjogot kap.¹²² Ezek a városok bármely zászlósúrtól, különösen pedig az erdélyi vajdától és annak helyettesétől teljesen függetlenek; a vásárokon senkit letartóztatni nem szabad. Egyetlen főúr és zászlós, különösen pedig az erdélyi vajda, illetve ennek helyettese, akár pedig a besztercei ispán e vásárokon alatt semmiféle joghatóságot nem gyakorolhat. Ha pedig sürgős ügy merülne fel, úgy azt a város által szabadon választott esküdtek tartoznak elintézni. Itt tűnik fel először a besztercei ispán személye, aki mindig a székelyispánnal azonos, ugyanis 1361-ben Nagy Lajos őt bízta meg, az ispán hatáskörébe tartozó peresügyek elintézésével,¹²³ és ő azután a város tisztviselőinek a segítségével végzi el feladatát, valamint velük együtt ítélkezik. Abban az esetben, ha valamely peres fél ezen tisztviselők döntésével nem volna megelégedve, úgy jogában áll bármely polgárnak Szeben város bíráihoz fellebbezni. A városnak és községének (*cives hospites et populos nostros regales*) jo-

¹²¹ Fejér IX./2—324, XW. I. 437. o.

¹²² ZW. II. 97., 98. o.

¹²³ ZW. II. 189. o.

gában állott minden évben szabad akarattal és közmegegyezéssel megválasztani a bírót és esküdteket.¹²⁴ A kerület többi helysége az előjárókat (villicos et etiam iustitarios), valamint a bírákat ugyancsak a maguk soraiból, Beszterce városhírájának és polgárainak rendelkezése, tetszése szerint válasszák meg.¹²⁵

Tehát 1361-ben már Beszterce is bekapcsolódik a szász telepek egységébe, mert Szebennel való törvénykezési kapcsolat már kiindulópontja egy mindinkább teljessé váló egyesülési folyamatnak. Ezt tapasztalhattuk minden szász telep esetében és ezt kell feltételeznünk a jelen esetben is. A besztercei polgárok adózás tekintetében a többi szászokhoz hasonló kötelezettségekkel rendelkeznek.¹²⁶ Jelentősnek kell tartanunk a magyar—szász viszonyt illetőleg az említett rendelkezés azon részét, mely szerint a város közterheiben nem csupán a civis és hospesek tartoznak résztvenni, hanem a városban élő nobilisek is ugyanerre vannak kötelezve, noha sem bírók, sem tisztviselők nem lehetnek és semmiféle hivatalt nem tölthetnek be. Ezen rendelkezés minden valószínűség szerint a király azon szándékára vezethető vissza, hogy a város jövedelmeit eképpen is emelje és így könnyítse a hospesek adóterheit. Magyar nemeseknek a város igazgatásából való kizárása, villongásokat eredményezett a két életforma képviselői — magyar nemesek és a szász polgárok — között. Ezen harcok eredményeinek tekinthetők azon jelenségek is, melyek a város egyes birtokrészeinek a nemesek által való elszakítására vezettek. Azonban minden ilyen erőszakoskodásnak gátat vetett a király magatartása, aki minden esetben az illető terület visszaadására kötelezte a hatalmaskodó nemest, sőt sok esetben az okozott kárt is megtérítette vele. Preventív intézkedésképpen pedig a székel, illetve a besztercei ispánt kötelezi, hogy a várost birtokaiban megvédelmezze.¹²⁷ 1453-ban Beszterce Hunyadi János birtokává válik, aki mint örökös grófságot kapja e területet a királytól.¹²⁸ Hunyadi a város minden eddigi szabadságát megerősítette, sőt még azt is megengedte a polgároknak, hogy grófi méltóságának sérelme nélkül a 7 szék gyűlésein, tanácskozásain a város követei megjelenthettek és peres ügyeket a 7 székhez, mint fellebbviteli bírósághoz vihatték. Hunyadi János megállapította az egyes helyiségek

¹²⁴ ZW. II. 249., 250. o.

¹²⁵ ordinationem ea beneplacitum.

¹²⁶ ZW. II. 249., 250. o.

¹²⁷ ZW. II. 523, 524. o.

¹²⁸ Teleki X. 347. o.

adókvótáját is, melyből a város és kerület szükségleteit fedezték. Beszterce az adó negyedrészt, a hozzátartozó 11 falu ismét negyedrészt, a többi 15 falu a hátramaradó felét tartozott fizetni: A székelyispán jövedelmei pedig ezután Hunyadiat illették meg.¹²⁹ A város minden eddigi előjoga ezután is fennmaradt. A districtus ezen kiváltságos helyzete nem sokáig maradt életben, mert Hunyadi János halála után Mátyás király Szilágyi Mihálynak adományozta a besztercei grófságot, aki Hunyadi János által adományozott jogokat nem tartotta tiszteletben, sőt magát a várost is leromboltatta, mert a szászok Mátyásnál panaszkodtak kormányzása ellen. A szászok addig panaszkodtak a királynál, amíg Mátyás bizonyos ellenszolgáltatások ellenében a besztercei grófságot 1465-ben megszüntette és a város mellett lévő királyi várat is nekik adományozta.

Beszterce tartotta fenn legtovább függetlenségét, mert csak az újkorban olvadt össze teljesen a többi szász kerülettel.

A kisebb szász telepek fejlődése a XVI. századig.

Az előzőekben tárgyalt nagyobb kiterjedésű szász telepek mellett foglalkoznunk kell a magyar ethnikum lakosság közé került kisebb elszigetelt szász telepekkel is, mert ezek is körülbelül ugyanazokon a fejlődési fázisokon haladtak át, mint az összefüggő szász településterületek és ezen fejlődés eredményeképpen ők is legtöbbször elnyerték az ún. „szebeni szabadságot“ és ezzel automatikusan kapcsolódtak bele az egységes szász életbe. Ezen megyei területen fekvő helyek között legjelentősebb Kolozsvár. Kolozsvár környékére bevándorló szászok letelepedési ideje bizonytalan. Az első hospesek 1246-ban említettetnek okleveleinkben.¹³⁰ E hospeseket a tatárjárás következményeképpen elnéptelenedett falvak elpusztult, vagy elmenekült lakosainak pótlására telepítette le a király. A telepek a vajda, továbbá mindenféle ispán iurisdictioja alól mentesek lettek és a püspökön, vagy az általa kinevezett bírón kívül senki más nem ítélkezhetett fölöttük, ha pedig ezen két factor ilyirányú megbízásának nem volna hajlandó eleget tenni, e telepések fontos ügyekben a királyhoz fellebbezhettek. Kolozsvár első lakói tehát olyan jogokat kaptak, melyekkel a többi szász telepek rendelkeztek. Ennek következtében bizonyos fokú

¹²⁹ Kiss 37. o.

¹³⁰ Jakab Okvtár. 18—19. o.

önkormányzattal Kolozsvár is rendelkezett, hiszen minden megyei tisztviselő iurisdictionja alól mentes volt. 1267-ben ezen jogait V. István megerősítette.¹³¹ E jogok elnyerése következtében feltételezhetjük, hogy csaknem az Andreammal egyidőben nyújtott kiváltság ugyanolyan állapotokat létesített Kolozsvár környékén, mint az Andream a többi szász területeken. A fejlődés következtében azonban szükségessé vált ezen jogok kibővítése és e követelménynek Károly Róbert tett eleget, amennyiben 1316-ban újból szabályozta a kolozsvári hospesek jogait és kötelezettségeit.¹³² Azok, akik ekével rendelkeztek, minden év Szt. Márton-napján tartoztak 1 fertót, vagy egy egynegyed márkát beszolgáltatni, akik pedig ekével nem rendelkeztek, sőt még házuk sem volt, a mondott ünnepnapon három pondust, a zselérek — inquilini — pedig földbér címén ugyancsak fejenként másfél pondust tartoztak beszolgáltatni és egy jól felszerelt harcost voltak kötelesek küldeni a királyi hadseregbe. A település villicusait teljes szabadon választhatják, aki azután bírói functiókat tölt be azáltal, hogy ő ítél minden ügyben mely Kolozsvár határában felmerül, kivéve az emberölés lopás, gyűjtogatás és megsebzés esetét, mikor is a királybíróval együtt ítélkezik, a birságpénzen pedig úgy osztózkodnak, hogy egy részt kap a villicus és két részt a királybíró. Kolozsvár lakosai egész Erdély területén mentesek a vámtributum fizetése alól. Az önkormányzat jelentős jogát a szabad papválasztást is gyakorolhatták. Ezen jogok fokozatosan gyarapodtak így. 1331-től Fekete erdőt szabadon használhatták,¹³³ 1367-ben pedig Felek falut is megkapták a királytól.¹³⁴ és ugyanekkor a vajdai iurisdiction alól is mentesítette a király területeiket, továbbá nekik adományozta ezen falu oláh lakosai által beszolgáltatandó 50-edet is és saját tisztviselőinek a zaklatásaitól is mentesítette a Kolozsvárhoz tartozó területet.¹³⁵

Nagyon jelentős megfigyelnünk a város ethnikai képeznek alakulását, mert már ebben az időben Kolozsvár lassú, de annál mélyrehatóbb változások színhelye. A szász lakosság közé más nemzetiségű elemek, elsősorban magyarok, is benyomultak. Erre a beszivárgásra, mely megváltoztatta a város ethnikai arculatát, azon királyi rendelkezés adott alkalmat, mely a lakóság szaporodásának céljából jobbagy-

¹³¹ Jakab Okvtár. 18—19. o.

¹³² Fejér VIII/1.—59. b.

¹³³ Jakab Okvt. 41—42. o.

¹³⁴ Jakab Okvt. 58. o.

¹³⁵ Jakab Okvt. 94—95. o.

elemek betelepődését is megengedte.¹³⁶ E királyi rendelkezés városfejlesztési célból látott napvilágot és semmiesetre sem azért, hogy a város eddigi nemzetiségi arculatát megváltoztassa. Csupán városfejlesztési célból megindult betelepülés egyik melléktünetének kell tartanunk azt a jelenséget, hogy ezzel a rendelkezéssel magyar elemek húzódnak Kolozsvárra és ezzel megindul az a folyamat, mely a következő két évszázadban teljesen megváltoztatja a város ethnikai képét. A városfejlesztési program Kolozsvár esetében egyéni módon fonódik össze Károly Róbert és általában a magyar királyok nemzetiségi politikájával, midőn a város jogait védelmezi a királyi tisztviselőkkel szemben, akik a jelen esetben nemcsak a város privilegiumát sértették meg, hanem a hospesek kiváltságait is.¹³⁷ A király minden esetben elégtételt nyújtott a jogaikban megsértett hospeseknek és nemcsak az erőszakoskodók megintése által, hanem azzal is, hogy kötelezte a tettest — akárcsak Beszterce esetében — az esetleges kár megtérítésére. Nem volt elnéző a király olyan esetekben sem, ha a legnagyobb méltóságot viselőket kellett is elégtételadásra kényszeríteni, így: Demeter erdélyi püspökkel,¹³⁸ vagy Goblin püspökkel¹³⁹ szemben. Hasonlóképpen megvédte a király a hospesek törvényhozási immunitását is.¹⁴⁰ Egyesek szabadsága is szívén fekszik Károly Róbertnek, így 1397-ben egy kolozsvári hentes számára egyéni előjogként vámmmentességet ad, sőt elrendeli, hogy őt elfogni, bántalmazni, útjában megállítani, különösen mások hibája miatt senki ne merészelje, hanem ha esetleges panasa van valakinek ellene, úgy a királybíróhoz forduljon, ha pedig ez húzná az ítélet meghozatalát, akkor nem az alperes, hanem a bíró állítandó a király, vagy tárnokmestere elé.¹⁴¹ Ez a kiváltság már olyan jog megadását jelenti a kolozsvári hospesek számára, melynek jelentkezését a többi szász telep esetében is volt alkalmunk megfigyelni. (pl. Beszterce). A hasonló jogok adományozásával ugyanolyan fejlődés megindítása lehetett a cél. Mindeneddig nem állt módunkban olyan szálakat felfedezni, melyek a szász corpus többi tagjaival való közelebbi kapcsolatra utalnának. A XV. század második felében kell megjelölni azt az időpontot, melyben a többi szász communitással való kapcsolatát felfedez-

¹³⁶ Jakab Okvt. XXXVIII.

¹³⁷ Jakab Okvt. XIX, XXIX, XL, XLIV, XLVIII, LII, LVI.

¹³⁸ Jakab Okvtár. XLIII.

¹³⁹ Jakab Okvtár. LIX.

¹⁴⁰ Jakab Okvtár. LVII.

¹⁴¹ Jakab Okvtár. LXIV.

hetjük. 1453-ban a 7 és a 2 székkal, továbbá Barcasággal és besztercei distriktussal, törvényhozási tekintetben¹⁴² szoros kapcsolatba kerül, ugyanekkor más vonatkozásban is új jogokat illetve köteleességeket állapítanak meg Kolozsvár számára.¹⁴³ Különösen szükséges volt a honvédelmi kötelezettségek revízió alá való vétele, a változott viszonyoknak megfelelően, hiszen a fejlődő város már súlyosabb terhek elviselését is kibírhatta, amelyeknek vállalását az országra egyre jobban ránehezedő török probléma is szükségessé tette. Ezek ellenére is a király évente csupán egyszer kíván a várostól 200 forint hozzájárulást a háború költségeihez, bárhány hadjáratot vezessen is. A város e kiváltságos jogait Zsigmond alatt is megtartotta, mert ő ezen privilégiumok alapján hadjáratra sem kötelezi a kolozsvári polgárokat. A XV. sz. a város belkormányzatában is jelentős eredményeket hoz: bírákat és villicusaikat ezután is szabadon választhatják,¹⁴⁴ de a király fenntartja magának azt a jogot, hogy a villicus mellé comest nevezzen ki, aki azután fontosabb ügyekben együtt ítélkezik a nép képviselőjével a villicussal. Ez a rendelkezés semmiesetre sem sérthette a kolozsvári polgárok törvényhozási immunitását, a comes személyét nem foghatjuk fel olyannak, akinek személye a polgárságnak idegen bíróság elé való állítást jelentené, hiszen a király többször meg is erősítette a város törvényhozási immunitását.¹⁴⁵

Mint már érintettük, Kolozsvár törvénykezési tekintetben kapcsolatban állott a többi szász teleppel, a különbség a jelen esethen az előzőkkel szemben abban állapítható meg, hogy Kolozsvár számára nem Szeben volt a legfelsőbb fellebbezési fórum, hanem Beszterce. E helyzetet csak ideiglenes jellegűnek kell gondolnunk, mert csakhamar Kolozsvár polgárai is Szebenben fellebbezhették meg ügyeiket. A teljes csatlakozás megvalósulását elősegítette az a királyi rendelkezés, mely ezen törvénykezési kapcsolat kimondásával egyidőben Szeben összes jogait kiterjesztette Kolozsvárra.

Az immár szász corpushoz tartozó város belső élete a magyarság állandó szaporodása következtében gyökeresen megváltozott. Az állandó magyar szaporodással a szászok elsőbbsége a város vezetésében is erősen megtépzátott. Ez a helyzet azután súlyos nemzetiségi harcokra adott alkal-

¹⁴² Jakab Okvtár. 186. o.

¹⁴³ ZW. II. 248. o.

¹⁴⁴ ZW. I. 319. o.

¹⁴⁵ Jakab Okvtár. CXXI.

mat, mert az erdélyi németek között egyetlen helyet sem találunk, ahol a szászság népi öntudata erősebb lett volna a kolozsváriaknál, viszont a magyarság is elszánt harcosokkal rendelkezett. A XI. században a szászság még számbeli fölényben volt és ez érezhető volt a városi ügyek vezetésében. A magyarok panaszkodása szerint a szászok folytonosan elnyomják őket és így a magyarok csak 1453-ban tudták elérni azt, hogy a Magyar utcában lévő Szt. Péter templomba magyar káplánt kapjanak.¹⁴⁷ Ezen helyzetből eredő állandó nemzetiségi villongások egy városi tisztújítás alkalmával a magyarság kardrántása következtében véres incidensben robbantak ki. A nyugalom elérése érdekében Szilágyi Mihály elrendelte, hogy a magyarság ezután megkapja azt a jogot, hogy az egyik évben magyar, a másik évben pedig szász legyen a bíró, a városi tanácsot pedig 6 magyar és 6 szász alkossa, esküdtnek 50 magyar és 50 szász választassék meg. A város javait mindkét nemzet közösen élvezhesse. Ezzel a magyarság saját hazájában lévő város hospes lakosaival egyenlőjogú lett. Az ügy ezzel elintéződött, de a harc a város két különböző ethnikumu csoportja között tovább folyt, ezen küzdelem jelentősebb fejezetei már az újkorban zajlanak le.

*

A második, megyei területen fekvő igen jelentős település: Deés. Az itt élő hospeseknek IV. Béla adott kiváltságokat¹⁴⁸ 1236-ban,¹⁴⁹ e szerint minden jogi dologban saját illicusuk ítélkezik,¹⁵⁰ jogukban áll továbbá a Szamoson szabadon sőt szállítani, ennek ellenértékeképpen a vajdának medium tributum dare teneantur, minden egyéb szolgáltatás tekintetében pedig az Andreanum rendelkezései szerint kell eljárniuk.¹⁵¹ Így Deés fejlődése is azonossá vált a többi szász telepével.

Alvinc számára Lőrinc vajda 1248-ban¹⁵² erdő, legelő és vízjogot adományozott, ezzel szemben tria ponderi decimae combustionis cum magna statere voltak kötelesek beszolgál-

¹⁴⁶ Teleki: V. k. 188—189.

¹⁴⁷ Teleki Okvtár. XXXVIII. okm.

¹⁴⁸ Ez az oklevél nem szól kifejezetten a németekről, hanem általánosságban hospesekről beszél. Ezzel szemben a Zimmermann—Werner Urkundenbuch rubrumában németeket olvashatunk. J. Schiopul ezt kifogásolja a Dacia Istorica Anul II. 9.-ben.

¹⁴⁹ ZW. I. 65. o.

¹⁵⁰ omnia iudicia minuta villicus ipsorum et iudices possint.

¹⁵¹ prout haec omnia literis Andreae patris nostri.

¹⁵² ZW. I. 84.

tatni. A XIV. sz. folyamán ezen település is belekapcsolódott az universitas Saxonum kötelékébe és így 1453-ban már ezen keretben pillantható meg.

Hasonló jogokat és köteleességeket lelhetünk fel a többi, izoláltan elhelyezkedő szász községeknél is, mert a király legtöbb esetben az egyes nagyobb telepek jogaival ruházta fel az újabban keletkezőket. Így III. András 1291 júl. 10-én a tordai németek számára a deésiek szabadságát adományozza.¹⁵³

A torockóiaknak viszont megengedte a király, hogy oly jog szerint éljenek, mint amelyekkel Felső-Ausztriában rendelkeztek¹⁵⁴ Borberek számára pedig Szeben szabadságait adományozza.¹⁵⁵ Újabb kiváltságot kapnak 1225-ben krakói és igeni hospesek¹⁵⁶ 1256-ban¹⁶⁰ pedig a vajdai iurisdicatio alól menti fel őket a király. Ezen jogok megtartásáról, valamint megvédéséről ugyancsak a király gondoskodott, ezt látjuk Deés esetében is, midőn Tamás vajda vállalja el a hospesek védelmét a királyi tisztviselők ellen.¹⁵⁷

Ezzel a királyi támogatással kapcsolatban megállapítható az, hogy a XIII. sz. a szász telepek megerősödésének és szaporodásának a kora, tehát a kisebb szász telepeknek e korban adott kiváltság ezzel a szaporodással vannak kapcsolatban. A XIV. században a szász falvak és községek kialakulása az oláh és a magyar falvak fejlődésével szemben, véget ér.¹⁵⁸

A XIII. századi megerősödés alatt kell értenünk a szászok területének a kibővítését is, ezen újabb birtokok királyi adományozásként kerültek a szászok tulajdonába.

V. István Szeben székhez csatolta a kerczi cisztercita monostor helyiségeit, melyeknek 1264-ben¹⁶¹ ugyanazokat a jogokat és szabadságokat adományozta, mint amelyekkel a szebeniek is rendelkeztek. Károly Róbert 1322 jan. 29-én¹⁶² újabb rendelkezést bocsát ki és ezen helyiségek törvénykezését szabályozza, amennyiben elrendeli, hogy a törvényke-

¹⁵³ ZW. I. 181, 249. o.

¹⁵⁴ ZW. I. 346. o.

¹⁵⁵ 1248: ZW. I. 84. o.

¹⁵⁶ ZW. I. 52. o.

¹⁶⁰ ZW. I. 113. o.

¹⁵⁶ ZW. I. 446, 490. o.

¹⁵⁷ ZW. I. 491. o.

¹⁵⁸ Ickovics 26. o.

¹⁶⁰ ZW. I. 113. o.

¹⁶¹ ZW. I. 94. o.

¹⁶² ZW. I. 356—360. o.

zés kerczi apát hatáskörébe tartozik, ő nevezi ki az ispánt is, akit, ha úgy tetszik, el is mozdíthat. Abban az esetben pedig, ha monostort, vagy a területét valami vagy valaki veszélyeztetné, úgy a szebeni ispán az egész szebeni közösséggel keljen védelmére, ugyanígy kötelesek cselekedni akkor is, midőn valaki az apáttal szemben kötelező tiszteletet és engedelmességet megszegné. A monostor kötelékébe tartozó helységek a következők: Kercz, Keresztur, Mese, Miklóstelke, Apátfalú. Ezek adózását Károly Róbert olyképpen rendezi, hogy a szebeniek által fizetendő 500 ezüst márkához hozzájárulni kötelesek, ennek ellenértékeképpen viszont a szebeniek minden szabadságát a monostor egész területére is átruházza, továbbá a szebeniek semmi javadalmából nem zárhatók ki az öt falu lakói, hanem mindenben a szebeniekkel teljesen egyenlően kell részesülnük. Az előbb felsorolt községek kötelesek még Szeben hadiszolgálatában is résztvenni. Ezzel a rendelkezéssel Szeben és Kercz területe minden tekintetben teljesen egységgé vált.

1453-ban a király Szeben várához csatolta Talmács várárt is, mely előzőleg¹⁶³ Talmácsi Konrád comes tulajdonát képezte. Az itt levő Szt. Mihály kolostort az oláh vajda felgyújtotta,¹⁶⁴ ekkor építette Nagy Lajos Landkron nevű várat, mely Tomack várnak is nevezetett.^{165, 166} E vár 1369-ben már civitasként említetik. Ez a terület tehát a rajta lévő községekkel együtt a 7 szász széknak tulajdona lett: ad praenominatus septem sedes saxonicalis perpetus et irrevocabiler anneximus et eisdem septem sedibus incorporavimus. Természetesen ezek az eladományozott birtokok is élvezik ezután a szebeniek szabadságát.

E két utóbbi esetben megfigyelhettük azt, hogy ezzel az adományozással maga a szász jog is terjed, mert az adományozott birtokokra vonatkozólag mindenkor a szebeni jogok lesznek érvényesek, úgy, hogy ezzel a szász corpus tagjaivá válnak teljesen. Érdekes esetet figyelhettünk meg abban is, hogy a jelen esetben földesúri birtokot ruház fel a király szász joggal.

Talmács várának sorsa változatos, mert néhányszor elszakították a 7 szász széktől. Véglegesen 1539-ben került vissza, midőn Szeben város váltságdíjat is fizetett érte, ezt azután a vár 1553-ban visszafizette a 7 széknak.¹⁶⁷

¹⁶³ ZW. I. 342. o.

¹⁶⁴ ZW. II. 333. o.

¹⁶⁵ ZW. II. 349. o.

¹⁶⁶ ZW. II. 335. o.

¹⁶⁷ Balássy: 86—93. o.

A többi szász szék is a szebenihez hasonlóan több területet kebelezett be, amelyeket, ha csak vázlatosan is, de érintenünk kell.

Akét székhez csatolta a király 1381 júl. 3.-án.¹⁶⁸ Ebesfalvi László birtokát, az összes hozzátartozandókkal együtt, ugyanekkor az ebesfalvi bírák, valamint a többi hozzátartozó falvak bírái, esküdtjei és polgárai ezen bekebelezés következtében ugyanazokkal a jogokkal és szokásokkal rendelkeznek, mint Medgyes és Selyk lakói, valamint ezekhez hasonlóan kell, hogy fizessék adójukat is. A két szék közössége köteles őket törvényes és valódi szövetségeseikül tekinteni.

Tovább menve a szász nép még hátralévő két nagy településén (Barcaságon és Besztercén), az ott lévő gyarapodásokat vesszük számba:

A német lovagrendnek adományozott terület királyaink bőkezűsége folytán kibővült. A barcasági népcsoport Töröcsvárnál (in lapida Tyridia) felépített egy várat. A király ezt az áldozatkészséget igyekezett viszonzni akkor, midőn 1377 nov. 19-én¹⁶⁹ kimondja, hogy Vindombák, Keresztélyfalva (Nova civitas), Rozsnyó, Volkány, Feketehalom, Földvár, Szász-Magyarós, Veresmart, Haltovény, Szász-Hermény, Szentpéter, Botfalu, Prázsmér községek ezután Brassó városához tartoznak és Brassóval együtt kell szolgálniuk a királynak. E községek lakosai a tényleges határokon belül az erdőket, vizeket, halászatot, vadászatot, rétet, mezőt ezután is régi szokásaik szerint szabadon élvezhessék. A király még ígéretet is tesz arra vonatkozólag, hogy Havas-alföld elfoglalása esetén a vámot az általuk emelt várhoz helyezteti át, adójukat pedig belátása szerint enyhíteni fogja. Jogában állott a vár lakóinak akár magyarokat, akár németeket, akár pedig más nemzetiségbelieket, szabad akaratból bíról, ispánul, vagy várnagyul választaniuk, de ezek megerősítési jogát a király a maga számára tartotta fenn. Kötelességükké teszi a király e községeknek, hogy amennyiben a király bírája jelenik meg köztük, egy ebédet, egy vacsorát és egy 20 forintot érő lovat tartoznak neki ajándékozni és az ítéleti és egyéb illetmények szintén őt illetik meg.

Besztercei districtushoz Radnát, továbbá Radna völgyét csatolták. Ezt az annektálást Mátyás király rendeli el egy 1475-iki oklevelében.¹⁷⁰ Ezen adományozást azon szándékkal tette Mátyás, hogy ezt a területet, mely annyi ellenséges be-

¹⁶⁸ ZW. II. 540/41. o.

¹⁶⁹ ZW. II. 480. o.

¹⁷⁰ Kis B. 47. o.

ütést szenvedett, kiemelve a szegénységből, valamint az itt lévő ezüsbányászatot újra fellendítse. Ezért Radna területét Doboka vármegyéből kiveszi és Beszterce városához csatolja. Radna lakosai és vendégei ugyanazokkal a jogokkal rendelkeznek, mint a beszterceiek, azzal a kikötéssel, hogy Beszterce városának és közönségének tartozékai és alávetettjei legyenek és a besztercei polgárokkal együtt vegyenek részt a királynak járó rendes és rendkívüli adóterhek elviselésében. A király főtisztviselőinek elsőrendű kötelességévé teszi e város lakosait szabadságukban megoltalmazni és megvédelmezni, ezeknek viszont megtiltotta a király, hogy kegyvesztés terhe mellett ne merészeljék a radnaiakat jogaikban veszélyeztetni, vagy éppen más jogra kényszeríteni.

Az előbb felsorolt új területeknek a szász corpushoz való csatolása azért jelentős, mert a közös adó kiállításában ezen újonnan szerzett területek is részt vettek, így voltaképpen ezekkel az adományozásokkal a szászok adóterhei csökkennek.

Az autonómia megvalósulása.

A szászság négy évszázados magyarországi élete alatt az egyének heroikus küzdelme beleolvadt az Universitas Saxonum életének ütemébe, amelyben azonban még a teljes egység megvalósulásának előestjén is disszonáns hangok vegyültek. 1433-ban még külön kellett felhívni a székek figyelmét a közös ellenség közös veszélyére és buzdítani kellett a szászokat, egymás fajtestvéreinek támogatására.¹⁷¹ Azért, hogy a két szász széket a törökök elleni kémszolgálatban és a határvédelem kötelességeiben támogassák. Tehát ha voltak is közös ügyek, mégis jelentősnek kell tartanunk a székek közötti szakadékot is, lehet, hogy a közös veszély hatására mégis közeledtek egymáshoz a szász csoportok, mert 1453-ban¹⁷² V. László a 7 és 2 szék, valamint Barcaság, Kolozsvár és Alvincz nemes és nemzetes ispánjainak, polgármestereinek, bíráinak, valamint polgárainak a török háborúban tanúsított érdemeit magasztalva, így szólt: vos qui semper unum fuistis, essequ debeatis indivisi. A szá-

¹⁷¹ fidelibus nostris providis iudicibus, iuratus, civibus, hospitibus ac toti communitati civitatumstrarum Coloswar et Bistriensis ceterisque universis et singulis Saxonibus partiumstrarum Transilvanarum in quibuscunque oppidis, villis et possessionibus nostris usque districtum Barca ubilibet situatis commerantibus. Jakab Okvtár I. 168—170. o.

¹⁷² Jakab Okvtár I. 186. o.

szok közötti diszszonáns hangok immár elcsendesedtek, a különböző településcsoportok hangja, akarata és munkája harmoniává egyesül.

Ezen időkben a szászok még a király által kinevezett comes regalis vezetése alatt állanak, de Mátyás király 1464-ben e tekintetben is új helyzetet teremtett. Az uralkodó lemondott a szebeni királybíró kinevezésének jogáról és ettől kezdve a szászok választás útján töltötték be ezt a legfőbb méltóságot is, mely lassan a szebeni ispáni méltósággal olvadt össze.

A szászság önkormányzata ezzel teljessé vált. A királybíró személye körüli változás az egész universitas Saxonum életében is mély nyomokat hagyott, hiszen eddig a királybíró a magyar király képviselője, aki így természetesen maga előtt tartotta urának és a magyarságnak érdekeit az 1464-iki rendelkezés szerint helyére most olyan ember került, aki immár kizárólag a szász érdekeket tartotta szem előtt. Megválasztása egyedül a szász népközösség belügye és az öntudatos szász nemzet erre a magas tisztségre csak szász embert választott meg.

A XV. században magyar földön, a horizontjának tetőfokán és ereje teljében álló renaissancekori magyar királyság lojalitásából valósult meg ez a nemzeti autonomia, mely összes tisztviselőit teljesen függetlenül és szabadon választotta.

Ez az egységes szászság immár közös, territorális gyűléseket tart, így 1484-ben és 1487-ben és itt az összes szászok, mint az universitas Saxonum tagjai képviseltetik magukat.¹⁷³

A szász universitas megtalálta az utat Erdély másik két nemzetéhez is. Ennek jele az, hogy 1505-ben a három nemzet Tordán gyűlést tartott, melyre minden nemzet delegációt küldött ki és egy évvel később, a segesvári gyűlésen kimondták, hogy a három nemzet közös törvényszéket szervez, mely a nemzetek mindenikének 14—14 képviselőjéből és egy egyházi emberből fog állani.¹⁷⁴

Erdély nationak ez a gesztusa a Pax Hungarica megértő kézfogását jelentette.

A szászság most ért politikai horizontjának zenithjére, a következő századok belső viszálykodásai már a dekadencia jelét viselik magukon.

¹⁷³ Jakab. Királyföldi visz. I. 15. és II. 20. o.

¹⁷⁴ Asztalos: Tört. Erd. 229. o.

II. RÉSZ.

Az egyházi autonomia kialakulása.

A szászok egyházi fejlődése az Andreanumig.

Nincs módunkban Erdély egyházi életét kialakulásától kezdve nyomon követniünk, csupán a szászok beköltözése óta fogjuk figyelemmel kísérni az erdélyi egyházi-élet alakulását és az inpopuláció által felmerült problémákat veszszük vizsgálat alá. Az egyházi önkormányzat megvalósulása elősegítette a szászság teljes elszigetelődését és ezzel szinte kiegészítője lett a közigazgatási önkormányzatnak.

Az őshazájukból beköltöző szászok magukkal hozták régi egyházi szervezetüket is; eszerint a tizedet, mely hazánkban a püspököt illette meg, a saját papjaiknak szolgáltatatták be, tehát maguk gondoskodtak az egyes egyházközségek fenntartásáról. A magyarországi gyakorlat szerint az egyházközségek gondozása a püspök feladata volt. Így a szászok szöges ellentétbe kerültek a már fennálló helyzettel és súlyos zavarokat idéztek elő Erdély egyházi életében. A szászoknak a tizeddel kapcsolatos állásfoglalása, hosszú vita kiindulópontja lett, melybe — elmérgesedése miatt — IV. Béla is kénytelen volt beavatkozni.¹⁷⁵ A király úgy vélte megoldani a helyzetet, hogy intuiciói alapján 1186 körül megalapították a szebeni prépostságot,¹⁷⁶ melynek feladata a szászok egyházi igazgatása lett volna. E prépostság világi dolgokban a királytól, egyházi dolgokban viszont a pápától függött, aki a prépostot a hivatalába beiktatta. Az első ilyenemű szertartás emléke 1212-ből¹⁷⁷ maradt reánk, mikor is a király által javasolt és megválasztott prépostot iktattak be, akit a pápa az esztergomi érseknek rendelt alá.¹⁷⁸

A vita ezzel a megoldással nem jutott nyugvópontra, mert a szebeni prépost a tizedet nem csupán Szeben kör-

175 Fejér: II. 429. o.

176 Schiopul tagadja a prépostság felállítását, mert a prépost állandóan a királyi udvarban tartózkodott. Így csak üres címnek tartja. *Dacia Istorică Anul. I.*

177 ZW. I. 12. o.

178 Sicut dilectus filius magister R. nobis exponere procuravit, carissimus in Christo filius noster Ungariae rex illustris ipsum ad praeposituram Cibinicensem duxit canonicae praesentandum.

nyékén szedte, hanem Medgyes, Selyk székterületén is. Eljárását Adorján püspök arra való hivatkozással, hogy a prépost hatásköre csak a Szeben vidékén letelepedő németekre terjed ki, így Medgyes és Selyk vidékén nincs joga szedetni a tizedet, ellenezte azt. Adorján püspök a pápát, III. Cölesztint, kérte arra, hogy az ügyet igazságosan intézze el, miért is a pápa Gergely biboros személyében pápai képviselőt küldött Erdélybe a kérdés rendezésére.

Gergely biboros a királlyal folytatott hosszú tárgyalások után úgy döntött, hogy a szebeni prépost iurisdictionja csak II. Géza által behívott, Szebenben és annak vidékén letelepedett, szász népcsoport tagjaira vonatkozott.¹⁷⁹ Ezen döntés sem a kedélyeket lecsillapítani, sem a problémát gyökeresen megoldani nem tudta.

Barcaság a német lovagrend számára nyújtott kiváltság következtében külön egyházi igazgatás alatt álló terület volt. Ezen egyházkerület élén a dékán állott, aki mindenkor a német lovagrend tagjai közül került ki.¹⁸⁰ Barcaságot egyházi téren is a magyar élettől való teljes elszigeietődés jellemzi.

Az egyházi autonómia fejlődése az Andreanum után.

Az Andreanum a többi, már tárgyalt rendelkezések mellett, egyházi vonatkozású utasításokat is tartalmaz. Már itt megjelenik a szász nemzeti életre annyira jellemző szabad papválasztás.¹⁸¹ Nemcsak a szebeni provinciára vonatkoznak ezek a rendelkezések, hanem minden szász telep kiváltságában előtűnnek. Így 1302-ben,¹⁸² továbbá 1394-ben¹⁸³ és 1356-ban¹⁸⁴ újból a szebeni kerület számára újtják meg királyaink, míg a szebeni kerületen kívüleső részeknek 1295-ben¹⁸⁵ adatott meg a szabad lelkészválasztás joga.

Egészen jellegzetes helyzetnek lehetünk tanui 1295-ben¹⁸⁶ a besztercei kerület egyik községében. A község papválasztási jogát ugyanis a püspök megvonta a község lakosaitól, még pedig azért, mert a communitas papját ismeretlen tettesek meggyilkolták.

¹⁷⁹ Fejér: II/1—250. 348, 349. o.

¹⁸⁰ ZW. I. 24. o.

¹⁸¹ ZW. I. 43. o.: sacerdotis vero suos libere eligant et electos repraesentent.

¹⁸² ZW. I. 224. o.

¹⁸³ ZW. III. 84/95. o.

¹⁸⁴ ZW. I. 440. o.

¹⁸⁵ ZW. I. 200. o.

¹⁸⁶ Teleki: 10. k. 354 o.

Papválasztásokra a káptalan minden esetben elküldötte képviselőjét, aki a beiktatást végzi, mint az 1302-ből származó adatunk is bizonyítja.¹⁸⁷

Királyaink Erdélyben az egyházi élet terén is virágzó életet akartak elővarázsolni. Ezért apátságokat, kolostorokat alapítottak és ezek fejlődését adományozásokkal segítették elő. Így keletkezett 1202-ben a kerczi cisztercita apátság, mely Szeben és Fogaras között feküdt. Ezen apátság tekintélyét és vagyonát adományozás útján igyekezett növelni a király. 1223-ban II. András megengedte Gocelinus nevű lelkésznek, hogy Kisdisznód birtokot a kerczi apátságnak adományozza.¹⁸⁸ További gyarapodást jelentett Kercz számára a király újabb rendelkezése, mellyel az oláhok földjét is nekik adományozta, sőt néhány birtokról még az oláhokat is kiparancsolta.¹⁸⁹ A monostornak a tatárok által történt lerombolása után a király újraépítette azt.¹⁹⁰

Ehhez hasonló gondoskodást látunk a kolozsmonostori kolostor esetében is. Nagyon jelentős úgy a kolostor életére nézve, mint a szászság egyházi életére vonatkozólag az a rendelkezés, mellyel V. István megerősítette eddigi minőségében az apátságot, valamint eddigi jogainak érintetlenül hagyásával a szebeni szász terület oltalma alá helyezte. Ezzel a rendelkezésével V. István a monostort teljesen a szász terület tagjává tette.

Tehát a kerczi apátság a szász terület részesévé vált, annak a milliójébe hamarosan be is illeszkedett úgyannyira, hogy 1322-ben a szebeni kerületnek az Andreanum által kijelölt adószolgáltatásából 100 ezüst márkát magára vállalt.¹⁹¹

Az építő egyházpolitika kereteibe illeszthető a szerzetesrendek letelepítése. Kolozsvárt a ciszterciek és minoriták Besztercén pálosok telepednek meg és munkálkodnak, míg egész Erdély területén a domonkosok,¹⁹² végzik a lelki gondozást.

Ezen időben újból felújultak azok a harcok, melyek a szászság és az erdélyi püspök között már régóta dúlnak és amelyek végül is véres kirobbanásokra vezettek. Gánnak, a szász vezérnek megöletését, Gán fia, Alard, az erdélyi püspöknek tulajdonította, ezért az elkeseredett szászok Alard vezetése alatt Fejérvárra vonultak, ahol templomokat, levéltárat, könyvtárat gyűjtöttek fel, papokat, továbbá 2000

¹⁸⁷ ZW. I. 225. o.

¹⁸⁸ ZW. I. 26. o.

¹⁸⁹ Fejér: I. 399. o.

¹⁹⁰ Fejér: IV/3—106. o.

¹⁹¹ Fejér: VIII/2—328, 354. o.

¹⁹² Iványi.

embert gyilkoltak le. Ezen cselekedet miatt a szászság interdiktum alá került.¹⁹³

Véres eseményt idéztek elő a szászok Nagy Lajos idejében is, a gyújtópont ismét a szebeni prépostság hatásköre volt. A prépostság eddigi jogait teljes egészében biztosította a király 1264-ben.¹⁹⁴ A prépostság felállítását egyrészt a szászoknak egységes egyházi igazgatás alá való vonása tette szükségessé, másrészt viszont az a körülmény, hogy a szászok, egyházi tekintetben az esztergomi érsek igazgatása alá voltak vetve, így földrajzi vonatkozásban igen távol állottak az érsektől, ill. Esztergomtól. A prépostság megszervezésével vélték e távolságot áthidalni.

A főpásztori jogok megvédése céljából még egy dékánatus is felállított.¹⁹⁵ Ez a szervezet 1295-ben egy pápai iratban, mint *decanatus Cibiniensis collegiatarum ecclesiarum praepositura* említetik fel.¹⁹⁶ A szebeni dékánok közül csupán egynek a neve ismeretes.¹⁹⁷

A szebeni egyház helyzetéhez hasonló a Barcaság egyházi élete is. Tudjuk, hogy a király a német lovagrendnek adományozott területen szabad papválasztást biztosított. Az egyházi igazgatás a magyar egyházszervezettől teljesen különálló volt. Megváltozott azonban a helyzet a német lovagrend kiűzése után. Barcaság egyházi tekintetben teljesen beleolvadt a szebeni prépostságba. Barcaság papjai mindenkor, minden tekintetben a szebeni kerület papjaihoz hasonló álláspontra helyezkedtek, hasonlóképp viselkedtek Fogaras szász papjai is, így 1295-ben mindnyájan megtagadták Reynald püspöknek az engedelmességet és nem ismerték őt el felettesüknek.

Ezt a súlyos ellentétet, mely egyrészt a szebeni prépostság, másrészt az erdélyi püspök között fennállott és amely, mint láttuk, a tizedszolgáltatásból robbant ki, a magyar király egy kompromisszumos rendelettel vélte megoldani. Ez a fáradozás azonban nem járt megfelelő eredménnyel, ugyanis az ellentétek továbbra is fennmaradtak. Ezen idő alatt a szebeni prépostság tovább erősödött. Királyaink adományokkal látták el és így területe megnövekedett, ezzel együtt a tekintélye is.

Ha most arra a kérdésre igyekszünk választ adni, hogy mely területek tartoztak a szebeni prépostság és melyek az erdélyi püspök fennhatósága alá, akkor felvilágosítás céljá-

¹⁹³ Fejér: V/1—138, 139, 169; III/1—209, 223. o.

¹⁹⁴ ZW. I. 104/105. o.

¹⁹⁵ ZW. I. 80. o.

¹⁹⁶ Schönebaum: 48. o.

¹⁹⁷ ZW. I. 144. o.: Reynaldus plebanus de Stolchumbercht decanus provinciae Zibiniensis.

ból egy 1352—37. évi pápai tizedjegyzékhez kell folyamodnunk.¹⁹⁸ E jegyzékben felsoroltatnak az erdélyi püspök, valamint a szebeni prépostág iurisdikciója alá tartozó területek, de nem találjuk Barcaságnak, valamint az időközben felállított milkoviai püspökség területének a feltüntetését. Endes¹⁹⁹ valószínűnek tartja, hogy az esztergomi érsek egyesítette a két kerületet. Ezt a feltevését azzal igyekszik támogatni, hogy Barcaságnak, mint a milkovicei püspökségnek a székhelye Brassó volt, így valószínű, hogy a közös székhellyel rendelkező két kerületet a jegyzékben egyesítették. E regestrum²⁰⁰ 13 olyan kerületet sorol fel, melyek a püspök iurisdikciója alá tartoznak és élükön egy-egy főesperes állott. Ezek a kerületek a következők: A gyulafehérvári kerület, mely magába foglalja a XIV. századi Fejér vármegye egész területét, majd Hunyad megyétől Háromszék közepéig folytatódik, magába foglalva az egész Maros—Olt völgyet. Ennek a főesperességnek öt kerülete volt: albai, sebesi, selyki, sepsii, springi. Ezen utóbbi három kerületben foglaltak helyet azok a szász községek, melyek lakói nem II. Géza hívására telepedtek le Erdélyben, hanem egy későbbi bevándorlás következtében kerültek hazánkba és a pápai döntés következtében azután nem a szebeni prépostság volt a felettes hatóságuk, hanem az erdélyi püspök. A második esperesi körzet a dobokai. Ebbe tartoznak a besztercei és a dobokai kerületek, tehát Beszterce szász lakosai is. A harmadik körzet a hunyadi főesperesség, melyben egyetlen szász communitás sem lelhető, mert a pápai regestrum csupán a következő egyházakat sorolja fel: Arki, Bácsi, Magyarbretye, Déva, Haczak, Hunyad, Keménd, Szentandrás és Óraljaboldogfa. A negyedik körzet a kézdi, mely ugyancsak mentes szász községektől. Ötödik a kolozsi, ebbe tartoztak Kolozsvár szász lakosai. A hatodik körzet a krasznai, hetedik a küküllői, nyolcadik az ózdi, melynek két kerülete van, az ózdi és a régeni. Ezen utóbbi helyeken szász telepeket is találunk, amennyiben itt helyezkednek el Szászakna, Bátos, Dedrák és Szászrégen helységek. A többi körzet, még pedig a telegdi, tordai, szolnoki, szatmári és ugocsai körzetekben Deés és Torda kivételével nem találunk szász telepeket.

Ugyanezen tizedjegyzék befejezéseképpen foglalkozik a szebeni prépostsággal. Eszerint a prépostság, mint már előzőekben volt alkalmunk látni, az esztergomi érsekséghez tartozik. A jegyzék szerint a következő helységek tartoztak a szebeni prépostsághoz: Főföld, Vurpód, Nagyszeben, Ka-

¹⁹⁸ ZW. I. 457/500. o.

¹⁹⁹ Endes: 124. o.

²⁰⁰ Ortway: Geografica ecclesiastica Hungarica.

kasfalva, Hoczmány, Nagydisznód, Hermány, Kürpöd, Nagycsür, Kereszténysziget, Mártonhegy, Kisdisznód és Kis-csür, Veresmart, Dolmány, Prázsmár, Szent Erzsébet Szeben megyében. Bohok, Brulya, Kissink, Szent-Ágota, Fenyőfalva, Boldogfalva, Mártonfalva, Szászújfalú, Kistorony, Szászvevessződ, Vérd Nagyöküllő megyében, Vízakna Alsó-Fehér megyében és Talmács Verestorony körül.

Az említett Gergely bíboros, aki a pápa legatusaként jelent meg Erdélyben, hogy a már jelzett vitás kérdéseket elintézzék, ezeket a szász községeket jelölte meg olyanoknak, melyeket az első szász település alkalmával, tehát II. Géza alatt alapítottak és ennek következtében a szebeni prépost iurisdictionja alá tartoztak.

Az előbb vázolt helyzet hosszú ideig zavartalanul megmaradt, csupán a XV.—XVI. században tudunk némi változásról, de megállapítható az, hogy a prépostság legnagyobb kiterjedése idején sem foglalt magában 60 egyháznál többet.

András püspök és Tamás (Széchenyi) — szebeni comes — között ez alatt az idő alatt új harc lobbant lánggra, mely az eddigiekhez hasonlóan hatásköri összeütközésből eredt. Ezért Nagy Lajos 1344-ben²⁰¹ elhatározta ezen régen húzódo ügy végleges rendezését. Eddig az egyházi és világi bíráskodás hatáskörére vonatkozólag, melyből András és Tamás ellentéte keletkezett, III. Endre rendelkezése volt érvényben,²⁰² mely szerint egyházi ember, tehát klérikus, birtokperben, lakás, földtulajdon és egyéb dolgokkal kapcsolatban világi bíró elé egyáltalában nem volt állítható. Abban az esetben pedig, ha egy laikus bántalmazna egy klérikust, azt sem lehet világi bíró elé állítani.

Ezt a helyzetet változtatta meg Nagy Lajos 1344-ben. A királyt ezen elhatározásra egyfelől András erdélyi püspök, másrészt az erdélyi három nemzet különböző panaszai indították. Ezen új rendelkezés szerint házassági, hozományi, kiházásítási, leánynegyed, papok és asszonyok bántalmazásából származó ügyek, a püspökök, tehát egyházi bíróság elé tartoznak, de ugyanakkor Nagy Lajos megtiltotta azt, hogy a sértett feleket bármiféle pereskedésre kényszerítsék. A letartóztatást csak abban az esetben rendelteti el az egyházi hatóság, ha azt a sértett fél határozottan kívánja. A végrendeleti ügyek is az egyházi bíróság elé tartoznak, de csakis abban az esetben, ha vérontás nem történt. Addig, amíg valamely pernek vége nincs, senkit sem lehet egyházi átok alá vetni, kivéve azt az esetet, ha az egyházat valami nagyobb bántódás érné. Elrendeli a király, hogy a püspök a magyar nemesek birtokait semmi szín alatt le nem foglal-

²⁰¹ ZW. II. 21. o.

²⁰² ZW. I. 196. o

hatja, továbbá nem sértheti meg a püspök a nemesi birtok-jogot azzal, hogy az ottevő birtokon a nemesek akarata ellenére nevezzen ki papot. A nemesek ügyeiben való bírászkodás pedig részben a vajdát, részben a püspököt illeti meg. Ez utóbbi az ítéletét vikáriusaival és főespereseivel mondja ki.

A szebeni prépostság sorsában a XV. század döntő változást hozott, Zsigmond király ugyanis 1424-ben megszüntette, teendőit a szebeni dékánátusra, javait pedig Szeben városára ruházta át.²⁰³ Erre a rendelkezésre az a helyzet adott okot, hogy a szebeni prépost, mint állandó királyi kancellár, egyházi teendőit nem végezhetette el, mert állandóan a királyi udvarban tartózkodott. Így a király a prépostság megszüntetésével csak látszólagos változtatást hozott, mert a szebeni dékán, aki eddig, mint a prépost helyettese intézte az ügyeket, most ténylegesen is átvette a prépost hatáskörét.

* * *

A szász közösségek a Markgenossenschaft — később ismertető — jellegzetesen szász jogintézménye következtében, maguk gondoskodtak az egyes szász egyházközségek fenntartásáról. Ez a helyzet azután kialakította a szász közösségek kegyúri jogát. Az erdélyi szászok egyházi életének két jellegzetessége van: 1. a szabad papválasztás és 2. saját papjaiknak való tizedfizetés. A papválasztás jogáról már megállapítottuk, hogy ez minden szász közösség saját joga. Hasonlóképpen sajátos, — a magyarországitól elütő — rendszert honosítottak meg a tizedfizetéssel kapcsolatban is.

Az Andreanum a szászok ősi jogához alkalmazkodva rendelkezik a tizedfizetésről: et ipsi... decimas persolvant.

A beszolgáltatott tized bizonyos részét a közösségek papjai megtartották saját maguknak, a fennmaradó részzel pedig a közösség rendelkezik. Ez az állapot nem csak a szebeni kerületben áll fenn, hanem hasonló helyzet tanui lehetünk a Barcaságban is, ahol a lelkészek a tized kétharmad részét tartják meg saját maguknak.²⁰⁴

A tizedszolgáltatás körüli harc, mely az erdélyi püspök és a szászok között oly régen folyt, nem akart nyugvópont-ra jutni, mert mindkét fél mereven ragaszkodott eddig álláspontjához. A püspök tovább is követelte a szászoktól a tizedet, ami miatt azok 1309-ben Kelling Bertold procurator universitatum et plebanorum de provincia Saxonum Transilvaniae diocesis vezetése alatt a pápánál panaszt emeltek.²⁰⁵ A pápa hosszas vizsgálat után 1403-ban hozta meg

²⁰³ ZW. IV. 217. o.

²⁰⁴ ZW. I. 16. o.

²⁰⁵ ZW. I. 294. o.

határozatát, mely szerint a püspök eljárása teljesen jogos volt és így a szászok azon céljukat, hogy teljesen mentesüljenek az erdélyi püspök *jurisdictio*ja alól, nem érték el.²⁰⁶

A *Saxonum Universitas* most sem mondott le ezen régi tervek megvalósításáról, így a harc a szászok egyházi egysege elérése érdekében tovább folyt. Eleinte a szebeni prépost vezette ezt a küzdelmet, aki az összes szászok tizedszolgáltatását igyekezett megszerezni. Ez a törekvése azonban, mint láttuk 1189-ben, majd 1191-ben és végül 1403-ban a a Szentszék határozata következtében hajótörést szenvedett.

A szászok így kénytelenek voltak belátni, hogy ezen az úton nem érik el céljukat: egyházi téren való teljes egyesülést. Ezért dékánátusaik segítségével igyekeztek célt érni.

Magyarországon való letelepedésükkor ugyanis az őshazából magukkal hozott egyházi szervezetüket fenntartották és dékánátusokba szervezkedtek, függetlenül a hivatalos magyar egyházi beosztástól. Ez a szervezet a XI. század végén a Rajna melletti vidékeken lelhető fel. A dekanatus élére mindenkor az illető terület legtekintélyesebb lelkészét választották meg. Ezen tekintélyt mindenkor szellemi téren kellett kiérdemelni.²⁰⁷

Magyarországi dékán választásról több adattal rendelkezünk, miért is mélyebben kell megvizsgálunk ezt a kérdést. Legrégibb dékán választásra vonatkozó adatunk a szebeni kerületből maradt ránk: 1351-ből.²⁰⁸ E kerület dékánválasztójogát okleveleink tanúsága szerint a következő években többször is gyakorolják.²⁰⁹

Barcasági egyház teljesen különálló fejlődési utakon haladt mindaddig, amíg a német lovagrend állott a terület élén. Már az 1211-i privilégium rendelkezése szerint dékán állott ezen egyházkerület élén. Az első erre vonatkozó oklevelés adatunk 1223-ból maradt ránk, később 1394-ben is találkozunk barcasági dékánnal, de míg a német lovagrend jelenlétekor, csak rend tagjai viselték ezen egyházi méltóságot, addig a XIII. sz. II. felétől kezdődőleg már szabad választás útján töltötték be ezt a méltóságot is.²¹⁰ A besztercei kerület dékánválasztásáról először 1453-ban hallunk.²¹¹

²⁰⁶ ZW. III. 294. o.

²⁰⁷ 1834: ZW. II. 594, 1447: Benkő: *Milkovia* I. 257/8. o.

²⁰⁸ ZW. II. 33. o.

²⁰⁹ ZW. II. 549. o. *iuxta libertates vestras dudum observatas in decanum electum*, 1384. dec. 6.

²¹⁰ *decanis Brassowyensibus per venerabile Brassowyense capitulum electi*: 1394. ZW. III. 96. l.

²¹¹ ZW. I. 7—8. o.: *vobis decano moderno Bistriciensi et in futurum similiter alteri qui in decanum eligatur*.

A dékánválasztások megerősítése az esztergomi érsek feladata volt. A barcasági dékánt pedig, maga a pápa erősítette meg hivatalában,²¹² de pápai megbízatás folytán²¹³ ezt a funkciót az esztergomi érsek is elvégezhette.²¹⁴

Vizsgálat tárgyává kell tennünk azt a kérdést, hogy az immár megválasztott és megerősített dékánnak mi a feladata és milyen a hatásköre.

Papi electionál, mint a választás vezetője van jelen.²¹⁵ A megválasztott papot a pápa 1436-iki rendelkezése szerint hivatalában megerősíti.²¹⁶ instituendi, destituendi et confirmandi,²¹⁷ az investitura jogot is gyakorolta.²¹⁸ A szebeni dékán electióval kapcsolatos ilyen megerősítési joga az 1374–1409 közötti időben már mint régen meglevő előjog említetik.²¹⁹ A dékán jogai közé tartozik az egyházi törvénykezés is, ilyen folyamatnak több esetben tanúi lehetünk. (pl. 1351.)²²⁰

Ezzel a szervezettel indult meg újból a harc az egyházi önkormányzat megvalósításáért.

Dekanatusokat találunk a septem sedesben; szászvárosi, szászsebesi, szászkézdi és kőhalmi székekben, a duarum sediumban, a besztercei és brassói kerületekben, valamint a szentlászlói, springi, bogácsi, 1400 körül szászrégeni, legkésőbbben, a XVIII. században pedig a tikei kerületben. A szászok a dekanatusokba való tömörülés által a szász közösségeket ki akarták vonni az erdélyi püspök, illetve az ő főespereseinek a jurisdictiója alól. Célukhoz tartozott az is, hogy a dekánt, illetve hivatalát a püspökkel elismertessék és így az mint a legfőbb szász egyházi hatóság érintkezzék az erdélyi püspökkel, minden, a szászokat érintő egyházi vonatkozású ügyben.

Chronologiatlag nem tudjuk megállapítani, hogy a főesperességek hatásköre a szász területen mikor szűnik meg, de tény az, hogy ezen dekanatusok segítségével létrehozzák az összes szászok egyházi univerzitását. Egy dekánt, a medgyesit ugyanis az összes dékánok fölé emelték és ez intézte azután teljhatalommal egyházi univerzitas ügyeit.

Ez a helyzet egyházi elismerést nem nyert, de annál nagyobb jelentősége volt a mindennapi életben. A szászok egyházi életük vezetőjének tekintették a dekánt, az erdélyi

²¹² ZW. I. 29. o.

²¹³ Fejér: X/7—796. o.

²¹⁴ Benkő: Milkovia I. 160. o.

²¹⁵ ZW. III. 84/95. o.

²¹⁶ Fejér: X/7—796. o.

²¹⁷ ZW. I. 16. o.

²¹⁸ ZW. II. 666. o.

²¹⁹ ZW. III. 84/95. o.

²²⁰ ZW. II. 83. o.

püspökkel szemben és minden ügyes-bajos dolgukat, ami a szász egyetemet közelebbről érintette, az ő elnöklése alatt intézték el. A harc az erdélyi püspök ellen tovább folyt. A küzdelemben minden szász összefogott és ennek az összefogásnak az lett az eredménye, az összes szászok egyházi egységének a megvalósulása, mely végeredményben egyházi universitas kialakulásához vezetett.²²¹

Ezen egység kialakulására utal 1420-ban egy királyi oklevél, mely már a következő formulát használja: *universitas ecclesiarum et plebanorum exemptorum in partibus Transylvanis*.

Az egyházi autonómia a világi önkormányzattal párhuzamosan fejlődik ki. A XIV. század elejét kell megjelölnünk a szász egyházi universitas teljes kialakulási korának. Ekkor már a medgyesi dékán vezetése alatt egységes a szász nép egyházi tekintetben is.

Erre az egységre utal különben az oklevelek megszólítási formulája is, mellyel már 1519-ben mint *tota universitas cleri Transylvanici* néven említették a szász egyházi szervezetet. 1520-ban pedig már *integrum collegium omnium Saxonicalium presbiterorum et plebanorum* fennállásának lehetünk tanúi.

A politikai önkormányzattal egyidőben tehát egyházi autonómia is megvalósult. Erre vonatkozólag hallgassunk meg egy jelentős adatunkat: *quomodo universitas ecclesiarum et plebanorum exemptorum in partibus Transylvanis fuerit ab antiquo et est in oneribus communiter sufferendis et contributionibus pro communitati cleri in partibus Transylvanis factis et faciendis in novem decanatus distincta*.²²²

²²¹ Teutsch: *Kirchliche Verhältnisse* 1906. 5. l.

²²² Benkő: *Milkovia* 1937. l.

III. Rész.

Az autonomia társadalma.

A társadalmi berendezkedés alapjai.

Az *universitas Saxonum* kialakulása történetétek végigtekintése után kétségtelenné vált az, hogy ez a nemzeti önkormányzat nem valósult meg küzdelem és harc nélkül. Elismerésre méltó a szászság kitartó szívóssága, mellyel ezen eredmény kialakulásához hozzájárult, de értékítéletünkben nagyon egyoldalúak és elfogultak lennének, ha csupán ebben az egy körülményben keresnénk a kialakulás okát. Mint láttuk és többszörösen hangsúlyoztuk is, ehhez a kitartó erőhöz a magyar királyok tudatos, évszázadok változásain keresztül is állandó segítő nemzetiségi-politikája járult hozzá döntő tényezőként. A magyar király ily irányú szerepe kétségbe nem vonható, de viszont a szász társadalom dinamikus ereje sem elhanyagolható tényező ezen önkormányzat kiépítésénél.

Fentebb említettük, hogy az *universitas Saxonum* egyik kialakító tényezője a szász társadalom volt. További feladatunk eme szász társadalom életformáit vizsgálat alá venni. Mit értünk ezen társadalom alatt, milyen volt ennek a tagozódása? E keretben feltett kérdésekre való feleletadással igyekszünk teljes tájékozódást adni a középkori erdélyi szász életre vonatkozólag.

A magyar király a német paraszttömeget, mint azt már láttuk, egyrészt agrár céllal hívta be, másrészt pedig a határvédelem ellátására telepítette le őket, mert a keleti határt a kunok állandóan betörésekkel veszélyeztették.

E két feladatot jelöli meg a betelepülő népcsoport számára Fr. Teutsch is: zur Verteidigung der Grenze dann Urbarmachung des Landes, zur Anlage von Dörfern und Städten, zur Schaffung einer Kultur.²²³ Tehát a nép és a feladat adva voltak. Kérdés az, hogy milyen az a terület, ahol ezt a kultúrmunkát és katonai szolgálatot kell teljesíteni az újonnan betelepülő szászoknak. Okleveleink ezen területet általánosan *desertum*nak nevezik.

²²³ Fr. Teutsch: *Bilder* I. 1. o.

Tehát ezt a területet egy lakatlan résznek kell gondolnunk, bár valószínű, hogy volt néhány szláv település, mint azt Fr. Teutsch feltételezi.²²⁴ De ez a szláv népcsoport már csekély száma következtében sem lehetett olyan jelentőségű, hogy ezt a desertumot, leginkább kiaknázatlan erdőrengeteget, belátható időn belül átformálta volna. Így a lakosság számának gyorsütemű növelésére volt szükség, e célból folyamodik II. Géza a szászok betelepítéséhez. A szász betelepülés nem egyszerre folyt le, hanem széttagolt időszakokban. A szászság őshazája azonban közös volt. Ennek következtében társadalmi tekintetben az összes hospesek egyforma jegyeket viselnek. Letelepedésük után hozzákezdtek a berendezkedéshez, melynek formái magukon viselték régi hazájuk minden jellegzetességét mind társadalmi tekintetben, mind pedig jogi intézményekben.

A föld birtoklása is a régi szokásnak megfelelően történt. „A szászok magukkal hozták régi hazájukból a közösségi birtoklás (Markgenossenschaft) jellegzetesen germán intézményét, mely később nagy szerepet játszik nemzetiségük fennmaradása tekintetében.”²²⁵

Ezen intézmény fővonását abban kell látnunk, hogy az egyén, aki a földet műveli, csak haszonélvezője a reábizott földnek, míg a tulajdonképpeni birtokos maga a község. Így egy közös életforma alakul ki és ez egységes társadalmi formákat hoz létre.

Markgenossenschaft sajátságos intézménye következtében a rendelkezésre álló földet megmunkálás céljából a lakosok között felosztották. Egyesek szerint egy telepes számára kiosztott föld nagysága 30 hold volt.²²⁶ Erről a területnagyságról is arra következtetnek, hogy az erdélyi szászság flandriai származású, mert ott is ugyanilyen nagyságú földdarabokkal találkozunk.

A betelepülő hospesek az itt talált desertumon először kiégették az erdőket, mely azután mint legelő szolgálta a közösség érdekeit, ugyancsak kiirtották a mocsarakat, homokos, köves területeket is, melyek szintén a közösség tulajdonát képezték. A communitasokat illette meg a tavak, erdők, folyók vadászati, illetve halászati joga is. A haszon is az egész közösség tulajdonába ment át, melyet gondosan őriztek. A termelésben mindenkor a közösség szükségletei állottak szem előtt, ennek megfelelően irányították a mezőgazdálkodást.

²²⁴ U. o. 1. o.

²²⁵ Deér: 198. o.

²²⁶ Teutsch: i. m. 15. o.

A közvetlen letelepedésüket követő időben a közösségek birtokában mezei gazdálkodás (Feldgraswirtschaft) folyt. Az itt kiosztott földsavot, amelyet egy-egy személynek művelés céljából a közösség kiosztott, „Gewand”-nak nevezték,²²⁷ vagy „behatárolt barázdá”-nak, Furchtlink-nek hívták a telepesek.

Az egyéni gazdálkodás keretén belül azután a Gewand-t több részre osztották be és csak annyi területet műveltek, amennyi a nekik megfelelő gabonát betermelte, a fennmaradó terület pedig közös legeltetési terület volt, melyet csak szükség esetén törtek fel és fogtak művelés alá.

Ebben a helyzetben tehát, mikor a magántulajdon a közösségi tulajdon és érdek előtt háttérbe szorult, magát az egyént, tehát a társadalom alkotó elemét is, csak mint a közösség tagját vizsgálhatjuk. Ennek következtében tekintetünket az egész társadalomra kell vetnünk. Közös kötelességek állottak elő, mely a szászok számára az organizált közösség erejét adta meg.

A hospesek communitásai közösen állították elő az összes szükségleteiket, malmokat, tűzoltókészülékeket, stb. Amint említettük, a közösség határozta meg tagjai számára a termelendő gabona nemét. Ez a kijelölés is a közösség szükségletét tartotta szem előtt. A terményváltogatás által valóságos váltógazdálkodás fejlődött ki. Ezen termelési rendszerben a fő gabonanemek mellett kender, len, répa, burgonyafélék, káposzta, köles és lencse termesztést műveltek. A tulajdonkorlátozás odáig fokozódott, hogy a termelésben is a közösség irányítását kellett követni. Az ilyen termelési formát nevezték a szászok „dülő kényszer”-nek (Flurzwang). Nagy jelentősége volt ennek a rendszernek, mert lehetővé tette egyrészt azt, hogy a közösség homogeneitása sértetlenül fennmaradhasson, másrészt megvalósította a szász közösségek önellátását is, továbbá megakadályozta a szász közösség soraiba olyan elemek beszívargását, amelyek azután nem lettek volna hajlandók elismerni a közösségi birtoklás elvét. Ezért az utóbbi cél elérése érdekében a közösség csak annak adományozott művelési területet, aki ezen előbbi elveket elismerte és azokhoz ragaszkodott.

Nem is olyan sok idő múlva valóban előállott az a veszély, hogy ez a közösségi élet megszűnik és hozzá hasonul a magyar megyei területek birtokállományán lévő életformához. Ezt a veszélyt nem a parasztság idézte elő, mely ezen életformát évszázadokon keresztül megtartotta és utódainak tovább adta, hanem a szászság legfelsőbb osztálya, a gerébi

²²⁷ Teutsch: I. m. 17. o.

réteg, még pedig azáltal, hogy igyekezett felemelkedni a magasabbrendű magyar nemesi rendbe, ezzel egyidejűleg azonban átvette ennek életformáit, melyek szöges ellentétben állottak a szász élettel.

A gerébi réteg ezen feltörekvését a magyar királyok is elősegítették azáltal, hogy az egyes gráfeknek, különösen a XIV. század óta, magyar nemességet adományoztak, ezzel egyidejűleg nemesi birtokot is juttattak nekik a vármegye területén. Ezáltal a szász vezető réteg egyes tagjai önkénytelenül is belekapcsolódtak a nemesi életformákba és a szász *communitas* kötelékéből pedig szabadulni igyekeztek és ezzel nagy veszélyt idéztek elő, mert közösségi területen a szász szabadsággal szöges ellentétben álló nemesi jogokat akartak meghonosítani. A *Markgenossenschaft* intézménye azonban ezt a mozgalmat nem engedte lábrakapni. A közösség ugyanis azt az egyént, aki nem az általa előírt módon művelte a földet, meg is foszthatta a birtokától, mely esetben a föld ismét az eredeti birtokosokra szállt vissza. Az elkobzott birtokot pedig másnak is odaítélte művelés céljából. Ezt a nemzeti gazdálkodást, melynek rendszerét az erdélyi szászok az őshazából hozták magukkal, ezután is megtartották és szívósan ragaszkodtak hozzá századokon keresztül. Ennek az intézménynek a jelentőségét Lamprecht a következőkben adja meg:

„Keine noch so feste Institution hätte außerhalb der tiefsten allgemeinsten und lebendigsten Regungen, menschlicher Persönlichkeit eine solche Dauer urzeitlicher Anfänge gewährleistet. Das war das Große in der Begründung dieser Verbände, daß sie im Grunde nicht gefestet waren auf irgend, welche Erscheinungen der urzeitlichen, oder sonst einer spezifischen Kultur, sondern daß sie verankert waren im germanischen Menschen im deutschen Volke selbst“.²²⁸

Schuller is ezen közösségi birtoklásban látta azt az erőt, mely évszázadokon át élte ezt a közösséget.²²⁹

Láthatjuk tehát, hogy itt egy, a magyar társadalomtól teljesen elkülönült, egységes társadalommal állunk szemben. Nem lényegtelen közelebbről megvizsgálnunk azokat a társadalmi tagozódásokat, melyeket az erdélyi szász nemzet keretén belül fellelhetünk. A teljesen zárt társadalom sorából vezető egyéniségek váltak ki. Ezek között a legmagasabb méltóságokat a királybírák töltötték be.

²²⁸ Teutsch: I. m. 29. o.

²²⁹ Teutsch: I. m. 30. o.

A királybírák.

A királybírák tisztségének magyarázatához az *Andrea-num* is irányítást ad, midőn a szász nép hivatalnokai és a királyi tisztviselők között különbséget tesz és kimondja *comes vero quicumque fuerit Chybiniensis nullum praesumat statuere in praedictis comitatibus, nisi sit infra eos residens et ipsum populi eligant.*²³⁰ Tehát előttünk áll a szebeni comes tisztsége, kit a király nevez ki és a nádoréhoz hasonló bírói joghatósággal ruházza fel. Ugyanekkor azonban az *Andrea-num* megemlékezik oly tisztviselőkről is, akiket populi eligant.

Ez a kettősség összeegyeztethető, még pedig aképpen, hogy az egyes kis településeken állt a nép által választott comes, aki a kisebb ügyeket, mint erre még fogunk is példákat látni, a saját hatáskörében azonnal elintézte. A nép által választott tisztviselő felettes hatóságaként jelent meg a király képviselője és súlyosabb büntettekben, vagy egyéb nagyobb horderejű dolgokban a helyi comessel működik együtt.

Ha pillanatnyilag csak ezt a szebeni gräfi, királybírói hivatalt kísérvük is figyelemmel, megállapíthatjuk azt, hogy az *Andrea-num* kiadása után körülbelül száz évvel, Károly Róbert újra szabályozza a szebeni királybírák hatáskörét. 1317-ben, a szász felkelés leverése után, a nagyszebeni szász-ispánságot megszüntette és minden szék élére királybírákat (*judex regalis*) állított, aki kötelességét most is a székbíróval együttesen végzi el. Ezzel a rendelkezéssel a szebeni ispán sajátosan előkelő helyzete megszűnt, amennyiben az ő hatásköre is ugyanazon területekre terjedt ki, mint a többi *index regalisé*. Ezen rendelkezés következtében minden szék élén egy királybíró található. A következő században újból rendezés alá kerül a királybíró hatásköre. Erre a változtatásra a királybírák hatalmaskodása adott okot.

Mint már fentebb láttuk, királyaink féltékenyen vigyáztak arra, hogy ezek a hatalmas urak erejükkel vissza ne éljenek, ha mégis megtörtént ilyesmi, akkor a legszigorúbb büntetéstől sem riadtak vissza királyaink. Mátyás király a hét és két szász szék panaszkodása miatt, mely szerint a királybírák a lakosokat vagyonukban állandóan veszélyeztetik, hatalmaskodások megszüntetése céljából 1469-ben elrendeli,²³¹ hogy *Saxones nostros in nullo impedire aut aliquam jurisdictionem in eos exercere non praesummatis*, ezért megengedi az említett székek lakosainak, hogy a szebeni királybíró kivételével a többi hatalmaskodó királybíró elűzhetik

²³⁰ ZW. I. 34. o.

²³¹ Teleki: XII. 393. o.

és helyükbe maguk válasszák meg azt, akit legalkalmasabbinak vélnek.

Tehát a szebeni királybírónak kiváltságos helyzete volt.²³² Az ő helyzete nem inoghatott meg, hiszen ő a király képviselője és híve volt. Ezzel szemben a többi királybíró a nép választja meg és a király rendelkezése folytán meg is foszthatja őket a méltóságtól. A XV. század tehát ezen hivatali méltóság betöltése terén is meghozta a maga régen óhajtott gyümölcsét, most már bármely szék királybírája, kivéve a szebenit, szász nemzetiségű egyén is lehetett.

A király királybírói méltósággal legmagasabbrangú főurainkat ajándékozta meg. Ezt láthatjuk a szebeni székben, de hasonló helyzet tanúi lehetünk Barcaságban is, mert midőn a király kiűzi innen a német lovagrendet, akkor a comes terrestris mellé judici nostro regalist állít. A királybíró egyes esetekben a székbírói hivatalt is saját magának tartja fenn: így 1342-ben Salamon unokaöccsei János és Jakab coram comiti Johanni et comiti Jakabo et coram comitibus Wrcia ac de Bistricia-ként szerepelnek.²³³

Barcaság területén a királybírói méltóságot állandóan a székyispán viselte, ugyanis többször találkozunk okleveleinkben olyan kitételekkel, melyek fentebbi állításunk valódiságára engednek következtetni.²³⁴

Hasonlóképpen comiti siculorum nunc constituto et in futuram constituendot bízta meg a király a besztercei kerület királybírói méltóságával is,²³⁵ joghatóságát pedig a következőkben állapította meg a király: ipsi enim iudex, iurati, villici et institiarii omnes causas simul cum comitē nostro Bistriciensis nunc et pro tempore constituendo.

A három nagykiterjedésű telepítésterület mindegyikében megtaláljuk a király hatalmát képviselő iudex regalist, aki már ezen helyzeténél fogva is a szász társadalom építményének legmagasabb méltósága. Midőn minden szék külön királybíróvá választhatott, e királvi bírók személyében változás következett. E változás abban állott, hogy most már nemcsak ily magas társadalmi állású egyének tölthették be a hivatalt, hanem alsóbb társadalmi rétegekből feltörekvő egyéneket is választhattak a bírói méltóság viselésére, vagyis a nép most már saját szabad akaratából bízott meg bárkit a iudex regalis feladatainak elvégzésével. Az immár

²³² Teleki: XII. 393. o.

²³³ ZW. I. 521/22. o.

²³⁴ et hoc idem iniungimus ceteris comitibus Siculorum et eorum vices gerentibus constituendis in futurum similiiter sub praeepto. 1370. ZW. II. 349. l.

²³⁵ ZW. II. 189. o

választójoghoz jutott nép a saját sortársat, vagy közvetlen felettesét, a gerébet választotta meg királybírónak. (Pl. 1359,²³⁶ 1365²³⁷, 1329,²³⁸ 1380,²³⁹ 1387-ben²⁴⁰).

A két tisztséget egyesítik személyükben 1372 és 1374-ben Nagyszében és Nagysenk királybírái is.²⁴¹

A gerébek osztálya.

A szász társadalom legnagyobb szerepet játszó osztályát a gerébek alkották. E társadalmi osztály kialakulására vonatkozólag több elmélet ismeretes. Valószínűnek kell tartanunk azt a feltevést, hogy a gerébség már kezdettől fogva a szász társadalom vezető rétege volt és a locatorok leszármazójának tekinthető. Mint ilyen, a bevándorlás idején vezette a betelepítés munkáját és ezen szolgálata viszonzásaképpen a közösség birtokából nagyobb rész illeti meg őt, ezzel a paraszti társadalom fölé emelkedik, mintegy a szászság arisztokratikus rétegét alkotva.

Mint ismeretes, a szászok betelepítése ezen locatorok nevéhez fűződik, akik a letelepedés után egy-egy népközösség vezetői lettek. Azon területeket, melyeknek egy ilyen locator volt vezetője, Freitumnak (praedia) nevezték, a vezető neve pedig locator, vagy Freitümmer²⁴² volt. Ezen rétegből fejlődött ki tehát a gerébek osztálya. G. A. Schuller²⁴³ megállapítása szerint a gerébség eredetének kérdése még nem áll előttünk tisztán, mert úgy megjelenési formájában, mint feladatainak sokszerűségében nagy színgazdagságot árul el és így ennek a problémának az eldöntése még sok kutatást igényel. Ezen osztály eredete körüli kutató munkában kiváló helyet foglal el Schuller, aki szerint a gerébek német nemesek és a betelepülés idején a paraszttömeggel jöttek be, tehát nemesi rangjukat nem kivétel nélkül

²³⁶ ZW. II. 73/5. o.

²³⁷ ZW. II. 228. o. providos viros comitem Conradum iudicem regalem de Cibino.

²³⁸ ZW. I. 431. o. comes Andreas de Mulbach regiae maicstatis, comes Janus Cybino iudices.

²³⁹ ZW. II. 529. o. comes Benherus de Tartlaw iudex domini regis ad provincialium.

²⁴⁰ ZW. II. 607. o. comes Johannes iudex regius provincialium sedis Cibiniensis.

²⁴¹ ZW. III. 394/7, 432, 434 o.: comitibus Jakobo iudici regio et provinciali nostrae sedis.

²⁴² Teutsch: I. m. 14. o.

²⁴³ Teutsch: I. m. 43. o.

a magyar királytól kapták. Bizonyítékul András fiát, Márton-t hozza fel, aki 1206-ban²⁴⁴ már mint *prystaldus* (nemes) van megjelölve. 1243-ból²⁴⁵ pedig két német testvér mint geréb van megjelölve anélkül, hogy nemesi rangját külön jelölték volna.

Teine²⁴⁶ német historicus pedig ezen társadalmi osztály tagjait német lovagi családok leszármazóinak tekinti, akik itt Erdélyben is a paraszttömegek vezetői voltak és mint ilyenek a szász társadalomban eddigi aristokratikus helyzetüket ezután is megtartották. A gráfek társadalmi rétegeződés tekintetében a *iudex regalisok* alatt helyezkedtek el. Felvethetjük azon kérdést, vajjon mi különbözteti meg a gerébekeket a többi társadalmi osztálytól, vagyis konkrétebben meghatározva, hogyan jelölik okleveleink a gerébekeket a többi szász társadalmi osztállyal szemben.

Megállapíthatjuk azt, hogy egyes gerébekek mint nemcesek szerepelnek, ezzel jelzik már tisztségüket is, vagyis okleveleinkben a *nobiles* cím mellett nem jelölték meg külön a comesi rangot is. Példákat is hozhatunk ezen helyzet bizonyítására.²⁴⁷

Ha csupán ezt az egy oklevelet vesszük tekintetbe, mindenestre kételyeink támadhatnak arra vonatkozólag, hogy ezek a nobilisek valóban a gerébi hivatalt is betöltik. Ezen kételyünket azonban eloszlatja az az oklevél, melyben az előbb említett személyekkel találkozunk, de itt a gráfi tisztségük külön is jelezve van.²⁴⁸ Ezen gerébekeket mint nemceseket jelezték a következő években is.²⁴⁹

Ugyanilyen adatokkal rendelkezünk 1372—1378, 1384-ből,²⁵⁰ valamint 1399-ből.²⁵¹ Nemesupán a szebeni provinciában lehetünk tanúi a comesek ezen nemesi származásának, hanem a többi szász kerületben is. 1417-ben Brassóban, 1366-ban²⁵² pedig Besztercében lehetünk tanúi a fentebbihez hasonló jelenségnek.

²⁴⁴ ZW. I. 8. o.

²⁴⁵ ZW. I. 71. o.

²⁴⁶ Savigny Zeitschrift 1926, Abt. 412. o.

²⁴⁷ ZW. L. 462. o.: Nicolaus filius Salamonis et Nicolaus et Michael filii Danielis.

²⁴⁸ ZW. II. 24. o.: viro nobili comite Michael filio Danielis filii Chel.

²⁴⁹ ZW. II. 322. o.: nobiles et discreti viri scilicet comes Salamon de castro Schez, comes Martinus de Radenthal comes Symon de castro Schez, comes Nicolaus pro tunc iudex provincialium.

²⁵⁰ ZW. II. 37., 483., 586/6. o.

²⁵¹ ZW. III. 235/6. o.

²⁵² ZW. II. 25. o.

Végeredményben összefoglalhatjuk, hogy okeleveleink comes, vagy nobilis elnevezése alatt gerébi hivatalt betöltő egyéneket kell látnunk. Nyugodt lelkiismerettel mégsem állíthatjuk azt, hogy a két elnevezés teljes kizárólagossággal fedi a gerébi hivatalt viselő személyeket, mert nem egyszer szembeállítják az előbb jelzett nemes comeseket azokkal, akik nem nemesek.²⁵³ Ez tehát negatívum, de egyúttal bizonyíték is az előbb állítottakra vagyis arra, hogy a comesi rang egyúttal nobilis címet is takart. Ugyancsak ezen társadalmi osztály tagjait jelöli a magyar szóhasználatnak megfelelő geréb elnevezés is.²⁵⁴ Vizaknán a geréb háza domus gerebianaként van jelölve.

Amint már láttuk is, ez a társadalmi réteg állásához mérten a jogokból, a közösségi haszonból fokozott mértékben részesül. Még pedig földosztás, legelőhasználat, vadászati és halászati jog, valamint malomépítés esetében. A malomjogra és a halászatra vonatkozó királyi adományozásokat találunk 1280-ból,²⁵⁵ 1329-ből,²⁵⁶ 1316-ból,²⁵⁷ 1323-ból,²⁵⁸ 1325-ből,²⁵⁹ 1323-ból,²⁶⁰ 1325-ből,²⁶¹ 1367-ből,²⁶² 1374-ből,²⁶³ 1287-ből,²⁶⁴ 1389-ből.²⁶⁵ Már ezekből megállapítható, hogy a geréb igen jelentős szerepet játszik egy-egy germán közösség életében.

A comesek szolgálkaikkal műveltetik a földjeiket.²⁶⁶ Hasonló esetet figyelhetünk meg 1332-ből, továbbá 1383-ból,²⁶⁷ ahol oláh (!) szolgálak is felsoroltnak.

²⁵³ iidem nobelis et alii comites: ZW. II. 148. o.

²⁵⁴ Mint azt 1364-ben olvashatjuk: Johann comes vulgo greb de Gyzmoyovo: ZW. II. 189. o.

²⁵⁵ ZW. I. 141. o.

²⁵⁶ ZW. I. 431. o.

²⁵⁷ ZW. I. 318/19. o.

²⁵⁸ ZW. I. 373/4. o.

²⁵⁹ ZW. I. 392/3. o. és 345. o.

²⁶⁰ ZW. I. 392/3. o.

²⁶¹ ZW. II. 283. o.

²⁶² ZW. II. 433. o.

²⁶³ ZW. II. 608. o.

²⁶⁴ ZW. II. 636/8. o.

²⁶⁵ ZW. III. 509. o.

²⁶⁶ ZW. I. 358. o. pl. 1303-ban a geréb szolgálai is megnevezetnek: *servientibus comitum in domo pro hospitibus parata commorantibus et quo quis similiter non dicatis.*

²⁶⁷ ZW. II. 566. o.: *ex parte comitissaldae de Helta Theodir, Juba, Christian Phaff et filius suus Radul.*

A gerébek megválasztása és hatásköre.

Az egyes száz communityásoknak jogukban állott saját tetszésük szerint megválasztani gerébjüket.²⁶⁸

Feltűnik előttünk az a probléma, hogy ezeket a szabad akarattal megválasztott gerébekeket milyen hatáskörrel ruházzák fel az egyes községekben. Müller szerint²⁶⁹ kétségtelen az, hogy ahol comessele találkozzunk, ott bírói hivatallel is számolnunk kell. El kell fogadnunk ezt az állítást, mert erre vonatkozólag több bizonyítékkal rendelkezünk. 1315-ben²⁷⁰ a király az egyik comesnek az általa megvásárolt területen törvénykezési hatalmat ad.

A gerébi hivatal viselőjének eme tevékenységére jellemző az a körülmény is, hogy a XV. században általánossá válik a két hivatalnak, vagyis a gerébi hivatalnak és a bíróinak közös megjelölése. 1402-ben²⁷¹ már comes seu iudex elnevezés tűnik fel, 1430-ban pedig iudex seu gerebio. Tehát a comesi hivatallel kétségtelenül együttjártak bizonyos törvénykezési jogok is, csak az a kérdés, hogy melyek azok a jogszolgáltatási teendők, amelyek a comesre hárulnak, vagyis milyen hatáskörrel rendelkezik a geréb az egyes ügyek elbírálása tekintetében.

1356.²⁷² október 1-én a meggyesi kerületben gyilkosság történt, az illető hely gerébjére csupán a tettes kinyomozásának és előállításának feladata hárult, míg az ítéletet egy comesekből álló törvényszék mondotta ki. Tehát a végső ítékezés nem tartozott a geréb jogai közé, éppen így a főbenjáró esetekben való ítékezés sem, mert ilyenkor a sze-

²⁶⁸ Müller: Gräfen. 20. o.: *idem cives ipsum offitium iudicatus seu grebatus cui voluissent liberum habuissent conferendi facultatem*, a gräfet minden községben teljesen egységes és saját akaratból választják meg: *quendam Caspar de dicta et vel iam dudum mortuum in eorum iudicem seu grebionem spontanea et una nini eorum voluntate elegerint.*

²⁶⁹ I. M. 26. o.

²⁷⁰ ZW. I. 315. o.: *universis comitibus et iudicibus ac officialibus nostris quovis tempore constituis... firmiter damus in mandatis, juatenus eundem comitem Blauuz ratione iudicatus praedictae possessionis seu villae Volquinlaka vocatae in aliquo molestare et populos de eadom vestro iudicio astare compellere nullo modo praesumatis.*

²⁷¹ ZW. III. 290. o.

²⁷² ZW. II. 122. o.: *ob quod homicidium comes Symon de ipso Almasio ipsum homicidam Hese esque in territorium Schars insequabatur iudicium cum ducere cupiebat.*

beni királybíróé a döntés joga.²⁷³ Vannak olyan esetek is, mikor a gerébek mellett még külön bírákat is találunk. 1378-ban²⁷⁴ a töröcsvári alvárnagy, mint a brassói geréb képviselője mellett, még több bíró és esküdt választatott meg: iudices, iurati, villici et universi de Brassow provinciales, ugyancsak több bírót találunk még 1377-ben.²⁷⁵

Kisebb helyeknél is megtaláljuk ezt a kettőséget.²⁷⁶ Ezen kettőség fenntartását valószínűleg az a helyzet tette szükségessé, hogy ugyanazon faluban a királybíró, vagy annak a helyettese a comesekből álló törvényszékkal együtt az ítélelhozatalnál működött közre, míg a geréb a végrehajtó és közigazgatási feladatokat végezte el.

Különbséget kell még tennünk a kisebb helyek, valamint az egyes szék-központok gerébjeinek a hatásköre között. Ugyanis ezen utóbbiak úgy a hét, valamint a két székben törvénykezési jogokkal rendelkeznek, mint ezt már láttuk is, mikor a falusi geréb csupán az elfogatásban jár közben, addig az ítélelnél megjelenik a provincia bírāja²⁷⁷ és az ítélkezik.

De gerébjeink nem csupán ilyen bírói tevékenységet fejtettek ki, hanem bizonyos közigazgatási hatáskörrel is fel voltak ruházva. Így az adóbehajtás is az ő feladatuk volt.²⁷⁸

Említésre érdemes jelensége a szász közösségi életnek az, hogy az erdélyi szász népcsoport erős nemzeti öntudata ellenére is ezen gerébi méltóságra nem egyszer magyar embert választ meg, még pedig a XV. században, tehát akkor, midőn a német parasztok vívták sokszor szenvedélyes csatáikat saját elmagyarosodó vezetőikkel szemben.

Végeredményben ezen gräfek közjogi állását véve tekintetbe, sajátos kettőséget fedezhetünk fel. Mint német egyének és német tisztviselők, a német jog alatt állanak, vagyis a német jog szerint járnak el hivatalukban, másrészt viszont, mint magyar nemesek, ezen társadalmi osztály életmódjához idomulnak és azok jogait is követelik.

Az egyes szász praedialisok valóban adómentességet

²⁷³ ZW. I. 357/6. o.

²⁷⁴ ZW. II. 484. o.

²⁷⁵ ZW. II. 484. o.

²⁷⁶ ZW. III. 152/3. o.: comiti, iudici ac iuratis civibus senioribusque et consulibus necnon universis hospitibus et populis nostris de Brasso et ad eandem spectantibus uti iudicem cives et hospites ac populos de eadem Fewldwar.

²⁷⁷ ZW. II. 132. o.

²⁷⁸ Müller: Gräfen 61. o.

kapnak már 1224-ben is.²⁷⁹ A szász comesek görcsösen ragaszkodnak eme kiváltságaikhoz, pl. 1396-ban.^{280 281}

Egyrészt a már előbb ismertetett gerébi tisztséggel járó birtoktöbblet és hivatali tekintély, másrészt a magyar nemesség jogainak elnyerése által a gerébek hivatalukban anynyira megerősödtek, hogy részint választás útján, részint saját hatalmukkal visszaélve, hivatalukat állandóan saját családjuk tagjaival töltik be, ezzel lassan egy-egy familiában örökletessé válik. Ez a helyzet viszont megsemmisítette a szász közösségek oklevelekben biztosított szabad választási jogát. Az előbb vázolt folyamat végeredményben az örökös gerébség intézményének a kialakulásához vezetett.

A gerébek ezen eljárásuk következtében természetesen szembehelyezkedtek az Andreanum rendelkezéseivel. A nemzeti öntudatra ébredt szász parasztréteg midőn az örökös gerébség és ezen vezető réteg elmagyarosodása ellen küzdött, éppen az Andreanumban biztosított szabadválasztás adta meg számára a jogi alapot.

Abban az esetben, ha valamely gerébcsalád kihal, ismét a közösség kezébe megy át a szabad választási jog, de a XIV. sz.-ban az is megtörténik, hogy a geréb választás is örökletes érvényességgel bír. Ez már a gerébi hivatal örökös viselésének törvényesítése. Addig, amíg ez a jog csak a fiágra szorítkozott, a szász társadalom tudomásul vette, de mihielyt ezt az örökösödést egyes családok nőtagjaira is kiterjesztették, a szász társadalom nagy felháborodással védekezett a terv keresztülvitele ellen. Ez a processus azonban már csak a XV. században következett be, vagyis akkor, mikor tudatos harc folyt a gerébi és a paraszti osztály között.

Ezen hivatal örökletessé tétele tette lehetővé az egyes gerébcsaládok tüneményes emelkedését egészen oly fokig, hogy ezen hivatal viselője politikai tényező lehessen, ne csupán a maga szűkreszabott kerületében, hanem annak határain túl is. Az esetleges király iránti hűséget az uralkodó nem csupán dicsérettel és elismeréssel viszonzta, hanem nagy adományokkal is igyekezett meghálálni a jó szolgálatokat. Ilyenkor rendesen meghosszabbította a gerébi hivatal viselésének jogosultságát, sokszor nem csupán az illető személyére vonatkozólag, hanem annak családjára is, tehát örökletessé tette.

²⁷⁹ ZW. I. 34. o. Nullum praedialem vel quemlibet alium volumus infra terminos eorundem positum ab hac excludi redditione, nisi qui super hoc gaudeat privilegio speciali.

²⁸⁰ ZW. II. 161. o.

²⁸¹ ZW. III. 116. o.

Igy emelkedtek azután az egyes geréb családok jelentőségben és hatalomban nemzedékről nemzedékre.

Ilyen hatalmas családdá fejlődött ki a kellingi (kelneki) geréb család is, melynek megalapítója Ervin volt. Ervin fia, Cheel IV. Béla és fia, V. István között kitört családi viszályban hűségesen harcolt a herceg oldalán a király ellen. Midőn a harc megszűnt, István nem feledkezett meg Cheelről, hanem gazdagon megajándékozta őt, neki adományozván Demeterpatakot és Vincenc-et Fehér megyében, tehát nemesi területen.²⁸² Cheel birtokszerzési törekvése nem fejeződött be itt, hanem tovább növelte birtokait és ezekben a király is megerősítette őt 1271-ben.²⁸³ Az ő halála után Kelling Dániel még tovább folytatta ezt a nagyarányú birtokszerzést. Tamástól, aki Péter fia, vásárlás útján megszerezte Kut birtokát.²⁸⁴ Majd sikerült megvennie 1313-ban László vajdától Gergelyfalva (Gregorfaya) és Ringelkirch területeit. Ugyancsak ennek a nagybirtokszerző gerébnek területi gyarapodásáról szól egy 1516. ápr. 7-i oklevél, melyben a szebeni provincia megerősíti őt fehértemplomi birtokában.²⁸⁵

A hatalmas mértékű birtokvásárlás Dániel halálával véget ér. Midőn Ervin utolsó egyenesági leszármazottja 1370-ben meghalt, a család 19 birtokkal rendelkezett Fehér megyében lévő szász földön.²⁸⁶ A család ilymért emelkedése alatt is megtartotta gerébi hivatalát és ragaszkodott hozzá.

Kelling Mihály fiútlan halála után a birtokokat szétszították Mihály leányai között, a gerébi hivatalt pedig Kelling János örökölte, ő is fiúutód nélkül halt meg. Ezután a hatalmas birtok ismét több részre oszlott. Míg a gerébi hivatalt Weingarten (Vingárt) geréb örökölte, ezután pedig Weingartkirchen vette át a méltóságot, végül is Kelling közössége ragadta kezébe a gerébi hivatal betöltésének jogát az által, hogy 1430-ban pénzért átvette hivatalt Vingárti Gáspártól.²⁸⁷

A Kelling-örökös, mint láttuk, weingarteni (Vingárti) comes lett, aki, mint geréb de Bingert Magyarországon pala-

²⁸² ZW. I. 105. o.

²⁸³ ZW. II. 110. o.

²⁸⁴ ZW. I. 189, 256, Fejér: 6/1—168, 7/4—218. o.

²⁸⁵ ZW. I. 318. o.

²⁸⁶ ZW. II. 24. o.

²⁸⁷ ZW. IV. 401. o.: et per consequens ipsi in possessione regali Kelnek vocata partium Transylvanarum, necnon domum et curiam ad dictum grebium spectantes et pertinentes is eadem possessione Kelnek exsistentes habuissent, villanis seu communitati incolarum ipsius possessionis Kelnek ipsis in vitis.

tinus bírói székéig emelkedett, továbbá fehérvári püspöki, valamint Horvátország-Dalmácia báni méltóságát is elnyerte a család.

Nem csupán ezzel az egyetlen házzal találkozunk, mely a szász közösségből kiválva a legmagasabb magyar méltóságok székéig emelkedett. Az út mindenki számára nyitva volt. A Kelling-család mellett ugyanily magasságra emelkedett a Péterfalva (Petersdorf) geréb családja, Henning Péter, e család tagja szebeni gróf lett és így a szászság nemzeti önkormányzatának legmagasabb hivataláig emelkedett. A király azonban Henning hűtlensége miatt Tamás erdélyi vajdát tette meg a szászok gräffjének. Ezzel a lépésével az uralkodó megsértette a szászok kiváltságait, emiatt azután Henning vezetése alatt a szász nép újból fellázadt jogának megvédésére. Henning mint prinpillarius Saxonum emelte fel a szász felkelés zászlaját. Ez a conflictus, mely a nép és a király emberei között folyt le, igen súlyos volt. A harcnak a szászokra nézve súlyos kimenetele volt, mert a csatában maga Henning is elesett. A büntetés nem maradhatott el. Henning összes vagyonát elvették és a király a birtokot is Tamás vajdának adományozta, aki ellen a szászok fellázadtak. Mégis a szászságnak ezen nagy vérvesztesége nem volt hiábavaló, mert a király is belátta ezen szélmalomharc céltalanságát és Tamást eltávolította a szebeni comesi székből. Ezzel kien-gesztelte a szebeni szászokat.²⁸⁸ Az elvett birtokokat is visszaadták a szebeni szászoknak. Henning Márta pedig István vajdához ment férjhez, amiáltal a család ezen ága az elmagyarosodás útjára lépett.

A gerébek egész sorozata áll előttünk, akik ilyen hatalomra emelkedtek és így kinőttek saját kereteikből, ezáltal nem csupán közösségi, hanem országos szerepet is játszottak. Ilyen családnak volt a megalapítója Rothberg község comese, György, aki 1339-ben lépett a történelem színpadára, aki még az oláh trónharcokba is beleszólt. Ennek a családnak is az eddigiekhez hasonlóan tragikus volt a bukása. A magyar Tóbiássy-család tagjai is a szász gerébek soraiból emelkedtek fel a legnevezetesebb magyar családok közé.

A szászok birtokszerzésére nagyszerű alkalmakul szolgáltak a királyi családban kitört egyenetlenségek. Különösen áll ez Béla és István között kitört harcokra. Ettől az időtől fogva fejlődik ki a szász kézben lévő nagybirtok, nem csupán szász területen, hanem magyar megyei területen is.²⁸⁹

²⁸⁸ Deutsch: Bilder 77. o

²⁸⁹ ZW. I. 139. o.

Kelling Dániel comes is ekkor szerezte vétel útján Kútfalvát több más birtokkal együtt Várdai Pétertől.²⁹⁰ Később Sótelek került a kezébe,²⁹¹ egy későbbi oklevél pedig beszámol arról, hogy megszerezte Terra Springet.²⁹² Ugyancsak magyar területet szerzett meg a Henning-család is.²⁹³ Ezekkel a törekvésekkel a szász föld kiterjesztését akarták elérni. A nagy birtokvásárlást természetesen nem foghatjuk fel véletlennek, hanem tudatos nemzetiségi terjeszkedésnek kell tekintenünk.

Ezen felemelkedett családok a magyar nemesség tagjai lettek. A gerébek életformájára nagyon jellemző, hogy az 1292-i budai országgyűlésen a nemesek mellett ők is megjelentek, ezáltal a nemesi élethez hasonultak, mint okleveleink egyenesen hangsúlyozták: Saxones more nobilium se gerentes.²⁹⁴

Tehát nemesi javaikon, melyeket a magyar királytól kaptak hűséges szolgálataikért, a magyar nemesekhez hasonló módon éltek.

E családok hivatalainak örökletessé tételében a gerébeiket az egyház képviselője, a pap is segítette. Ezért azután, midőn a harc a vezető réteg ellen kiéleződött, az egyház emberei is gyűlöletessé váltak a szász nép előtt. Sokszor a közösség papi és comesi állását egy család tagjai töltötték be, ami még szorosabbá tette a kapcsolatot a két hivatal között, sőt arra is van példánk, hogy egy személy töltötte be mind a két hivatalt. (Igy pl. Nagysenk közösségében Goblinus együtt viselte a két tisztséget). A gerébek mint láttuk, minél nagyobb birtokokat igyekeztek hagyni örököseikre, e célból nagyobb megyei területek megmunkálására is vállalkoztak és ezek megművelése céljából új és új szász telepéseket indítottak a nemesi földön fekvő földjeik felé, akik ezáltal a magyar jobbágyság helyzetéhez hasonló sorsba kerültek, mert a megyei területen elhelyezkedő egykori szász szabad parasztok már nem élvezhették a szász communityk jogait, tekintettel arra, hogy e kiváltságok megyei területeken érvényüket veszítették. Ahol a gerébek olyan területet fedeztek fel, melyre a zárt házigazdálkodás még nem jelentette be igényét, ott hamarosan megjelentek és ezekben a birtokokban a király által könnyűszerrel megerősítették magukat. A szász hivatalnokoknak nemesi területen való birtokszerzése és ezzel egy tekintélyes szász rétegnek jobbágysorsba való

²⁹⁰ ZW. I. 256. o.

²⁹¹ ZW. I. 252. o.

²⁹² ZW. I. 236. o.

²⁹³ ZW. I. 232. o.

²⁹⁴ ZW. I. 261. o.

döntése volt az, mely kiélezte az ellentétet a szász nép és a nemesi módon élő, kormányozni akaró gerébek között. Ugyanekkor viszont magyar nemesi kézbe is kerültek szász birtokok azáltal, hogy magyar nemesek szász leányokat vettek feleségül s így ezek hozománya jutott magyar kézbe. Természetesen az új birtokosok mindkét esetben a nemesi jogokat igyekeztek érvényesíteni s a nemesi szokásoknak megfelelőképpen élni, vagyis more nobilium se gerentes.

Ez a kifejezés is mutatja azt, hogy mennyire hozzá-hasonult z a szász társadalmi osztály életformában a magyar nemességhez. Ezzel megkezdődött a gerébek csöndes asszimilálódása, elmagyarosodása. R. Teil²⁹⁵ egyenesen szász comes családokat tesz felelőssé azért, mert magyar területen levő szász népcsoportok nem tudtak a szász corpushoz csatlakozni, ezáltal ezek is a magyarosodás útjára léptek. E folyamat következményeként nemcsak a geréb családok veszték el a szász nemzeti közösség számára, hanem a paraszti osztály tagjai is. Így az asszimiláció következtében egész faluk magyarosodtak el, pl. Igen mellett fekvő Bocsárd falu.²⁹⁶

Nagyon természetes, hogy a szász gerébek akkor, midőn életstílusuk ennyire a magyar nemesek életmódjához formálódott, birtokaikat, melyekkel a szász földön rendelkeztek, igyekeztek teljesen nemesi birtokká átalakítani. A nemesi birtok pedig ebben a korban már teljesen a jobbágyi munkaerőn nyugodott s így a comesek törekvései is főleg odairányultak, hogy szászföldön levő birtokaikon is ugyanezt az állapotot honosítsák meg azáltal, hogy a földet jobbágyi, vagy féljobbágyi sorsú szászokkal műveltessék a Markgenossenschaft kikerülésével, sőt teljes megsemmisítésével.

Ez a szándék, mely teljesen szemben állott a szászföldön annyira meggyökeresedett sächsische Freiheit fogalmával, a szász paraszttömeg súlyos ellenállását váltotta ki, mert attól lehetett tartani, hogy a gerébek ezen törekvésükkel teljesen szétrobbantják az „egyének teljes szabadságán és egyenlőségén nyugvó önkormányzatot”.²⁹⁷

Abban az esetben, ha a comeseknek ezen általános törekvése sikerrel jár, akkor az önkormányzat minden vívmánya megsemmisülés felé halad, ennek pedig természetes következménye lett volna az a fejlődési folyamat, mely a gerébeknek a magyar nemesi társadalom sorába, a többi szász társadalmi osztálynak pedig a magyar jobbágyi sorsba való asszimilálódását vonja maga után. Ezt a fejlődést még

²⁹⁵ R. Theil: Zur Frage des Erbgrafentums. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1903.

²⁹⁶ Iczkovics: 42. o.

²⁹⁷ Deér: 199. o

jobban elősegítette az a helyzet, hogy a gerébek és a nemesek összeházasodása következtében a zárt házi gazdálkodás mind nagyobb területekről kénytelen visszavonulni.

Az erdélyi szász autonómia tehát egész fennállása alatt a legnagyobb veszélyhez érkezett. Szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy ez a támadás, mely a szász élet alapjait rendítette meg, mint láthattuk is, nem magyar részről indult meg, hanem magának a szászságnak a köréből eredt. A szász parasztközösségek csodálatos szervezettségével és bámulatra méltó fegyelemmel igyekeztek társadalmuknak s egyben egész nemzeti életüknek eme rákfenéjét megoldani. Kieszközltek, hogy a nemesi módon élő gerébek oly módon kezeltesse a szász területhez tartozó községekben, mint a magyar nemesek.²⁹⁸

Ez azt jelentette, hogy a városok kormányzásában nem vehettek részt, ugyanakkor a városi közterhek viselésében ők is részesedtek. A szász népközösségek azonban a király segítsége nélkül, saját erejükből is, igyekeztek orvosolni belső bajaikat. A harc a XV. században érkezett el tetőfokára és úgy látszik, hogy ekkor már a gerébség erőteljesen védekezett a szász nemzet paraszttársadalmának dinamikus támadásaival szemben. Az egyes közösségek comeseiktől súlyos összegekért visszavásárolták a gerébi tisztség betöltésének jogát és ezzel egyidejűleg az örökös gerébekeket hivatalukról való lemondásra kényszerítették.²⁹⁹ A harc, mely a falvak és vezetőik között folyt, minden vonalon szemünkbe ötlük. Az eddigi örökös gerébek kezéből igyekeztek mindenáron kivenni a földet, hatalmat és bírói tiszteletet. Nemcsak a tisztség és az ezzel járó dominiumok megvétele által, hanem jogi úton is; ugyanis nem hajlandók elismerni az eddigi felettesük hatalmának legális voltát. Pl. Szászalmád községben lehetünk 1417-ben ily eset tanúi, valamint Botfaluban³⁰⁰ is, 1419-ben.³⁰¹

A harc, mint említettem, minden téren folyt. Kőrös 1430-ban a bíróválasztás jogát sajátjának vitatja, Eceli László örökös comes és családjával szemben.³⁰²

²⁹⁸ ZW. I. 172. o.

²⁹⁹ Ilyen példa áll előttünk az 1430-ik esztendőből, midőn totam communitatem incolarum dictae possessioni Kellnek ac alios quoslibet ab emptione praetacti grebiatus ipsorum ac domus et curiae praefatarum seque in dominium eiusdem grebiatus nec non domus et curiae iam futurum intromissione: ZW. IV. 401. o.

³⁰⁰ ZW. IV. 37. o.: nam vulgus praedictae villae querulose proposuit quomodo praenotatus comes Michael unam molendini fecisset structura in eius damnum valde ingens et contra iuris debitum.

³⁰¹ ZW. IV. 101. o.

³⁰² ZW. IV. 399. o.

Tehát a geréb családoknak örökösödési joga ellen a szász föld minden részén folyik a harc. A városokban az eddigi vezető családok elvesztették hatalmukat és befolyásukat, helyüket pedig a céhek vették át. Az út azonban a geréb családok uralmától a városi patricius családok mindenhatóságához vezetett. Ezen fejlődés azonban már az ujkorban éri el virágzása tetőfokát.

Az eddigiekben láttuk tehát a szász önkormányzat társadalmának két legfelsőbb osztályát, még pedig a királybírákét és a gerébekét. Ha végigvizsgáljuk a szebeni comesek névsorát, láthatjuk, hogy szinte teljesen szász nevek viselői töltik be a comesi méltóságot. Már 1210-ben láttunk egyet Joachim személyében.³⁰³ 1266-ig azután szünet áll be ezek sorában, ettől kezdve zárt sorrendben követik egymást.³⁰⁴

A gerébek esetében pedig megjegyzésre méltó, amint láttuk is, hogy a legnagyobb történelmi szerepet játszották szászság történetében és hangsúlyozni kívánjuk, hogy magyarosodásuk belső fejlődés eredménye, nem pedig erőszakos magyar behatás következménye.

E két társadalmi osztály mellett nagyon jelentős szerepet játszott a XV. században a szebeni polgármester is, aki 1400 után tekintélyben és hatalomban a királybíró fölé emelkedett.

Az első polgármester a XIV. század második felében említették meg. 1366-ban találjuk meg az első magister civiumot Jakob Henzmanisse személyében.³⁰⁵

Ezen hivatal mellett a iudex provincialissal, székbírói hatalommal is felruházták őt.³⁰⁶ Henzmanisse utódjaként ismerjük Nunnenkleppel Mihályt, aki praefectus civitas Cibiniensis-ként szerepel,³⁰⁷ majd pedig ugyanabból az évből magister civiumként van jelölve.³⁰⁸ Magister civiumot még Medgyes, Nagysenk és Reps községeknél találunk. Míg Bésztercénél és Brassónál nem látjuk nyomaikat.

A város polgármestere mellett mint a városi önkormányzat irányítói állottak az esküdtek, akiknek száma változó volt, Brassóban volt a legtöbb, 14—16 ember.³⁰⁹

³⁰³ J. Schiopul ezt kétségbevonja a Dacia Istorica Annul II.-ben.

³⁰⁴ Schönebaum.

³⁰⁵ ZW. III. 269. o.

³⁰⁷ ZW. III. 371. o.

³⁰⁸ ZW. III. 376. o.

³⁰⁹ Kaendl: 291. o.

A hannok — villicusok.

A szász communitásokban a gerébek mellé, az alacsonyabb munkálatok elvégzésére, hannokat, villicusokat, falusi bírákat választottak.

Nagy Lajos 1366-ban kiadott rendelkezése szerint csupán a paraszt közösségekben szükséges hannokat állítani.³¹⁰ Ilyen villicusokat minden szász kerületben találunk. A szebeniben 1323-ban,³¹¹ 1380-ban,³¹² 1413-ban,³¹³ A két székbén 1359-ben³¹⁴ találjuk meg nyomaikat, míg Brassóban 1415-ben.³¹⁵

A hannok csupán olyan esetekben ítélkezhettek, midőn súlyosabb bűntény, tehát lopás, rablás, gyújtogatás, gyilkosság nem esett. Ezzel szemben minden nyomozásnál a rendőri hatalmat képviselték, továbbá békebíróként szerepeltek vitás ügyek eldöntésénél. A villicustól a iudexhez lehetett fellebbezni, ezt a iudexi méltóságot pedig comesek töltötték be. Vannak helyek, természetesen csak a nagyobbak, ahol egy községben iudexek is és hannok is együtt találhatók, pl. 1366-ban,³¹⁶ a besztercei districtusban lévő falvakban együtt szerepeltek a iustitarii et villici. Hasonló eseteket találunk 1414-ben,³¹⁷ 1544-ben.³¹⁸

Nagy Lajos 1366-iki rendelkezése szerint a villicusokat évente választották a szász közösségekben.³¹⁸

Ehhez a rendelkezéshez járul és mintegy kiegészíti az előbbi Zsigmond királynak 1414 évi rendelete, melyben a városi bíróválasztást rendezi.³¹⁹

Ha megakarjuk állapítani, azokat a különbségeket, amelyek a két hivatalnokréteg között, tehát a villicus és a comes között fennállanak, akkor megállapíthatjuk, hogy Nagy

³¹⁰ ZW. II. 250. o.

³¹¹ ZW. I. 374. o.

³¹² ZW. II. 529. o.

³¹³ ZW. III. 562/3. o.

³¹⁴ ZW. II. 157. o.

³¹⁵ ZW. III. 665. o.

³¹⁶ ZW. II. 250. o.

³¹⁷ ZW. III. 612/4., 617/19., 626/28. o.

³¹⁸ ZW. III. 226. o.

³¹⁹ ZW. III. 616/17. o.: nonnulli forent ex vobis qui derelictis antique et laudabilis vestrae libertatis praegrogativis iustitiaeque et honestatis virtutibus alias in hoc parte observari solitis in unum confoederantes aliis pluribus probis viris et honestis maiorique communis populi multitudine ignorantibus et invitis tempore eligendi inter vos iudicem occurrente indicem per se temere eligere.

Lajos 1366-iki rendelkezése következtében a villicusok csak kisebb agrár falvakban választhatók meg. Ugyanezt azonban nem mondhatjuk a comesi rétegre. Az utóbbiak hivatala életfogytiglani, sőt később örökletessé válik a családban, míg a villicusokat évenként választják, 1359-ben is csak kivételes eset tanui lehetünk,³²⁰ midőn egy régebben megválasztott villicussal találkozunk. Ezek évente való megválasztásáról több adatunk tanuskodik.³²¹

Ezek mellett a tisztviselők mellett jelentős szerepet játszottak a székgyűlések, melyek a szék közös ügyeit intézték el. A székgyűlés mellett a bíró és az esküdt tanácsosok együtt alkották a tanácsot, senatust, melyet az erdélyi szász településterületen Altschaftnak is hívtak. A tanács hatáskörébe, melynek tagjait évenként választották meg, tartozott a vevés-, eladás-, hagyományozás és az adományozásban való közreműködés. Minden egyes esetről jegyzőkönyvet tartoztak felvenni. Jelentősebb városokban pedig a tanács a felsőbb bíróság szerepét tölti be.³²²

Láttuk tehát a szász önkormányzat társadalmi tagozódását és megállapíthatjuk azt, hogy itt egy mindenkit megillető népi jog uralkodott. Legfrappánsabban ezt az egész társadalmat Friedrich Müller Lagenthal jellemzi, midőn megállapítja, hogy az erdélyi szász territorális berendezkedést egy demokratikus jellegű népállamnak kell tekinteni.³²³

A szász autonómia képe megrajzolásának a végére értünk. Lehetetlen elhallgatnunk azon szubjektív meggyőződésünket, hogy a szász kisebbségünk ezen önkormányzata magyar királyok tudatos építő munkája nélkül nem valósulhatott volna meg.

Enea Silvio Piccolomini, más vonatkozásban ugyan, de a jelen körülményekre is vonatkozó érvényességgel ajánlja figyelmébe V. László királynak: „Méltatlan ugyanis a királyságra az, aki nem érti meg a hozzáforduló országlakók nyelvét.”

A magyar király mindig megértette kisebbségeink kérését, sőt még azok esetleges sovínisza túlkapásait is elnézte és felemelte az erdélyi szászokat az államalkotó magyarság

³²⁰ Yvanne antiquo villico de villa Hetzelini ZW. II. 157. o.

³²¹ Pl. 1366: Populi vero villarum... villicos et etiam iustitarios de sui medio annuatim eligere debeant et teneantur: ZW. II. 250. o.

³²² Kaindl. 265. o.

³²³ Mühl. Lagent. 44. o.

és a székelység mellett Erdély harmadik nemzetévé, midőn a három nemzet örök szövetségre lépett.³²⁴

Ez a szász „etnikai tartalmú önkormányzat” mindinkább eltávolodik a magyarságtól. A következő századokban útja a teljes elszigetelődés felé vezet.

Szent István Intelmeitől, melyeknek örök érvényű szavain épül fel a Pax Hungarica, hosszú és nehéz századok vezetnek a szászság mai állapotához. A magyar impérium alatt a szász önkormányzat belső élete is teljesen kifejlődött és mint ilyen élte át a századokat egészen a legutóbbi időkig...

³²⁴ Székely Okvt. I. 135. o.

Fontes.

Fejér György: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. XI. Buda. 1289—1844.

Nagy—Paur: Hazai okmánytár.

Nagy I.—Tasnádi Nagy Gy.: Anjoukori okmánytár. Budapest. Magyar Tud. Akadémia. 1884—1920.

Szádecky—Nagy: Székely oklevéltár. I—VI. Budapest, 1872—18.

Szentpétery I.: Scriptores rerum Hungaricarum. Budapest, 1937.

Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Budapest, 1857.

Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár.

Zimmermann—Werner—Müller—Gündisch: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I—IV. 1892—37.

Literatura.

Asztalos Miklós: Erdély története „A történeti Erdély“ c. műben. Bp. 1936.

Auner Mihály: Az erdélyi szászok oklevelei a XIV. sz. kezdetéig. Beszterce. 1912.

Auner Mihály: Latinus. Századok. 1916. évf.

Balásy J.: Szelistye és Talmács jogtörténeti nyomozása. Századok. 1872.

Bell Karl: Siebenbürgen. (Das Deutschtum in Ausland) Drežda. 1930.

Benkő Josephus: Transylvania sive magnus Transilvaniae Principatus. Vindobonae, 1778.

Benkő Josephus: Milkovia.

Csallner Róbert: Zur Entwicklung des Parochialbesitzes in den Gemeinden des Bistritz Királyer Kapitels. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1911. 1913. évf.

Csánky Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. Budapest. 1916.

Deér József: Magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928.

Deér József: Középkori Erdély. Magyar Szemle. 1934. évf. 22. 1

Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, 1938.

Bleyer Jakab: Deutsche Siedlungen in Ungarn. (Süddeutsche Monatshefte.) 1930.

Dorner Béla: Erdélyi szászok mezőgazdálkodása. Századok. 1911. évf.

Eckhardt Ferenc: Erdély alkotmánya. Magyar Szemle. 1934. évf. 22. k.

Elekes Lajos: Nagy István moldvai vajda és Mátyás király. Budapest. 1937.

Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Budapest, 1935.

Erhard Anton: Rechtlinien zur siedlungsgeschichtlichen Erforschung Siebenbürgens. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1931. évf.

Erhard Anton: Zur Geschichte der siebenbürgisch-sächsisch-luxemburgischen Sprachverwandtschaftsforschung. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1931. évf.

Fekete Nagy Antal: Az országos és particularis nemesség tagozódása. Domanovszky emlékkönyv. 1937.

Fekete Nagy Antal: A település képe. Magyar Művelődéstörténet. II. k. 125. o.

Goetz Walter: Deutschland vom 13 bis 16 Jahrhundert Propylen Weltgeschichte, Das Zeitalter der Gotik und Renaissance. (4) c. kötetében. Berlin. 1932.

Giurescu Constantin: Istoria Romanilor. I. 1935. évf.

Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegvesházi királyok alatt. Budapest, 1899.

Hampe Karl: Der Zug nach dem Osten. Die kolonisatorische Grosstat des Deutschen Volkes im Mittelalter. Leipzig—Berlin, 1921.

Hanne Karl: Das Hochmittelalter. Geschichte des Abendlandes von 900.—1250. Propyleen Verlag. Berlin, 1932.

Huss Richard: Zum Namen der Germanen. Korrespondenzblatt des Vereins f. siebenbürgische Landeskunde. 1929. évf.

Huss Richárd: Die „terra Siculorum terrae Sebus“ des Andreanum. Korrespondenzblatt des Vereins f. s. Landeskunde, 1927.

Huss Richárd: Zur Frage der flandrischen Kolonisation. Korrespondenzblatt des Vereins f. s. Landeskunde. 1927.

Huss Richard: Luxemburg und Siebenbürgen. Einwanderung der Deutschen nach Siebenbürgen und die Gruppenverteilung ihrer Mundarten innerhalb des Römerstrassennetzes. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1926. évf.

Huss Richard: Bairische Unterlagerung und bairischer Adel in Nordsiebenbürgen. Südostdeutsche Forschungen. 1936 és 1937. évi k.

Huss Richard: Luxemburgische Siedlungsgeschichte und ihre siebenbürgischen Beziehungen. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1934.

Huss Richárd: Deutscher Adel in Siebenbürgen und seine Urheimatliche Herkunft. Deutschungarische Heimbatsblätter. 1933.

Hönigberger Rudolf: Zur Frage des Bistums Milkov. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1932.

Hóman—Szekfü: Magyar történet. II. kiad. 1936.

Jakab Elek: Kolozsvár története. I—III. okmánytárral. Budapest, 1870.

Jakab Elek: Királyföldi viszonyok ismertetése. Budapest.

Iczkovics Emma: Az erdélyi Fehér-megye a középkorban. (Település és népiségtörténeti értekezések. 2.) Budapest, 1939.

Iványi Béla: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau. Siebenbürgische Vierteljahrschrift. 1930. I. és IV. füzet.

Horváth Jenő: Az erdélyi szász városok közigazgatási viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig. Gyula, 1905.

Kaindl Raimund Friedrich: Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern. Gotha. 1907.

Kaindl Raimund Friedrich: Studien zur Geschichte des Deutschenrechtes in Ungarn und dessen Nebenländern. Archiv für Österreichische Geschichte. Bd. 98.

Karácsonyi János: A magyar nemzetiségek a XIV. sz. közepéig. Budapest. 1901.

Kis Bálint: Az erdélyi szászok múltja, vagyoni önkormányzatára vonatkozólag. Gyulafehérvár, 1900.

Kisch G.: Germanische Kontinuität in Siebenbürgen. — Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1929.

Klein Karl, Kurt: More nobilium se gerentes. u. ott. 1936. évf.

Kossányi Béla: Az uzok és kománok történetéhez. Századok. 1923—24.

Klein Wilhelm: Die Rechtslage der Sächsischen Nationuniversität und der Siebenrichter. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1937.

Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv. II. k. 365. o.

Kniezsa István: A megtelepedett magyarsági népi alkata. Magyar Művelődéstörténet (szerk. Domanovszky). I. k. 161. o.

Keinzel—Schön Fritz: Siebenbürgisches und luxemburgisches Deutsch. Siebenbürgische Vierteljahrschrift. 1939.

Karácsonyi János: A hét vár. Kolozsvár. é. n.

Karácsonyi János: A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad. 1916.

Kötzsckke Rudolf: Quellen zur Geschichte der Ostdeutschen Kolonisation im 12 bis 14. Jahrhundert Leipzig. 1916.

Linder Gusztáv: Sváb tükröz az erdélyi szászoknál. Erdélyi Múzeum. 1884—85. évf.

Linder Gusztáv: Erdélyi szászok ipara és kereskedelme, a XIV—XV. században. Századok. 1911. évf.

Marczali Henrik: Erdély története. Budapest, 1935.

Mályusz Elemér: A magyarság és a nemzetiségek Mohács előtt. Magyar Művelődéstörténet. (szerk. Domanovszky). II. k.

Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok. 1939.

Melich János: Barca, Barcaság, Bárca, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1911. évf.

Müller Georg: Die Deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten. 1192—1848. Nagyszeben, I—III. 1936.

Müller Georg: Die mittelalterlichen Verfassungen und Recht-

seinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarn. Nagyszeben, 1938.

Müller Georg: Die Ursprüngliche Rechtslage der Rumanen in Siebenbürgen, Sachsenlande. Archiv, des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1912. évf.

Müller Georg: Die Gräven Siebenbürgen Sachsenlandes. Mit besonderer Berücksichtigung der Dorfgemeinde Gerichtsbarkeit. Nagyszeben, 1931.

Müller Georg: Ist das Andreanum vom Jahre 1224 eine Fälschung? Nagyszeben, 1935.

Müller Georg: Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1930.

Müller Georg: Die Grafen des Mediascher Provinzialverbandes oder der sogenannten zwei Stühle. Archiv. d. V. f. s. Landeskunde. 1902.

Müller Georg: Das Deutschtum und die Sekundären Siedlungen in Siebenbürgen. Korrespondenzblatt. 1929. évf.

Müller Heinrich: Zur Geschichte des Repser Stuhles. Archiv. d. V. f. s. Landeskunde. 1909 és 1910. évf.

Müller G. E.: Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenland und Kumanien im Jahre 1225. Korrespondenzblatt. 1925.

Müller G. E.: Der Szeklerlandstrich des Andreanums ein Sachsenland praedium bei Mülbach. Korrespondenzblatt. 1927.

Müller G. E.: Nochmals die Sebusfrage und die Sachsenlandpraedien.

Müller Lagenthal Friedrich: Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der Sächsischen Nationuniversität in Siebenbürgen und ihres Vermögens, Südostdeutsche Forschungen. 1938. évf. I. füzet.

Meltze Oszkár: Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV—XV. században. Századok. 1912.

Némethi Imre: Fejezet Erdély jogtörténetéhez, „Történeti Erdélyben.“ (Szerk. Asztalos M.)

Ortway Rudolf: Geographica ecclesiastien Hungarica. Budapest, 1892.

Pukánszky Béla: Szászok és az erdélyi gondolat. „Történeti Erdély“-ben.

Pukánszky Béla: Magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926.

Petz Gedeon: Zur Geschichte der Erforschung des Ungarländischen Deutschtums. Deutschungarische Heimatsblätter. 1930.

Schaller R.: Um dem Ursprung Klausenburgs. Korrespondenzblatt. 1929.

Rövidítések jegyzéke.

Anjoukori okmt.: Nagy—Paur: Anjoukori okmánytár. Budapest. 1884—1924.

Balássy: Szelistye és Talmács jogtörténeti nyomozása. Századok. 1872.

Endes: Erdélyi három nemzet és négy vallás autonómiájának története. Bp. é. n.

Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis Bp. Tom. XI. Budapest. 1829—1844.

Iczkovics: Erdélyi Fehér-megye a középkorban. (Település és népességtörténeti értekezések 2. sz.). 1939.

Iványi: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau. Siebenbürgische Vierteljahrschrift. 1939. I. III. f.

Jakab: Kolozsvár történelméhez csatolt oklevéltár. Budapest. 1870.

Jakab: Királyföldi viszonyok ismertetése. Budapest.

Kaindl: Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern. Gotha. 1907.

Kiss: Az erdélyi szászság múltja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag. Gyulafehérvár. 1900.

Müll—Lagenth: Die Geschichtlichen Rechtsgrundlagen der Sächsischen Nationuniversität in Siebenbürgen und ihre Vermögen. Südostdeutsch Forschungen. 1938.

Ortvay Geografica: Geografica ecclesiastica Hungarica. Budapest. 1892.

Schönebaum: Kirchliche und politische Aufbau des Siebenbürgens bis zum Tartareneinfall. Leipziger Vierteljahrschrift. 1937.

Székely okvt.: Szádeczky—Nagy: Székely oklevéltár. Budapest. 1829—44.

Teleki: Hunyadiak kora Magyarországon. Budapest, 1857.

Teutsch: Bilder aus der Kulturgeschichte der Siebenbürger Sachsen. 1926.

ZW.: Zimmermann—Werner—Müller—Gündisch: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hermannstadt. 1892—1937.

Korrespondenzblatt: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.

Archiv: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.

Tartalomjegyzék.

<i>Bevezetés.</i>	— — — — —	1
<i>I. Rész. Az autonomia kialakulásának története.</i>		
1. A betelepülés folyamata.	— — — — —	3
2. Az erdélyi szászok jogállása az Andreanum előtti időkben.	— — — — —	11
3. Az Andreanum.	— — — — —	20
4. A hét és két szék fejlődése a XVI. századig.	— — — — —	23
5. A barcaság fejlődése a XVI. századig.	— — — — —	29
6. A beszercei districtus fejlődése a XVI. századig.	— — — — —	33
7. A kisebb szász telepek fejlődése a XVI. századig.	— — — — —	36
8. Az autonomia megvalósulása.	— — — — —	44
<i>II. Rész. Az egyházi autonomia kialakulása.</i>		
1. A szászok egyházi fejlődése az Andreanumig.	— — — — —	46
2. Az egyházi autonomia fejlődése az Andreanum után.	— — — — —	47
<i>III. Rész. A szász autonomia társadalma.</i>		
1. A társadalmi berendezkedés alapjai.	— — — — —	56
2. A királybírák.	— — — — —	60
3. A gerébek osztálya.	— — — — —	62
4. A gerébek megválasztása és hatásköre.	— — — — —	65
5. A hannok, — villicusok.	— — — — —	74
Fontes.	— — — — —	77
Literatura.	— — — — —	78
Rövidítések jegyzéke.	— — — — —	84

